

পাঠিক

(বাছকবনৌয়া গম্প-সংকলন)

ইমবান খাই

শিরসাগব-৭৮৫৬৭১

PATIK—A collection of selected stories, written by Imran Shawah and Published by Smt. Anuradha Gohain Konwar, Udayan Prakashan, Nitaipukhuri, Sibsagar-785671, First Edition, November, 1995. Price rupees Thirty only.

প্ৰকাশিকা :

শ্ৰীমতী অম্ৰবাণা গোস্বামী কৌসল

উদয়ন প্ৰকাশন

নিৱাৰপুখুৰী-৭৮৫৬৭১

শিৱসাগৰ : অসম

শাখা কাৰ্যালয় :

বৰা ব'ড : বাবুপাটী

শিৱসাগৰ-৭৮৫৬৪০

প্ৰথম প্ৰকাশ : নৱেম্বৰ, ১৯৯৫ চন

প্ৰচ্ছদ : ধনঞ্জয় শৰ্মা

মূল্য : ৩০.০০ টকা

ছপাওঁতা :

দীপক প্ৰিণ্টাৰ

৭৪/৩, আমহাট্ট ষ্ট্ৰীট

কলিকতা-৭০০০০২

সূচী

- মৰুভূমিত বৰষুণ / ১
- অন্ধকাৰৰ শ্বৰ্গ / ৮
- পদ্ম / ১৭
- সতী / ২৬
- ৰজা / ৩৫
- ফান্দী আৰু লাংচিং / ৪১
- কলম / ৪৬
- হমাৰ বৰষুণ / ৫২
- এতিয়া / ৫৭
- হাত / ৬৪
- অসুখ / ৭০
- ভামাদি / ৭৭
- ধুঁৱলি-চেতনা / ৯০
- আপোন সুদূৰ / ৯৯
- আগুহ / ১০৫
- কিউ / ১১০
- শেষ যুদ্ধ / ১১৮
- কিৰিলি / ১২৪
- গোঁ-গোঁ / ১২৯
- প্ৰসাৰ / ১৩৫

মৰুভূমিত বৰষুণ

সুই উঠিয়েই কিয় জানো ক'ব নোৱাৰো হঠাৎ এটা কথা মনলৈ আহিছিল। জহবমল এইডেড হাইস্কুলত চিঞৰ-বাখৰ কৰি কটোৱা মোৰতো এক কম একুৰি বছৰেই হ'ল। ইয়াৰ ভিতৰত মোৰ বাৰু ইন্‌ক্ৰিমেন্ট কিমান হ'ল? কামত প্ৰথম সোমোওঁতে ইন্‌ক্ৰিমেন্ট শব্দটোতেই দস্তবমত বোমান্সৰ গোল্ল পাইছিলোঁ। প্ৰথম বছৰ বঢ়া টকা কেইটা পাই সহকৰ্মী কেইজনমানক চাহ-চাচিপান খুৱাইছিলোঁ। কিন্তু বছৰ বাগৰাৰ লগে লগে ইন্‌ক্ৰিমেন্টৰ লেখ মনত ৰাখিবলৈকো পাহৰি গ'লোঁ। বহুত কাৰণত। তথাপি আজি কিয় জানো কথাটো মনলৈ আহিছিল। অৱৰ মাষ্টৰ মই। এলাপেচা অৱ মুখতে ওলায়। কুৰি বছৰৰ শেষত কিতাপৰ সবহভাগ অৱ মুখত। তথাপিও দেখোন কেইবাবাৰো মুখে মুখে কৰিও উত্তৰটো মই উলিয়াব নোৱাৰিলোঁ। শুদ্ধ উত্তৰটো উলিয়াবলৈ মোৰ বোধহয় ভয় লাগিছিল; বোধহয় সেই কাৰণেই। অৱটো শেষ হোৱাৰ আগতে মোৰ পৰিয়ালৰ খৰচৰ হিচাপৰ সাত নম্বৰী ইন্‌ক্ৰিমেন্ট তৃপ্তিমণিয়ে চাহ খাবলৈ মাকে মতা বুলি ক'লেহি। লগে লগে চাহৰ তৃপ্তিৰ আশাই বৰ্দ্ধিত দৰ্গাহাৰ হিচাপৰ অৱ কৰি পাব পৰা তৃপ্তিকণৰ সম্ভাৱনাক নাকচ কৰি দিলে।

আজিকালিৰ ৰাষ্ট্ৰনিৰ হাতত চাহ বেছি গৰম নহয়। দোকানত হ'লে আন একাপ বিচাৰিব পাৰি; ঘৰত নোৱাৰি। গতিকে কোঁট কোঁটকৈ ঠাণ্ডা চাহ একাপ পিলে হাতত মোনাটো লৈ বজাবলৈ ওলাই গ'লোঁ। 'আয়ে চাই মুখলৈ ঘৈণায়ে চাই হাতলৈ' বোলা কথাষাৰৰ অকাটা প্ৰমাণ স্বৰূপ তৃপ্তিৰ মাক মোৰ সকলো অতৃপ্তিৰ মূল কাৰণ ঘৰৰ মানুহ গৰাকীয়ে বিছনাতে হুকুম শুনাই থৈছিল,—আজি বোলে লিফালৰ মানে আমাৰ অতৃপ্তিয়ে হুবিধা পালেই যাৰ ঘৰলৈ টোপোলা বান্ধে সেই ফালৰ কোনোবা অহাৰ আশা আছে। আগদিনা কুকুৰায়ে কাণ-কথা পাতিছিল নে কাউৰীয়েই ৰমলিয়াইছিল নাজানো। গতিকে থাহীৰ মাংস নহ'লেও মাছ এচকল যাতে স্কুললৈ যোৱাৰ আগতে আনি থৈ যোৱা হয়। খালী মোনাটো লৈ ওলাই যাওঁতে এনেয়ে এবাৰ ভাবিবৰ মন গৈছিল, এইকণ পুণ্য যদি মোৰ বোপাইৰ ফালৰ কোনোবা আহোঁতেও কৰিবলৈ পালোহেঁতেন?

আমাৰ ঘৰৰপৰা বজাৰলৈ দুটা তিনি আলি যুৰ—আৰু এটা কেঁকুৰি পাৰ হৈ যাব লাগে। বাটত ৰাতিপুৱাৰ ব্যস্ত ৰাইজ। ব্যস্ততাৰেই আগ বাঢ়িছিলোঁ। কিন্তু মাষ্টৰৰ চকু। পৰীক্ষাত ল'ৰাক 'গাৰ্ড' দিয়া মাষ্টৰৰ চকু। একো নেদেখাৰ দৰে

থাকিও আমি সকলো দেখো। দেখাটো কৰ্তব্য। কেঁকুৰিটো ঘূৰোঁতেই দেখিলোঁ।
 লিফালবপৰা এখন চাইকেলত উঠি দুটা ল'ৰা আহিছে। "পেণ্ট কেনে হোৱা উচিত!
 চাৰ্ট কেনে হোৱা উচিত! চুলি কেনে হোৱা উচিত! কি কি থিনি কাম বাইজ আৰু
 চৰকাৰে কৰিবলৈ হুক দিছে বাবে এই বয়সতে কবি লোৱা উচিত!" ঠিক এনে
 ধৰণৰ এমুঠি চিন্তাবে মগজ পূৰ্ণ বা ঘোলা কৰি ৰখা ল'ৰা। সিহঁতৰ পৰীক্ষাৰ কথা
 ভাবিবলৈ দৰ্হা থোৱা মাষ্টৰ আছে। সময়ৰ পৰিৱৰ্তন আহিব। বজাবত কাপোৰ
 ওলাব। পেণ্টবোৰে এতিয়াৰ পয়া লগা বোগবপৰা মুক্ত হৈ আগৰ দৰে সৱল-স্বৰ্ণাম
 হ'ব। চুলিৰ চিন্তা নাপিতে কৰিব। মাষ্টৰে পৰীক্ষাৰ কথা ভাবিবলৈ এৰি পঢ়োৱাৰ
 কথা ভাবিবলৈ ধৰিব। ভাল দিন আহিব। এনে ধৰণৰ কল্যাণময় কথা কিছুমান
 ভাবি আগবাঢ়িলে। যদিও ল'ৰা দুটালৈ নাচাই নোৱাৰিলে। এটাই চলাইছে।
 আনটোৱে কায়দা কৰি হেন্ডেলৰ ওপৰেদি এটা ভৰি পাৰ কৰি আগৰ ক্ৰেমটোত বহি
 গৈছে। দুয়োটা ল'ৰা মহ চিনি পাওঁ। মোৰেই ছাত্ৰ বুলিব পাৰি। আমাৰ স্কুলৰ
 ক্লাছ নাটনৰ বি-চেঞ্চনত পঢ়ে। মহ এ-চেঞ্চনৰ মাষ্টৰ। বি-চেঞ্চনবোৰ নাপাওঁ।
 মোক দূৰত দেখিয়েই আগত বহি অহা ল'ৰাটোৱে পিচৰটোক কিবা এযাৰ ক'লে।
 পিচৰটোৱেও মূৰ জোকাৰি কিবা এটা ক'লে, নিশ্চয় 'মাৰ-গুৰ্ণী' জাতীয় কিবা এটা।
 পিচ মুহূৰ্ততে চাইকেলখন হ্ৰৎ কৰে মোৰ কাষেদিয়ে পাৰ হৈ গ'ল। মহ মনৰ
 ভিতৰতে হাঁহি কিবা এটা ভবাৰ চেষ্টা কৰিছিলে। এনেতে হৰযুবকৈ 'আন এজন
 ল'ৰা চাইকেলেৰে আহি মোৰ আগতে নাম পৰিল। ব্ৰেকহীন চাইকেল। থকামকাত
 বপুৰাই নিবীহ এক পদযাত্ৰীক দাঁছলেহ আৰু এখুন্দা। ল'ৰাটো চিনিলে। মোৰ
 চেঞ্চনৰ ত্ৰিদিব। "চাৰ, বজাবলৈ যায়?" মহ মূৰ দুপিয়ালে। হাতত নিচান লৈ
 গৈছোঁ। যেয়ে দেখে সেয়ে বুজব। ত্ৰিদিবে নিশ্চয় জানে তাৰ সহপাঠী মোৰ চতুৰ্থ
 কুলতিলক শ্ৰীমান মানসে হাতত মোনা লৈ বজাব কৰিবলৈ টান পায়। লাজ পায়।
 কি যে যুগ আহিল। আজিকাল ল'ৰাহঁ আবোল দুৰিবলৈ যাওঁতেও চাইকেল নহ'লে
 লাজ পায়। ত্ৰিদিব বোলা ল'ৰাটো অন্ধত গণ্ড। স যোৱাৰ পাচত অকাৰণতে
 মোৰ হাঁহবৰ মন গ'ল। চাইকেল আৰোহী ল'ৰাহাল আৰু ত্ৰিদিব ইহঁতৰ মাজত
 কাৰ মনৰ বোগ বোছ ভাবিবলৈ মোৰ ভাল নালাগিল। ভাবিবলৈ মন
 নগ'লেও কিছুমান কথা নাভাব নোৱাৰি। মাষ্টৰ মানে দৰ্হা আৰু পঢ়োৱা বুলি
 বিগাস কৰিলেও মাষ্টৰ হৈ আৰু কিছুমান কথা নাভাবি নোৱাৰি। ভাবিব
 খুজিছিলে। কিন্তু বক্ষা কৰিলে লক্ষ্মীয়ে। মোৰ চতুৰ্থ পৰিল আমাৰ স্কুলৰ
 চকিদাৰ লক্ষী মোৰ বিপৰীত পিনৰপৰা গজং গজংকৈ আহিছে। মোক দেখি সি
 হাঁহি অহা বিড়িটো লুৱাবৰ চেষ্টা কৰিলে, ঠিক মোৰ ছাত্ৰবোৰে চেষ্টা কৰাৰ দৰেই।

মই ভাবিছিলে। কণ্ঠ, বিড়ি যদি খায়হঁ চুৰি-তাৰি কিয় কৰ। কিন্তু তাৰ মলনি গহীনাই স্বধিলে।, “কি অ’ লক্ষী, ক’লৈ যাব?”

“এয়া চাব, ভনীজনীৰ ঘৰবপৰা অকণমান আহিব লগীয়া হ’ল। চাব, বজাৰলৈ যায় হ’বলা।” লক্ষীৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ নহ’ল। মই ভাবিছিলে। মাহুহে চিগাৰেট লুকুৱাই কিয়? চিগাৰেট নোখোৱা আৰু খাই লুকুৱাই মাজত আকাশ-পাতাল পাৰ্থক্য নহয় নে বান্ধ? পাপ নকৰা আৰু লুকুৱাই পাপ কৰা একে কথা নহয়। আজিকালি পিছে লুকুৱাই পাপ কৰাহে দেখোন বাহাদুৰিৰ কথা বুলি মাহুহে ভবা হ’ল।

মই আগবাঢ়ি গ’লে।

প্ৰথমটো তিনি আলি পাই দেখিলে। বাস্তাৰ একোণে পাচখন মান বিজ্ঞা থিয় কৰি লৈ বিজ্ঞাৱালা কেইটাই পুৱাতেই তিন-পাটি খেলাত বাহি গৈছে। হোটেল এখনৰ সমুখত পোন্ধৰটোমান কুকুৰ গোঠ খাই কাজিয়া কৰিছে। সিহঁতৰ চিঞৰ-বাথৰ তল পেলাবলৈ যত্ন কৰি হোটেলৰ গৰাকীয়ে টেটু ফালি চিঞৰি ‘বয়’কেটাক পুৱাৰ নিৰ্দেশ শুনাইছে। কুকুৰকটো কোনেও চেই বুলি ক’বলৈকো সময় উলিয়াব পৰা নাই। অসমত বাক কুকুৰৰ সংখ্যা কিমান? মোক কুকুৰৰ পৰিসংখ্যাৰ আহুকলীয়া সমস্যাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিলে আমাৰে প্ৰতিবেশী ভাগৱ উকিলে। ভাগৱ ডাঙৰীয়া অতি ব্যস্ততাবে কৰাবৰপৰা আহিছিল। মোক দেখি মাত লগালে, “কি খবৰ মাষ্টৰ, বজাৰলৈ নেকি?” মাষ্টৰক মাষ্টৰ বুলি মতাত বেআইনী একো নিশ্চয় নাই। তথাপি ভাগৱ ডাঙৰীয়াৰ কণ্ঠস্বৰৰ গুণতে হওক বা দেশত শিক্ষক-দিবস পালন কৰাবৰপৰা মাষ্টৰৰ সামাজিক স্থান সম্পৰ্কে সচেতন হৈ উঠাৰ কাৰণেই হওক ভাগৱ উকিলৰ সন্মোদনটো মোৰ তাজিল্যৰ যেন লাগিল। কিন্তু মুখত সকলোৰে কুশল হওক এনে এটা হাঁহি ফুটাই ক’লে।, “এবা বুজিছেনে। আপুনি?” মোতকৈ বয়সে সৰু হ’লেও ডাঙৰ নোহোৱা উকিলে এক মুহূৰ্তৰ পাচৰ ভৱিষ্যত দেশখনৰ ভাগ্য যেন তেওঁৰ এই মুহূৰ্তৰ তৎপৰতাৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰিছে এনে এটা ভাৱ দেখুৱাই ক’লে, “নক’বা আদে বুজিছা। এচ-ডি-অ’ক অলপ লগ ধৰি আহিলে।” ফুড জাহাঁচিচ কিমান দূৰ পাইছেগৈ তোমালোক মাষ্টৰ মাহুহে খবৰেই নোপোৱা নহয়। এনেকে দেখাত হ’ম্পেণ্ডিং ফেমিনেই বোলা যায়। সন্ধ্যালৈ এখন বিশেষ সভা আয়োজন কৰিছো। পাৰিলে পাক এটা মাৰিবা।”

“চাওঁ বান্ধ, সময় ওলাহ যদি যায়। ‘আজি আকৌ মোৰ আলহি অহাৰ কথা।”

“সেয়া! মাহুহে কালিলৈ খাবলৈ পায় নে নাপায় ঠিক নাই। তুমি আলহি লৈ ব্যস্ত। যাৰা। গৈ একো কৰিব নোৱাৰিলেও ডে অলুট চান্চ হ’ব ৱেট এণ্ড চি। আমি সকলো ইন্ডুয়েজিয়েল মাহুহ মাতিছো।” কৈ কৈ ভাগৱ উকিল গ’লগৈ।

ইন্সুয়েজিয়েল ! মোৰ নিজকে বৰ নগণ্য-নগণ্য যেন লাগিল ।

নগণ্যহৈতো । নগণ্য নহয় যদি কি ? কি—ভাবিবলৈ মোৰ ভয় লাগিল ।

তাৰ সলনি আন এটা কথা ভাবিলে । ফুড ক্ৰাইচিচৰ কথা ভাবিলে । লাজ লগা সমস্তা এটা দেশৰ । ভাবিবলৈয়ো লাজ লগা । পদোৰ মাছ মৰাৰ দৰে কথা । সেইবোৰ বাক যিয়েই নহওক এইযে ভাৰ্গৱ চৌধুৰী, দেশখনক এসাজ ভাত খুৱাবলৈ দৌৰাদৌৰি লগাইছে, দৰাচলতে এবাৰো বাক এওঁ ফুড-ক্ৰাইচিচৰ কথা ভাবিছেনে ? দেশখনৰ এজনো তথাকথিত ইন্সুয়েজিয়েল মানুহে বাক সঁচাই ভাবেনে ? কোনেও নাভাবে । কাৰো ভবাৰ গৰজ নাই । ময়ো নাভাবে । দিনে দিনে দিনবোৰ যিমানে জটিল হৈ আহিছে মানুহৰ কমপ্লেক্সি সিমানে বাঢ়ি আহিছে । আৰু ভাৰ্গৱ চৌধুৰীৰ দৰে মানুহৰ বাবে এই জটিলতা একোটা “মণ্ডকা”ত পৰিণত হৈছে । এই চলতে জনপ্ৰিয় হৈ লৈ আগন্তুক নিৰ্বাচন-যুদ্ধৰ বাবে প্ৰস্তুত হোৱাৰ আৰু মধ্যৱতী কালছোৱাত দুটা কেছ বেছিকৈ পোৱাৰ এটা স্থযোগ । আৰু মোৰ দৰে মানুহৰ বাবে এইবোৰ কমনকমত বিক্ৰেচনৰ সময়ছোৱাত কথা চোৱাই কটোৱাৰ সমল । আমি নাভাৱে । চেনিৰ দাম কদমত বাঢ়িলেও আমি পাৰিলে চৰা দাম দি কিনো । নোৱাৰিলে নোখোৱাকৈ থাকোঁ । কিন্তু দাম কিয় বাঢ়িব বা বাঢ়িছে নাভাৱে । গণতন্ত্ৰই আমাক চিঞৰিবলৈ হয়তো শিকাইছে ; কিন্তু ভাবিবলৈ আৰু কাম কৰিবলৈ শিকোৱা নাই । এই বিসঙ্গতিৰ কাৰণ কি তাকো আমি নাভাৱে ।

এইবোৰ গুলট-পালট কথা ভাবি ভাবি যাওঁতেই দ্বিতীয়টো তিনিআলি পালোগৈ ।

হঠাৎ দেখিলে । সিফালৰপৰা আহিছে মৰি-যাওঁ মাৰি-যাওঁ যুষ্টি ধৰি আমাৰে আন এজন প্ৰতিবেশী অজুঁন বৰুৱা । মানুহজন এক নম্বৰী কাজিয়াখোৰ । দিনটোৰ ভিতৰত কাৰোবাৰ নহয় কাৰোবাৰ লগত এখুন্দা লাগিবই । যদি কাৰো লগত লাগিবলৈ নাপায়, সেইদিনা হয় চাইকেলখনেই কেইটামান খেকেচা খায়, নহয় ঘৰৰ হালধি-মছলাৰে একাকাৰ হৈ থকা নিমাখিত প্ৰাণীটিৰ প্ৰাণলৈ টনাটনি হয় ।

“আপোনালোকেই ভাল দিয়ক । আপোনালোকৰে ভাল । আপোনালোক দেৱতাৰ দৰে মানুহ । ল’ৰা পঢ়াইছে । ভাত পাইছে । দ্ৰ’তো নাই । বামতো নাই । এইবোৰ চব চয়তান । চব । চয়তানৰ লগত হাত-বাত কৰি থকাই টান হ’ল ।”

বুজিলে । বীৰপ্ৰবৰ ভদ্ৰলোক আজি ক’ৰবাত বণভক্ত দি আহিছে । শাস্ত হুবে কি হৈছে হুখিলে ।

খাপত দিয়া জেওৰা এখন লৈ অজুঁন বৰুৱাৰ কেইদিনমান আগতে কাজিয়া লাগিছিল চুবুৰিৰ প্ৰিয়বৰ কেণ্টৰ লগত । কাজিয়া কাছাৰী পালেগৈ । এতিয়া দুয়ো পক্ষৰ ভাগ্য নিৰ্ভৰ কৰিছে মাটিৰ সীমা জুখি দিয়া মানুহৰ ওপৰত । পুৱাই

অৰ্জুন গৈছিল তেনে কোনোবা এজনক কিবা খুৱাই হাত কৰিবলৈ। নহ'ল। নিজে ঘূৰি ধমক খাই ঘূৰি আহিব লগা হ'ল। প্ৰিয়বৰে আগৈয়ে গৈ প্ৰসাদ খুৱাই প্ৰিয়পাত্ৰ হৈ আছে। তাৰ মানে অৰ্জুনৰ এনল মাটি গ'ল।

মোৰ হাঁহি উঠি গ'ল।

একেবাৰে এটা বেলেগ কথা।

এটা বিশেষ কথাত কেইদিনমান আগতে এজন হাকিমক এজলাচত লগ ধৰিছিলে। হাকিমে মন্ত কিবা আইনৰ কিতাপ এখন চাই আছিল। যুৰ তুলি চোৱাৰ সুযোগলৈ মই আপেক্ষা কৰিছিলে। এনেতে দেখিলে। এটা অভিনৱ ঘটনা। মোৰ বাবে অভিনৱ। আচলতে বোধহয় নিত্য-নৈমিত্তিক। হাকিমৰ বাওঁহাতে এচাপ ভলত বহি কাগজপত্ৰ চাই চহী মাৰি থকা নাজিৰ নে পেচকাৰজনৰ কাৰলৈ তিনিজন মানুহ আছিল। দুজনক চিনি নাপাওঁ। এজন আমাৰ ইয়াৰে। কি কৰে ক'ব নোৱাৰে। দহ বজাত খাই-বহি কাছাৰীলৈ যায়। পাঁচ বজাত ঘৰলৈ উভটি আহে। আহোঁতে হাতত বজাৰবপৰা লাওটো কচুটো লৈ আহে। চিনাকিজনে নাজিৰ নে পেচকাৰক ক'লে, “এই এওঁলোকৰ যে কামটো, এতিয়াই যদি কৰি দিয়ে।” নাজিৰ নে পেচকাৰ নিৰ্বিকাৰ। যুৰ তুলি চাবৰ সময় নাই। খচাখচ চহীৰ পাচত চহী চলিছে। চিনাকি ক্ষন্তেক ব'ল। কেউপিনে এবাৰ ফটকৰে চকু ফুৰাই ল'লে। হঠাৎ তেওঁৰ হাত এখন মাটিৰ লগত সমান্তৰালভাৱে আগবাঢ়ি গ'ল। নিৰ্বিকাৰ চহীকাৰকৰ কামিজৰ ওপৰ জেপত কেইখিলামান নোট সোমাই পৰিল। জেপটো আছিল হাকিমৰ ফালৰ পৰা ছাঁত। মোৰ ফালৰপৰা শোহৰত। চহী চলি থাকিল। কেইমিনিটমানৰ পাচত এতিয়াহে হচ পোৱাৰ দৰে চহীকাৰকে যুৰ তুলি চালে। “হঁ। কি হ'ল তইতৰ।”

“এই এওঁলোকৰ...”

“হ'ব। হ'ব। মই সকলো কৰি দিছোঁ। ইয়াত ভীৰ নকৰিবা। যোৱা।” তুমি-তই ছেদভেদ নোহোৱা ব্যৱহাৰত মোৰ মাষ্টৰী মনে হাঁহি উঠিল। এজলাছৰপৰা ওলাই আহোঁতে লগ পাই চিনাকিজনে বেকা হাঁহি এটা মাৰি ক'লে, “সোঁ-আঙুলিৰে ঘিঁউ নাহে বুজিছা। ওপৰত ভাগ হ'ব।”

অৰ্জুনে মোক দেৱতা বুলি কৈছে। অৰ্জুনে নাজানে আজিকালি দেৱতায়ো ধোঁচ দিয়ে। ধোঁচ খোৱাতকৈ দিয়া নিশ্চয় ডাঙৰ কৰাশ'চন। এটা বিশেষ বস্তু-বিচাৰি ময়ো কিমান ঠাইত পইচা খুৱালোঁ ঠিক নাই। নহ'ল। নহ'লে সেইদিনা মই দেৱতা হৈয়ো চিনাকিজনে সেই অত্যাৱ নিশ্চয় বমতলাৰ দৰে সহ্য কৰি শুচি নাহিলোঁহেঁতেন। সেই বিশেষ বস্তুটোৰ বাবে আজি নিজে ছুল ছুটীৰ পাঁচত

এচ-ডি-অ'ক লগ ধৰিয় বুলি ভাবিছো। আজি স্কুল ছুটি হ'ব। মেট্ৰিক পৰীক্ষাৰ্থীৰ বিদায় সভা...

.. বিদায় সভাত বিদায়ী ইউনিয়ন চেক্ৰেটৰীয়ে বিবোধগাৰ কৰিলে।

“...আমিতো গ'লোৱেই। বিদায়-বেলা আমাক আটায়ে আশীৰ্বাদ কৰক। আমাৰ দায়দোষ মৰিষণ কৰক। কিন্তু যোৱাৰ আগতে দুখাৰ নকৈ গ'লে আমাক পাণে ছুব। আজিৰ স্কুল স্কুল হৈ থকা নাই। বেডি-মে'ড কাপোৰৰ দোকানত পৰিণত হৈছে। কিছুমান তৈয়াৰী প্ৰস্তোত্তৰ লিখাই, আপোনালোকে জানেই আজিকালি স্কুলতো নোট দিয়া হৈছে—মেট্ৰিকত কোনোমতে ল'ৰা সৰকি যাব পৰা কৰি দিলেই শিক্ষা দিয়া নহয়। পৃথিৱীৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠতম বৃত্তি যিসকলে গ্ৰহণ কৰিলে তেওঁলোকে ফাঁকি দিলে হুস্তৱায়। তেখেত সকললৈ আমাৰ অনুৰোধ তেখেতসকলে যেন কিছুমান বেকৰ্ড আৰু কেলকুলেটিং মেচিন তৈয়াৰ নকৰি এটা জাতিৰ নাগৰিকক উপযুক্ত মানুহ কৰি গঢ়ি তোলাৰ যত্ন কৰে। আমি যতীন দুৱৰাৰ ‘পখিলা’ কবিতা পঢ়োঁ। এজন শিক্ষকেও যদি এদিনো আমাক ‘বনফুল’নো কি, খায়নে কাপত পিছে নকয় তেন্তে আমি নো কি শিক্ষা পাঠ আপোনালোকেই কওক।...” ইত্যাদি ইত্যাদি।

বাহিৰে বাহিৰে আহি এচ-ডি-অ'ৰ চেম্বাৰত সোমাই কিন্তু অবাৰ কাণ্ডৰ সম্মুখীন হ'ব লগা হ'ল।

আমি সাধাৰণ মানুহ। কোনোবা অফিচলৈ গ'লে কেবাগীসকলেও আঙুলি টোৱাই ‘ইয়াত নহয় সো ফালে’ বুলি কয়। আধা ঘণ্টা টেবুলৰ কাষত থিয় কৰাই ৰাখি ‘কি দৰ্কাৰ’ সোধে। ইঞ্জিওবেলৰ প্ৰিমিয়াম দিবলৈ গ'লেও কেবাগীয়ে দহ বজাত টকা জমা লৈ দুই বজাত আহি বচিদ লৈ যাবলৈ কয়। তেতিয়াও নহ'লে পাচদিনা আহিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে। ফলত এবাৰ ইঞ্জিওবেল অফিচৰ কাম শেষ হওঁতে পাচবাৰ লাইফৰ চিকিওৰিটি থৰক বৰক হয়। মাষ্টৰী কাৰবাৰ। কাৰ্য্যবশতঃ ইন্সপেক্টৰ অফিচলৈ যাব লগা হ'লেও বাচৰ ভাড়া তিনি দুগুণ হটকা থৰচ নকৰিলে চহী এটা পোৱা নাযায়। চহীটো দিওঁতে অৱশ্যে চহী দিওঁতাই দৰ্খাস্তত হাতীয়েই আছে নে পৰুৰাই আছে পঢ়ি সাধাৰণতে নাচায়। এনেকৈয়ে আমাৰ জীৱন চলে। আমি সাধাৰণ মানুহ নোহোৱা হ'লে হয়তো ভাবিবই পাৰিলোহেঁতেন কেবাগীৰ কাইলেবে চলা কুৰি শতিকা নামৰ এই কালছোৱাৰ “এলাহ” আৰু “অভদ্ৰামি” আৰু “লোভেই” একমাত্ৰ “লক্ষণ, বৈশিষ্ট্য আৰু বেমাৰ”।

কিন্তু আজিচোন অবাৰ কাণ্ড।

হাইঠা মাটিত পৰিল।

এচ-ডি-অ' নৰজীৱন বৰুৱা পোৱালী মাহুহ। নতুনকৈ আহিছে। মোক দেখিয়ে
দেখোন ঘণ্ কৰে থিয় হ'ল।

“আহক। আহক। বহক।”

গাত চিকুটি চাম নেকি এবাৰ ভাবিছিলোঁ। তাৰ সলনি নিজৰ গাটোকে এবাৰ
চালোঁ। ঠিকেই আছে। যথাৰীতি ময়লা চুৰিয়া। ফাট ধৰা চোলা। পেটু
ওলোৱা পাম্পচু। তেন্তে ?

“মোক চিনি পোৱা নাই, চাব ? মই নৱ।”

“নৱ। নৱ। মানে...” মই সঁচাসঁচিকৈয়ে এচ-ডি-অ' বহাৰ আগতেই চকী
এখনত বহি পৰিলোঁ।

“মানে, মই চাব আপনালোকৰ স্কলন ক্লাছ খীত এবছৰ পঢ়িছিলোঁ। দেউতাই
তেতিয়া ইয়াতে কাম কৰিছিল। ভালৈ আছে চাব ?”

কোন কেতিয়া দেখা হাজাৰখন কোমল মুখৰ এখন মুখ। মনত থকা অসম্ভৱ।
মনত পৰা অসম্ভৱ।

“ভাল, ভাল। বৰ সুখী হ'লোঁ তোমাক দেখি। ঈশ্বৰে কল্যাণ কৰক।”

তাৰ পাচত বহুত পৰৰ যুৰত বহুত অজাগতিক কথা পতাৰ পাচত চাহোঁ থোৱাৰ
পাচত এচ-ডি-অ'ৰ চেহাৰৰপৰা ওলাই আহিছিলোঁ নৱক আকৌ আশীৰ্বাদ কৰি।
কিন্তু কিয় জানো যিটো কথাৰ কাৰণেই মই এচ-ডি-অ'ৰ ওচৰলৈ গৈছিলোঁ শেষ পৰ্য্যন্ত
সেই কথাটোৱেই নোকোৱাকৈ মই গুচি আহিছিলোঁ।

অন্ধকাৰৰ স্বৰ্গ

—এই, বাথিবিছোন।

মঞ্জলা দেৱী ছোৱালী হাইফুলখন তেতিয়াও ছুটি হোৱা নাই।

মঞ্জলা দেৱী ছোৱালী হাইফুলখন পাৰ হৈয়ে বিজ্ঞানখন বৈ গ'ল। বিজ্ঞানীসকলে পেডেলবপৰা ননমাকৈয়ে পেডেল দুপাত ওলোটাই পিনে পকাই নিয়-স্বৰত গুণ-গুণালে 'তুমচা নেহি দেখা।' হঠাৎ দূৰত কোনোবা এগৰাকী বাইদেউৰ কৰ্কশ চিঞৰ শুনা গ'ল—'কি কলি? চুলতানা বেজিয়া কোন আছিল?' তাৰ পিচত সেই ফালবপৰা আৰু একো মাত শুনা নহ'ল। ৫৭ কৰি মাত্ৰ এটা ঘণ্টাধৰনি বাজি উঠিল। বিজ্ঞানীসকলে গুণ গুণায়ে থাকিল।

হাতত বস্ত্ৰবৰ্ণ ভেনিটি বেগটো লৈ বিজ্ঞানবপৰা ব্ৰতা ফুকন নামি পৰিল। নামি প্ৰথমতে ভাগলপুৰী শাৰীৰ নিয়দেখৰ হিচাপ কৰা ভাঁজ কেটা ঠিক কৰি ল'লে। শাৰীৰ আঁচলটো কান্ধত ঠোঁট-সংলগ্ন হৈ পুৰণিবিচাৰত বোধ হয় সঠিক ঠাইতে স্থিত হৈ আছিল। কিন্তু ব্ৰতা ফুকনে যত্ন সহকাৰে সোঁহাতেৰে বাওঁ বাউসীৰ পিনে কিঞ্চিৎ নমাই দি এই-থহি-পৰো এই-থহি-পৰো অৱস্থালৈ নি আধুনিক কৰি ল'লে। শাৰীৰ আঁচলটোৰ এই নতুন অৱস্থানৰ ফলত পিঠি ফালে ইংৰাজী 'ভি' আখৰটোৰ দৰে পিঠিৰ হাড় দুটাৰ তললৈকে দ কৈ কটা ব্লাউজৰ তলত এচমকা স্তম্ভ ক্ৰীম ব'হা পিঠি জ্বলিকি উঠিল। আনমনা ভাৱে তাত এটুকুৰা সোণৰ শিকলিয়ে দাগ বহুৱালৈ যত্ন কৰি আছে যেন। কথাছবি তাৰকাৰ আৰ্হিত তুলি বন্ধা খোপাৰ জহত জবা ফুলৰ বগা কোঁহৰদৰে ঠোঁটাদেশ উন্মুক্ত। মাত্ৰ কেইডালমান চুটি চুটি সোণবৰগীয়া চুলিয়ে তাত আপোন মনে পৰি থাকি জেউতি চৰাইছে।

ইমানপৰে ব্ৰতা ফুকনে বিজ্ঞানীসকলৰ পিনে পিঠি দিয়ে আছিল। শাৰীৰ আঁচলত হাত দি পিঠিৰ 'ভি' টো ব্ৰতা ফুকনে উলিয়াই দিয়াৰ লগে লগে বিজ্ঞানীসকল 'তুমচা নেহি দেখা' গান 'তুমচা নেহি'তে বন্ধ হৈ গ'ল। 'দেখা' ক'ব সি আৰু নোৱাৰিলে। বেড়া-বেড়া চাৱনীৰে সি চকুহাল ক্ৰমে ব্ৰতা ফুকনৰ ডিঙিৰপৰা তললৈ একেবাৰে গোৰোহালৈ নমাই দিলে। হিন্দী ছবি চাই থকা হ'লে ঠিক কোনখিনিতে জইছেল বজাই দিলেহেঁতেন সি ভবা নাছিল যদিও বাৰে বাৰে তাৰ আগদিনা মাত্ৰ চোৱা ছবিখনৰ কথা মনত পৰি গৈছিল।

ব্রতা ফুকন এইবাৰ তাৰ পিনে খুৰিল।

“কেই অনা দিম তোকে?”

বেট মতেই সি বাৰ অনা পায়। তথাপি যেন তাৰ কিবোৰ খেলিমেলি লাগি গৈছে।

“আঠ অনা দিয়ক।”

“ধু-উ-ত! এইকণ মাত্ৰ বাট। ল’।”

দয়া কৰি ওপৰবপৰা তললৈ ভীক্ষা পেলাই দিয়াৰ দৰে ব্রতা ফুকনে বিজ্ঞাৰালাটোৰ আগবঢ়াই দিয়া হাতত ছয় অনা পইচা পেলাই দিলে। কিন্তু হাতখন আনোতে কোশলেৰে তাৰ আঙুলিত অকণমানকৈ স্পৰ্শ কৰি আহিল।

বিজ্ঞাৰালাটোৱে কেইঅনা ভাড়া খুজিছিল পাহৰি গ’ল। পৰশ-উন্নত আঙুলিটো তাৰ নিজৰ নহয় নহয় লাগিল। সি দেখিলে তাৰ চকুলৈ চাই ব্রতা ফুকনে ছবিবদৰে হাঁহিছে। মাহুহৰ ওঁঠ ইমান বডাও হ’ব পাৰে। আৰু হাহোঁতে ওঁঠৰ ভাঁজত সোৱা বাক কি প্ৰকট হৈ উঠে যে দেখিলে লগে লগে মনটোৱেও ভাঁজ লৈ যাব খোজে। ইমান পাতল ওঁঠ। অথচ ইমান পুৰঠ। ইমান আঁকি দিয়াৰ দৰে।

ব্রতা ফুকনে আনমনাভাৱে কিউটেন্স-বডা নখেৰে লাহে লাহে ডিঙিৰ অলপ নামনিত বুকুৰ ওপৰত ব্লাউজৰ ওপৰতে এবাৰ খজুৱালে। শাৰীৰ আঁচলটো আৰু অলপ খহি পৰিল। পইচা কেইঅনা জেপত ভৰাই চুবকৈ চোৱাবদৰে বিজ্ঞাৰালাটোৱে ফুকনৰ বুকুত এবাৰ চকিত দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিলে। অ-পিছিল বুকুত সেই দৃষ্টিয়ে খোপনি পুতিব নোৱাৰি তৎক্ষণাত তললৈ নামি গ’ল।

বিজ্ঞাৰালাটো শুচি গ’ল—গাই গাই—‘জিন্দগী ডব নেহি ভুলেজে...’

হিচাব কৰা খোজেৰে আয়ত্ত কৰা দেহ ভজিমাৰে ব্রতা ফুকন আগবাঢ়ি গ’ল।

তিনি কোঠালীয়া এটা সৰু ঘৰ। ওপৰে তলে পকা। স্থাপত্যৰ পিনবপৰা স্বৰটো গৰীৱ। কাৰো সঘন হাতৰ পৰশ পোৱাৰ চিন ক’তো নাই। আগফালে দুজোপামান গোলাপ ফুলৰ গছ আছে। অল্প ফুলো আছে। কিন্তু অঘন-পালিত। বাটৰ বলীয়াবদৰে চেহেৰা ফুলবোৰৰ। বেচিজিলভাৱে অ’ত ত’ত ফুলা ফুলবোৰেও বলীয়াই নাকে কাণে পিন্ধা ফুলৰ দৰে উদ্ভাস্ত পথ লৈছে।

বাবাম্পাত থিয় দি ব্রতা ফুকনে পৰ্দ্ধাৰ ফাঁকেৰে দেখিলে মেজত এটা দামী ফুলদানী। তাৰ চাৰিওফালে টেবুলক্ৰথত অসংখ্য মৰহা ফুলৰ পাহী। দহদিনমান হয়তো ফুলবোৰ সলাই দিয়া হোৱা নাই। পৰ্দ্ধাখনো বেছি দামী। কোজদাৰী আদালতৰ হাকিমৰ ঘৰত এনে পৰ্দ্ধা নেথাকিলে আৰু ক’ত থাকিব। বিলিফ্, কমিটিৰ এখন সভাতে ব্রতা ফুকনে প্ৰথম সন্দীপ চৌধুৰীক লগ পাইছিল। এনেয়ে এটা

নিকশেৰ হাঁহি ব্ৰতাৰ মুখৰ ওপৰেদি বাগৰি গ'ল। ব্ৰতা ফুকনে লাহে লাহে দুৱাৰত টুকুৰিয়াই দিলে আৰু তৎক্ষণাত অলপ আঁতৰি আহি বাৰান্ধাৰ কাষত চিলিঙত বগাই উঠিবলৈ যত্ন কৰি কৰি ভাগৰি বাগৰি পৰা মাধৱী লতা এডাললৈ চাই ব'ল। যুহু যুহু বতাহত ব্ৰতা ফুকনৰ কপালৰ সমস্ত-বিলম্বিত কুণ্ডল কেইডাল যুহু যুহুভাৱে কঁপি থাকিল। অদূৰত কঁপি থাকিল এডাল মাধৱী লতা।

পৰ্দ্ধাখন আঁতৰাই সন্দীপ চৌধুৰী ওলাই আহিল।

—আবে! কি ভাগ্য মোৰ। ফুকন দেখোন। আহক আহক!

উৎসাহত সন্দীপক এটা বাৰ বছৰীয়া কিশোৰ যেন লাগিল। ব্ৰতা ফুকনে হাঁহিলে।

—নাই নাই। মই নবহো। আপোনাক আমাৰ ঘৰলৈ লৈ যাবলৈ বুলি আহিলো। আজি জানে, ভয়ানক ঘূৰাঘূৰি হ'ল। ভাগৰ লাগি গৈছে একেবাৰে। পঢ়ুৱ-পুখুৰীত থকা মোৰ ভনী এজনীৰ ঘৰলৈ গৈছিলোঁ। তাৰপৰা আহি 'অকণোদয়'ত মোৰ পুৰণি বান্ধৱী এজনীক দেখা কৰিলোঁ। তাৰ পিচত ডি-পি-অ' অগ্নিহোত্ৰীৰ লগত আড্ডা দি আহি ভাবিলোঁ বোলো আজি যেনে তেনে আপোনাক লৈ যামেই। আপুনিতো এদিনো আমাৰ ঘৰলৈ নগ'ল। মই ঠিকেই অনুমান কৰিছোঁ নহয়—এই আটাই বজালৈ আপুনি ক'টত নেধাকে।

—আজি চাৰে-বাৰুতে আহিলো। সৰু কেচ এটা আছিল। আৰু যাবলৈকেনো আপুনি মোক এদিনো নিয়ন্ত্ৰণ কৰিলে ক'ত? ঘপহ'কৈ গ'লে আকৌ যদি.....

দুয়ো আহি ড্ৰয়িং কমনত বহিলহি।

অপাঙ্গ দৃষ্টিৰে এবাৰ সন্দীপলৈ চাই ব্ৰতা ফুকনে খিড়িকীৰ নাচি থকা পৰ্দ্ধাখনলৈ চাই চাই ক'লে—মাহুহৰ ঘৰলৈ মাহুহ মাতিলেহে যাব লাগে নেকি? আৰু নিয়ন্ত্ৰণ মুখেৰে কৰিলেহে কৰা হয় নেকি? মোৰ ঘৰলৈতো আপোনাৰ অবাৰিত ঘাৰ।

প্ৰত্যেকটো পৰ্ব গিলি অৰ্থ হৃদয়জয় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি এক যুহুও নীৰৱে বহি থাকিল সন্দীপ চৌধুৰী। থাকিবলৈ বাধ্য হ'ল।

এইখন নগৰলৈ অহাৰপৰা ব্ৰতা ফুকনৰ বিষয়ে ভাল বেয়া ইমানবোৰ কথা সন্দীপে শুনিলে যে কোঁতুহলী নহৈ থাকিব পৰা নাই। চিনাকি হোৱাৰপৰা বুজি উঠিলে মাহুহগৰাকীৰ কথা আৰু চৰিত্ৰ দুয়োটাই বহুশয়।

সন্দীপে দেখিলে বহৌতে ব্ৰতা ফুকনে বাওঁ ভৰিৰ ওপৰত সোঁতৰিখন তুলি বহি চেঙেলমোৰ এটা সৰাক-ভজীত নচুৱাই আছে। শাৰীৰ আঁচলটো কান্ধৰপৰা থহি পৰিছে। এটাও আঙঠি নিষিদ্ধা স্পষ্ট বগা আঙুলিবোৰ খাজে খাজে খুৱাই আঁঠু এটা ধৰি আছে। যৌৱনদীপ্ত কায়নাৰ এপাহ ফুলৰ দৰে বঙা ভেনিটি বেগটো ব্ৰতা ফুকনৰ কোলাত এমুঠি উৎকণ্ঠাৰ দৰে নীৰৱে বৈ আছে।

কোনে কব পাৰে এইজনী মাদুহৰ বয়স একুৰি পোন্ধৰ বছৰৰো অধিক। এইজনী এজনী স্থখ্যাত ধনী ব্যৱসায়ীৰ বিধবা। এইজনী মাদুহৰ কলেজত পঢ়া ল'ৰা আছে।

কোনো কাৰণ নোহোৱাকৈ সন্দীপে ব্ৰতা ফুকনৰ সীমন্তলৈ চালে। সীমন্তসৰণী উকা। কপালত ভালচেৰেক অবাধ্য অলকে বয়সক প্ৰত্যাছান জনাইছে নাচি নাচি। চিৰ-সেউজীয়া শব্দটোৰ অৰ্থ ই বোধহয় ব্ৰতা ফুকন। সন্দীপৰ অলপ সাহিত্যিক অলপ দুষ্ট মনটো 'চাৰ্কাৰী' হৈ উঠিল। "ভেঙিল মে' কেয়াৰ। লাইক ইজ নট্ ক্ৰিকেট!"

—ওলাওক। কাপোৰ পিন্ধক। ঘৰত আৰু কোনো নাই নেকি ?

ব্ৰতা ফুকনৰ প্ৰশ্নটো সন্দীপৰ আকৌ দুৰ্বোধ্য যেন লাগিল।

—মইতো অকলেই থাকো। আপুনি দেখোন জানেই। বনকৰা ল'ৰা এটা আছে। সিও কিবা এটা আনিবলৈ গ'ল বজাৰলৈ।

কথাখিনি সভ্যভাৱে ক'লে যদিও ভিতৰি-ভিতৰি মনটো অসভ্য হৈ উঠিব খোজাত সন্দীপৰ কিয় লাজ লাগি গ'ল সন্দীপে নিজেই ধৰিব নোৱাৰিলে। লাজ লগাৰ কথাও নহয় সন্দীপৰ। তাতে ব্ৰতা ফুকনেই যদি অদ্ভুত খেলাত আগভাগ লয়।

সন্দীপ চৌধুৰীৰ বয়স একুৰি পাঁচ বছৰ মাত্ৰ হ'ব পাৰে। কিন্তু জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ ঘৰৰ সঞ্চয় সন্দীপৰটো একেবাৰে শূন্য বুলি কোৱাৰ উপায় নাই। সন্দীপৰ স্বাস্থ্য ভাল। চেহেৰা ভাল। ভাল চাকৰি কৰে। হাকিম। প্ৰচুৰ বাহিৰা টকা পায়। হাকিমৰ চাকৰি ভাল যথেষ্ট মান থকা বাবেতো নহয়, যথেষ্ট টকা থকা বাবে। গতিকে নাৰীৰপৰা লাজ লগাৰ অৱকাশ সন্দীপৰ নাই। তাতোকৈয়ো ডাঙৰ কথা সন্দীপ সাহিত্যিক, মানে মাজে মাজে কাকতে-পত্ৰে দুই-চাৰিটা মন-কেনেকুৱা-কৰি-দিব পৰা গল্প লেখে। আৰু বৰকৈ ধৰিলে গান গায়। আগেয়ে অৱশ্যে অলপকৈ ধৰিলেই গাইছিল। হাকিম হোৱাৰ পৰা সাৱধান হ'ল। গতিকে পৰ্বতৰ ওচৰলৈ মহম্মদ যাব নেলাগে। পৰ্বতেই মহম্মদৰ ওচৰলৈ আছে। সন্দীপদা কৈ পমি যাবৰ চেষ্টা অনেকৰ। আৰু তাতোকৈয়ো ডাঙৰ কথা সময়ৰ শৰ প্ৰয়োগ কৰি জীৱনক ভৰাই তোলাৰ ক্ষেত্ৰত গাফিলতি মুঠেই নাই সন্দীপৰ। কাৰণ সন্দীপৰ জন্মদাতা পিতৃ আৰু জন্মদাতৃ মাতৃ (যদিও দুয়োৱেই এতিয়া নাই) কাৰো প্ৰতি অকমাণো প্ৰছা নাই। কথা শুনিবলৈ শিকাৰ পৰাই সন্দীপে শুনিছিল মাক আৰু বাপেক দুয়োৰেই চৰিত্ৰ সম্বন্ধযুক্ত নিৰ্মল নহয় বুলি। কথাৰ অৰ্থ বুজিবলৈ শিকাৰপৰাই সি লুকাই-চুৰকৈ যত্ন কৰিছিল মাক-বাপেকৰ গতি-বিধি নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ। আৰু দেখা কথাৰ অৰ্থ বুজাব লগে লগে বুজি উঠিছিল মাক-বাপেকৰ বিয়াখন লাইচেন্স এখন মাত্ৰ আছিল। ফলত যৌৱন পোৱাৰ আগতেই সন্দীপে যৌনতত্ত্বৰ অনেক খুঁজি-নাচি শিকি পেলাইছিল যৌৱনক সাংসাৰিক

জীৱনৰ পাথৰে ৰূপে তাৰ মাক-বাপেকে লোৱা নাছিল। সন্দীপেও নলবলৈকে ঠিক কৰি নিজে—অকালতে হ'লেও—যৌৱন পোৱাৰ লগে লগে কৃত্ৰিম-অকৃত্ৰিম সকলো প্ৰকাৰে যৌৱনৰ যৌন-ভুজা পূৰণ কৰি লোৱাৰ চেষ্টাত কোনো কাৰ্পণ্য কৰা নাছিল। সেইবাবে পঞ্চশবৰ কোনোপাত শৰেই সহজে সন্দীপৰ বুকু ভেদ নকৰে। একুৰি পাঁচ বছৰীয়া সন্দীপৰ দেহৰ তাগিদাই আছে; মনৰ নাই। সন্দীপবো গল্পতো দেহেই আছে; মন নাই। মন নথকা পাঠকে সেই গল্প ভাল পাবই।

কিন্তু সন্দীপৰ কথাত ব্ৰতা ফুকনে আকৌ এবাৰ যেতিয়া সন্দীপলৈ চালে সেই সন্দীপবো বুকখন এবাৰ চপ, চপ, কৰি গ'ল ব্ৰতা ফুকনৰ সেই অদ্ভুত অপাঙ্গ দৃষ্টিত। এই চাৰনীতো হৰিণীৰ নহয়। কপাঞ্জীবা অজ্ঞ জ্যেষ্ঠিকা উৰুজীৰ জাতবো নহয়। এই চাৰনীৰ নাম নাই। অটল সন্দীপৰ মনো উতলি উঠিল।

—অ'—ইচ! মইযে কি! তুমি অকলে থাকি বুলি জানো বাবেইতো আহিছে। ঘৰবোৰত একজাক মাছৰ থাকিলে মোৰ অকণো ভাল নেলাগে। ফ্ৰি হ'ব নোৱাৰি।

ব্ৰতা ফুকনৰ কথাবোৰ সন্দীপে আকৌ বুজিবলৈ টান পালে। মাত্ৰ বুজিলে ব্ৰতা ফুকনে হঠাৎ 'আপুনি'ৰ পৰা তুমিলৈ নামি গৈছে অকণো আত্ম-সচেতনতা প্ৰকাশ নকৰাকৈ।

সন্দীপবো এইবাৰ কথাত অলপ ৰং সানি অন্ততঃ কথাবোৰকে অলপ ধেমালি-সবস কৰি তুলিবৰ মন গ'ল। কিন্তু ধেমালি কৰো বুলি কবলৈ গৈয়ো সন্দীপে অকৃত্ৰিম কৰিলে কথাবোৰ যেন তেওঁৰ একেবাৰে অন্তৰৰ তলিৰ পৰাহে ওলাই আহিছে। সন্দীপক সন্দীপৰ মনটোৱে কেতিয়াও ইমান বেয়াকৈ প্ৰতাৰণা কৰা নাছিল।

—বহুচোন বাক অলপমান। ইমান লবালৰি কিয়? আপুনি বহিলে ভাল লাগে। কথা পাতিলে ভাল লাগে। সঁচা কথা ক'বলৈ কি—আপুনি মোক অবাক কৰিছে। আই হে'ভ, নেভাৰ মেট দি লাইক। ইমান চফিষ্টিকেটেড,।

ইউ আৰ এ মাত্ৰৰ এণ্ড এ ডাৰ্লিং এটু দি চেম থ্ৰেথ'—বুলি ক'ব খুজিও নকৈ সন্দীপ বৈ গ'ল। সন্দীপে দেখিলে ব্ৰতা ফুকনৰ মুখখন যেন ব্ৰীড়াৰ ভৰত অৱনত হৈ পৰিছে। চকুৰপৰা থুঁতৰি আগলৈকে এটা মিঠা স্নিগ্ধ হাঁহি বিয়পি গৈছে। অথচ আচৰিত। মাছৰ গৰাকী ধনিষ্ঠামানো ৰঙা পৰি উঠা নাই। তাৰ মানে কোনে জানে এই ব্ৰীড়া এয়া কৃত্ৰিমতাৰ অন্তিম নে অভিজ্ঞতাৰ সঁহাৰিহীনতা। তথাপি সন্দীপৰ ভাল লাগিল। এয়া ব্যতিক্ৰম। ব্ৰতা ফুকনৰ বয়স যিমানেই নহওক এটা অত্যন্ত গুৰুতৰ ক্ষেত্ৰত ব্ৰতা সেইজীয়া হৈয়ে থাকি গৈছে। সকলোৰেপৰা ব্ৰতা বেলেগ। ফ্ৰাঁচোৱা চাপাৰ 'আইমেজ ডচ ড্ৰামচ'লৈ মনত পৰি গ'ল সন্দীপৰ। নিজকে

নিজে সন্দীপে অল্পকাৰিত স্বৰে ক'লে—আই মাষ্ট হেড হাব ! ইয়েচ, আই কেনট বাট হেড, হাব ।

কিন্তু চঞ্চল হৈ উঠি প্ৰভাৱণা কৰি দিব খোজা নিজৰ চকুহালক অভিব্যক্তি—লেশ-হীন সাধাৰণ কৰিবলৈ প্ৰাপ্য চেষ্টা কৰি সন্দীপে কৈ উঠিল,—বাক, মই কাপোৰ পিন্ধো মানে আপুনিযে ইয়াত অকলে বহি থাকিব লাগিব ।

কথাৰাৰ নিজৰ কাণতে সন্দীপৰ বেসুৰা যেন লাগিল । তথাপি তেওঁ নকৈ নোৱাৰিলে । অভিজ্ঞতাই সন্দীপক শিকাইচে, যেতিয়া তুমি যি কোনো ব্যক্তিক জ্ঞান কৰিব খুজিছা তেতিয়া যেনেতেনে সেই ব্যক্তিক উত্তেজিত কৰি তোলা । নাই, তুমি নিজে অকণমানো উত্তেজিত হলে নচলিব । বেয়াভাৱে হাবি যাবা ।

—কেলে ! ব'লা ময়ো ভিতৰলৈকে যাম । নহলে লৈ অনা কাপোৰ ইয়ালৈকে । লাজ লাগিব নেকি আকউ ?

সন্দীপৰ লাজ লগা নাছিল ।

সন্দীপে নিজৰ শোৱা কোঠাতে কাপোৰ কানি সলাইছিল ।

আৰু সেইখিনি সময় ত্ৰতা ফুকনে সম্পূৰ্ণ বেলেগ এটা কামৰ লগৰ কামত, নিজকে ব্যস্ত কৰি তুলিছিল । সন্দীপৰ শোৱা কোঠাটোৰ চেহেৰা দেখি ত্ৰতা ফুকনে এইবাৰ অকণো হিচাপ নকৰাকৈ স্প্ৰণোদিত হৈয়ে কৈ পেলাইছিল—ইচ্, বিয়া খননো পাতি নেপেলোৱা কৈল । কেনেকৈ যে থাক ।

আৰু সন্দীপে টাইডালৰ নটটো ঠিক কৰি কৰি ভাবিছিল ত্ৰতা ফুকনে 'কেনেকৈয়ে থাক' বুলি যে ক'লে 'এনেকৈ মানুহ থাকেনে' বুলি নকলে কিয় বাক ।

কাপোৰ পিন্ধা শেষ কৰি সন্দীপে দেখিলে তেওঁৰ কোঠাটোৱেও যেন সাজি পাৰি উঠি কাৰোবালৈ বাট চাইহে আছে । এখন বজাৰৰ বস্ত্ৰ এইটো কোঠাতো এনেকৈ সজাই ইমান কম কৰি পেলাব পাৰি বুলিতো তেওঁৰ ধাৰণাই নাছিল । আৰু কিতাপবোৰ জাপি দিলেয়ে ইমান ভদ্ৰ হৈ যায়, ভাবিবই নোৱাৰি !

মৰাঅক মৰম লাগি গৈছিল সন্দীপৰ ত্ৰতা ফুকনলৈ । ত্ৰতা অৱগ্ৰা ।

ত্ৰতা ফুকনে সাজপাৰ খাই উঠা সন্দীপলৈ চালে ।

—জানিচোৱেই নহয় । সাহিত্যিকৰ কাপোৰ পিন্ধা । টাই বান্ধিছে চোৱা । এইটো কানাডিয়ান নট হ'লনে গৰ্জিয়ান নট হ'ল । পাচফালে কলাৰটো দেখোন টাইৰ ডলতে পোত গৈ থাকিল ।

আৰু সন্দীপে অলপ সময়ৰ কাষে পাৰি গ'লে তেওঁৰ এজোৰ চকু নামৰ অঙ্গ আছে । সেই চকুৰে তেওঁ দেখে । চকুৰ আগত হঠাৎ বহুত কিংকৰ ফুলি উঠিছিল । বঙে বঙে ঢাক খোৱা দৃষ্টি আৰু চেতনাৰে সন্দীপে মাথোন অল্পভৱ কৰিছিল । কিম

কিল কৰে আকুল সাপৰ দৰে হুখন হাতৰ পৰশ ছুকাৰ পৰা ক্ৰমে তেওঁৰ ডিঙিৰ
হুপাতিয়েদি বগৰাই ক্ৰমে ওপৰলৈ উঠি গৈছে। ডিঙিৰ পচাং দেশ অগ্ৰতিবোধাত্মক
হুৰহুৰাই উঠিছে।

আক সন্দীপে কি কৰিছে গম পোৱাৰ আগতেই তেওঁৰ হাত হুখনো চকল হৈ
উঠিছিল।.....

.....মটৰত উঠি সন্দীপে যেতিয়া গাড়ী ষ্টাৰ্ট কৰে তেতিয়া.....তেতিয়া যথেষ্ট
পলম হৈ গৈছিল।

গাড়ীত বহি সন্দীপৰ পিঠিত এখন হাত আগফুলভাৱে থৈ ব্ৰতা ফুকনে কৈছিল
তুমি যোৱা দেওবাৰে বেডিঅ'ত পঢ়া 'মাটিৰ পৃথিৱী' গল্পটো সাংঘাতিক ধুনীয়া হৈছিল
ভাই। আমি গোটেই ঘৰে শুনিিলো। সঁচাকৈ কৈছে তোমাৰপৰা আমাৰ সাহিত্যই
বহুত আশা কৰে।

সন্দীপে ভাবিছিল গল্পটোৰ নাম 'মাটিৰ পৃথিৱী' নিদি 'মৰমৰ ফুল' দিয়া হলে
বোধহয় বেছি ভাল হ'লহেঁতেন। নামনো কি আকৰ্ষণটোহে আচল কথা।

সন্দীপে ভাবিছিল ব্ৰতা ফুকন হঠাৎ আড়ষ্ট হৈ পৰিছে কিয়। আক অলপ, অলপ
ষদি চাপি বহিলহেঁতেন গাড়ী চলাই আক ভাল লাগিলহেঁতেন। হঠাৎ এটা কেৰুঁৰি
পাই বেগ নকমায়ে সন্দীপে জোৰেৰে ষ্টিয়েৰিং ঘূৰাই দিলে। আকো পোন বাটত
উঠি সন্দীপে গম পালে সঁচাকৈয়ে ব্ৰতা ফুকন তাৰ একেবাৰে ওচৰত বহি আছে।
একেবাৰে ওচৰত।

সন্দীপৰ গাড়ী আহি ব্ৰতা ফুকনৰ চৌহদত সোমাল।

প্ৰকাণ্ড ঘৰ।

হাউলী সদৃশ।

অকলে প্ৰথমবাৰ আহিবৰ হ'লে সন্দীপৰো ভয় ভয় লাগিলহেঁতেন।

পোৰ্টিকত সোমাই সন্দীপে দেখিলে এখন চোফাত আক এজনী ব্ৰতা ফুকন বহি
আছে। কেৱল ষোড়শী। আক কোমল। ছন্দিল লাহী। আক বেছি মিঠা।
কিন্তু ব্ৰতা ফুকনেই। কথাছবি আলোচনা চাই বহি আছে।

—ছন্দিতা।

—মা।

ছন্দিতা আয়াস-আয়ত্ত ভঙ্গিমাৰে থিয় হ'ল।

সন্দীপৰ ধাৰণা হ'ল এইমাত্ৰ যেন কোনো এক আৰ্ট মিউজিয়ামৰ কোনো এক
'অতলাস্তা'ৰ অনবদ্য বৃত্তি প্ৰাণ পাই থিয় দিলে সন্দীপৰ সম্ভাষণত।

—ল', এয়া তোৰ সন্দীপ দা। আনি দিলো। এতিয়া কি কব কৰ। সন্দীপ,

এইজনী মোৰ ছোৱালী। পি-ইউত পঢ়ে। ছন্দিতা। তোমাৰ গল্প-পাগলী। তোমাক এবাৰ দেখিবলৈকো পাগলী। সঁচা কথা কবলৈ কি, নেদেখাকৈয়ে তাই তোমাৰ প্ৰেমতে পৰি আছে। তাই তোমাৰ গান শুনা নাই। শুনাৰ লাগিব কিন্তু।

—মা, এইয়া সন্দীপদা।

—ওঁতো। বুজিছা সন্দীপ, তাই ছাগৈ ভাবিছিল তুমি কোনোবা কলেজীয়া ল'ৰা। ইমান ল'ৰাৰ দৰে তুমি। এণ্ড চ' চুইট। মোৰ কৰ্মৰ্পই তোমাতকৈ শকত-ডাঙৰ।

—দেখাতহে সৰু কিন্তু মই। কামত নহয় দেই।

তিনিও হাঁহি উঠিছিল। বেলেগ বেলেগ অৰ্থত।

ছন্দিতাই তাৰ পিচত কথা কবলৈ আৰম্ভ কৰি দিছিল।

অনেক যুগৰ অনেক কথা তাইৰ যেন সন্দীপক কবলৈ সক্ষিত হৈ আছে। আৰু সন্দীপো আহিছে চিৰ-চিনাকি ছন্দিতাক কথা কবলৈ। মাথোন ছন্দিতাক।

কেনেদৈক হঠাৎ ব্ৰতা ফুকন বিদূৰিত হৈ পৰিছিল সন্দীপে ধৰিবই নোৱাৰিলে।

প্ৰায় আধাঘণ্টা মানৰ পিচত একেবাবে ভিতৰ কোঠালৈ সন্দীপক চাহ খাবলৈ মাতি নিয়া হৈছিল।

আৰু তাৰ পিচত ছন্দিতাৰ কোঠাত সন্দীপে পিয়ানো বজাই ছন্দিতাক গান শুনাইছিল। “মোৰ আকাশৰ তৰাবোৰ খহি তুমি উজলিলা জোন . . .”

সময়বোৰ হঠাৎ দুৱাৰ-খিড়িকীৰ বাহিৰত স্তব্ধ হৈ বৈ গৈছিল।

ছন্দিতাই ভাবিছিল এই মুহূৰ্ততে যদি তাই মৰি থাকিব পাৰে তেনেহ'লে দেখোন জীৱনটোৱেই সাৰ্থক হৈ যায়।

সন্দীপে ভাবিছিল অলপ আগতে নিজৰ শোৱা কোঠাত জীৱনৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ ভুলটো তেওঁ বাক কৰি আহিল নেকি ?

আৰু ইতিমধ্যে সন্দীপ-ছন্দিতাই ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে ব্ৰতা ফুকন গৈ উপস্থিত হৈছিল গৈ এক ফাৰ্গ দূৰত থকা দেওৰেক বিটায়্যাৰ্ড এচ-পি নীলপদ্ম ফুকনৰ ঘৰত।

আৰু দেওৰেক-বোৱেকৰ মাজত এখন মাৰাত্মক কাজিয়া আৰম্ভ হৈ গৈছিল।

নীলপদ্ম ফুকনে চিয়'ৰি চিয়'ৰি কথা কৈছিল।

ব্ৰতা ফুকনে তলমূৰ কৰি মাথোন শুনি গৈছিল।

—মই বুজিলো। সকলো বুজিলো। মই যাব লাগিব। গৈ সিহঁত দুটাক তোমাৰ ব্যৱস্থা মতে এটা বিশেষ অৱস্থাত আৱিষ্কাৰ কৰিব লাগিব। আজিয়েই এটা বাস্তৱ দি থব লাগিব। আৰু ছন্দিতাই ভুল নকৰে ঠিক। ছন্দিতা তোমাৰ প্ৰশিক্ষণ পোৱা ছোৱালী। আমি গৈ নোপোৱা পৰ্যন্ত তাই সন্দীপক নিজৰ কোঠাত বন্দী কৰি

বাখিব। আক যই এটা 'চিন' হাটি কবি সন্দীপক বাধ্য কৰাব লাগিব। কিন্তু এয়া তুমি কি কৰিলা ? এইটো মাৰ তুমি মোক নেমাৰিও পাৰিলাহেঁতেন।

—কিন্তু মইনো কেনেকৈ জানো যে তুমি সন্দীপক তোমাৰ ছোৱালী মণিকালৈ বিজ্ঞাত কৰি থৈছা। ইমান দিনেতো এবাৰ ক'ব পাৰিলাহেঁতেন। আক তুমি হাত দীঘল মাছহ। মণিকাৰ এটা ব্যৱস্থা কৰিব পাৰিবা। ছন্দিতাক তুমিতো জানাই। এবাৰ মাত্ৰ বিষ্ণু লবলৈ তাই মান্তি হৈছে। ছোৱালীজনী কষ্ট পাব।

—জানো। কিন্তু.....

—সুনা। ব'লা। নহলে মোক আক তুমি কেতিয়াও নিবিচাৰিবা।

নীলপদ্ম ফুকনে জানে ব্ৰতা ফুকনে অসম্ভৱ কথা কৈছে। ব্ৰতা ফুকনে তেওঁৰ দুৰ্বলতম স্থানত আঘাত কৰিছে।

—ব্ৰতা !

—মোৰ এক কথা !

—ব্ৰতা।

ব্ৰতা ফুকন আক নীলপদ্ম ফুকন নীৰৱে আহি দেখিছিল ছন্দিতা আক সন্দীপ তেতিয়াও ছন্দিতাৰ কোঠাত।

ব্ৰতা ফুকনে নীলপদ্মৰ কাণে কাণে ক'লে, এতিয়া নহয়, অলপ পিচত।

ব্ৰতা ফুকনৰ কাকত হাতখন থৈ নীলপদ্মই ক'লে—আমি সোঁটো কোঠাত বহোঁগৈ ব'লা।

কোঠাত সোমাই ব্ৰতা ফুকনে লাইটটো জ্বলাই দিব খুজিছিল। যথেষ্ট আন্ধাৰ হৈছিল ইতিমধ্যে।

নীলপদ্মই ক'লে, নজলাবা। আন্ধাবেই ভাল।

পৰ্দা

আগৰ কেউবাৰ বাসৰ দত্তই কিবা একোটা ভাল-বাহানা কৰি সীমাৰ প্ৰশ্ন এয়াই গৈছিল। এইবাৰ কিন্তু নোৱাৰিলে।

তথাপি তেওঁ ক'লে—ঠিক আছে সীমা। তুমি যদি নেজানিলে নহয়, তেন্তে মই ক'ম। কিন্তু এতিয়া নহয়। অথনিকৈ, বাৰ্ত্তিক ক'ম। মোক অকণমান সময় দিয়া।

চিনাকি মাহুহজনক অচিনাকি যেন লাগি গৈছিল। সদায় মেল খাই থকা এখন ছৰাৰ হঠাৎ বন্ধ হলে চহুত পৰে। প্ৰশ্ন জাগে। সীমাও সম্ভৱ প্ৰয়োজনভকৈ সামান্য বেছি উৎকৰ্ষিত হৈ উঠিছিল। তেওঁ কৈ পেলাইছিল—

—সময়? কৈলৈ? সাধাৰণ এটা সপোনৰ কথা কবলৈ সময় কৈলৈ লাগে?

সীমাৰ প্ৰশ্নবোৰৰ অৰ্থ একেবাৰে নিৰীহ হ'ব পাৰে। অথবা নহ'বও পাৰে। কিন্তু ছৰাটো বাসৰ দত্তৰ কাণত বাজিছিল। তাত হয়তো সীমাৰ উৎকৰ্ষাই প্ৰকাশ পাইছিল। কিন্তু বাসৰ দত্তৰ মনৰ তেতিয়াৰ যিটো অৱস্থা সেই অৱস্থাত মাহুহে অনেক ভুল কৰিব পাৰে। চহুত পানী থাকিলে কিতাপৰ আখৰো কঁপে।

তেওঁ হঠাৎ বিয়োগান্তক নাটকৰ শীৰ্ষবিন্দুত বৃদ্ধ নায়কৰ কঠৈ কবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল—

—সাধাৰণ নহয়, সীমা, সাধাৰণ নহয়। এইটো সপোন নহয়, সীমা, ই মোৰ মই নিজে চিনি নোপোৱা চেতনাৰ গভীৰতাৰ কণ্ঠস্বৰ। মোৰ মনটোক প্ৰস্তুত কৰি লবলৈ অকণমান সময় দিয়া। তুমি শুনিবা। তোমাক মই কাহানিবাই ক'ব লাগিছিল। 'ক'ম ক'ম বুলি ভাবি থাকোতেই অনেক, অনেক বছৰ পাৰ হৈ গ'ল, সীমা। কোৱা নহ'ল। সময় যে কি এটা বস্তু। এদিন এক পলো মনৰ পৰা আঁতৰি নোমোৱা বস্তুটোৱেই এদিন পাহৰাৰ দৰে হ'ল, অদৰ্কাৰী যেন হ'ল। কিন্তু এতিয়া মই কবই লাগিব। মনৰ ওপৰৰ এই নতুনকৈ হেজাৰ গুণে গধুৰ হৈ অহা পুৰণি বোজা মইয়ে আক বব নোৱাৰা হৈ পৰিছো। ইমান দুৰ্জল বুলি মই নিজকে ভবা নাছিলো। কাৰোবাক কৈ দিলে হয়তো বোজা পাতলিব পাৰে। গতিকে কাৰোবাক কোৱাভকৈ তোমাক কোৱাই ভাল। তুমি হয়তো বুজিবা, আৰু যিহেতু তুমিও ইয়াৰ লগত জড়িত।

—জড়িত? মই!

সীমা সঁচাই আচৰিত হৈছিল। সবল জীৱনেই সুন্দৰ জীৱন বুলি তেওঁ জানিছিল।
জটিলতাৰ মাজলৈ তেওঁ কেতিয়াও সোমোৱা নাই। তেওঁৰ জীৱনৰ প্ৰায় সকলো
কথাৰে সহজ ব্যাখ্যা আছেই।

সীমাই দেখিছিল বাসৱ দত্তৰ চিনাকি মন্ত্ৰণ মুখখনত অচিনাকি গভীৰ এক যত্নগৰ
ছাঁপ যেন কোনো চিৰ অম্লগত সৈনিকৰ ওপৰত বাজাজ্ঞা হৈছে প্ৰিয় পুত্ৰক বধ্যভূমিলৈ
লৈ যাবলৈ।

—তুমিও সীমা। তুমি দুখে পাৰা কাৰণে মই কবলৈ সাহ কৰা নাছিলো। এতিয়া
ক'বই লাগিব। কাৰণ মই দুৰ্বল হৈ গৈছে। কাৰণ পাত্ৰত ফুটা ওলাল, যেতিয়া পানী
ওলাই যাবহ। সোপা দি ৰখাৰ চেষ্টা বুধা। পাত্ৰ নিজেই ভাগি যাব।...

...ইজ্জতৰ বন্ধৱ।

নিচেই নিমাখিত এটা নাম। সিদিনালৈকে এইটো নাম মিঠা আছিল। অনেক
স্বতি জগাই-তোলা আছিল। অথচ এটা নাম এটা শব্দ হঠাৎ কেনেকৈ তাৰ সকলো
মায়াময়তা হেৰুৱাই ভয়ানক হৈ উঠিব পাৰে। টেবুলত আহি উঠা এটা প্ৰকাণ্ড যেন
বিছা। চুবলৈ ভয়। চাবলৈ সংকোচ।

ইজ্জতৰ বন্ধৱৰ এই চিঠিখন পোৱাৰ পিচৰ পৰাই বাসৱ দত্তই তৰ জীৱনৰ ছবিখন
মলনি হৈ গ'ল। হঠাৎ আউল লাগিল। যোৱা এমাহৰ ভিতৰত এই ঘটনাটো ছয়-
সাতদিনৰ মূৰে মূৰে এতিয়ালৈকে চাৰিবাৰ ঘটিল। আৰু কি ঘটনা। বাৰিষা জোতাৰ
ভিতৰত ভেকুলি ওলালে হাঁহিৰে উৰাই দিব পাৰি। কিন্তু সাপৰ পোৱালী ওলালে—

ৰাতিপুৱাৰ সময়ত বাসৱ দত্তই টোপনিতে চটকটায়। গৌ-গৌৱায়। অদৃত
ধৰণে “এৰি দিয়া, মোক এৰি দিয়া, মোক ক্ষমা কৰা” বুলি চিঞৰে।

ওচৰৰ আনটো কোঠাত শুই থকা সীমা সাৰ পাই উধাতু খাই লৰি আহে। বাসৱ
দত্ত সাৰ পাই উঠে। সীমাৰ উপযুপৰি প্ৰশ্নৰ তেওঁ কোনো উত্তৰ দিব নোৱাৰে। ভয়-ভয়
চাৱনিৰে মাত্ৰ চক্ৰিণ ঘণ্টাৰ লগৰী মাহুজুৰীলৈ জীৱনত প্ৰথমবাৰ দেখাৰ দৰে চকুৰ
পটা নেপেলোৱাকৈ চাই থাকে।

শেষত পৰিবেশ শান্ত হলে বেয়া সপোন দেখা বুলি গা-এৰা ধৰণে কৈ থয়। কিন্তু
কি সপোন তেওঁ সীমাক ক'ব নোৱাৰে। মনত পেলাব নোৱাৰে বুলি কয়। সীমাই
জোৰ নকৰে। পানীৰ গিলাচত সাপৰ পোৱালী বিচৰাৰ মনোবৃত্তি তেওঁৰ নাই।
তথাপি তেওঁৰ মুখৰ পোহৰ অকণমান অকণমান কমি যায়।

তেওঁ অহুভৱ কৰে বাসৱ দত্তৰ কথা বোধহয় সঁচা নহয়।

সপোনটো তেওঁৰ পৰিষ্কাৰকৈ মনত থাকে। ইমান পৰিষ্কাৰ সপোন মাহুছে
কাচিৎহে দেখে।

সাধাৰণ এটা পৰিবেশত বাসৱ দত্ত ঘৰতে থাকে। কাগজ পঢ়ে। উপভাস পঢ়ে। বাসৱ দত্ত ঘৰত থকা মানে উপভাস পঢ়ি থকা। সীমাৰ বিশ্লেষণ মতে চচমাৰ “পাৱাৰ” বঢ়াই থকা। বাসৱ দত্তৰ পিয়াহ লাগে। সীমাক মাতি তেওঁ এগিলাচ পানী দিবলৈ কয়। ফ্ৰীজৰ পানীত এটুকুৰা বৰফ দিবলৈ কয়। সীমাই চৰ্ৱত দিব নেকি সোধে। তেওঁ নেলাগে বুলি কয়।

সীমাই পানী দিয়েও।

বাসৱ দত্তই খায়ো।

কিন্তু হঠাৎ...

হঠাৎ সীমাই বাসৱ দত্তৰ ভিত্তিত টিপা মাৰি ধৰে। ক’ব পৰা যে আহি পৰে সেই মুণালৰ হাত দুখনলৈ এক আত্মবিক শক্তি। বাসৱ দত্তই চটফটায়। চিঞৰে।

এইটো সপোনৰ কথা বাসৱ দত্তই সীমাক কেনেকৈ ক’ব পাৰে।

মিজনী মাহুৰ লগত তেওঁৰ যোৱা ত্ৰিশ বছৰৰ হেজাৰ জনৰ সঁধাৰ উল্লেখ কৰা শব্দৰ সংসাৰ। এজনী মাহুৰে দিব পৰা সকলো সুখ সকলো শাস্তি অকাতৰে দিছে। মিজনী মাহুৰক কেন্দ্ৰ কৰি বাসৱ দত্তৰ জীৱনৰ সবাতোকৈ মুখৰ ত্ৰিশটা বছৰৰ প্ৰতিটো মুহূৰ্ত আৱৰ্জিত হৈছে—এটা মুহূৰ্তত কক্ষচ্যুত হৈ চিটিকি নপৰাকৈ। সেইজনী মাহুৰক এইটো সপোনৰ কথা তেওঁ ক’ব পাৰিব কেনেকৈ? লাজ বুলি এটা কথা আছে। আৰু লাজ কিমান শক্তিশালী হ’ব পাৰে জীৱনত সদায় বুজা নেযায়।

তথাপিও শেষত ক’ব লগা হ’ল।

শেষৰ দিনা সপোনত তেওঁ একাধিকবাৰ আৰু স্পষ্টকৈ সীমাৰ নাম উচ্চাৰণ কৰিছিল। সীমাই শুনিছিল আৰু সীমাৰ প্ৰশ্নত তেওঁ যি স্বৰ শুনিছিল সেই স্বৰে তেওঁক পৰিষ্কাৰকৈ বুজাই দিছিল—পিজৰাৰ দুৱাৰ বন্ধ হৈ গৈছে। ঘণ্টাকৰ্ণ বাপু আৰু পলাই সাৰিব নোৱাৰে।

গোটেই দিনটো বাসৱ দত্তই বাৰে বাৰে ভুল কাৰ থাকিল। দুজনমান বোণীৰ ক্ষেত্ৰত কৰা ভুলৰ কথা নাচে দেখুৱাই দিয়াত তেওঁ বুজিলে আজি আৰু তেওঁ বোণী নোচোৱাই ভাল। কাৰণ তেওঁ বিশ্বাস কৰে এজন ডাক্তৰে এটা অধিকাৰ ত্যাগ কৰিলেহে ডাক্তৰ হোৱাৰ অধিকাৰ অজ্ঞান কৰিব পাৰে। ভুল কৰাৰ অধিকাৰ। বাসৱ দত্ত ঘৰলৈ গুচি আহিছিল আৰু গোটেই দিনটো নিজৰ পঢ়া কোঠাত সোমাই থাকিছিল। অৱশ্যে দুই দণ্ড অৱশৰ পালেহি কাষ চপাই লোৱা কোনো উপভাসৰ পাতৰ মাজত নহয়। জীৱনত প্ৰথম বাৰলৈ তেওঁক উপভাসৰ মায়ী মমতাই টনা নাছিল।

সীমা দুৱাৰমান কোঠালৈ আহিছিল। কিন্তু দত্তৰ ব্যৱহাৰৰ অস্বাভাৱিকতাত

দুবৰ পৰাই আলেললেখ চাই আঁতৰি গৈছিল। জীৱনত প্ৰথম বাৰৰে প্ৰজ্জ্বলিত হৈ বৈছিল তেওঁ সীমাৰ উপস্থিতিতো।

এটা সময়ত প্ৰায় সন্ধ্যাৰ মূৰিচুনি পোহৰত বাসৱ দত্তই ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱাৰ চিঠিখন আকৌ এবাৰ উলিয়াই পঢ়িলে। চিঠিখন তেওঁ কেবাবাৰো পঢ়িছে। বহুত ভাবি শুনি উত্তৰো দিয়া হৈ গৈছে। সেই উত্তৰ উচিত উত্তৰ হৈছে বুলিয়ে তেওঁৰ বিশ্বাস। তেওঁৰ বিশ্বাস তেওঁ নিজৰ কৰ্তব্য যথাযথভাৱে পালন কৰিছে। তাৰপিচত চিঠিখন ফালি পেলাব লাগিছিল। কলাত অহৰিধা থাকিলে অন্ততঃ মন আৰু চকুৰ পৰা দূৰত ৰাখিব লাগিছিল। কিন্তু অহৰিধা সেইখিনিতে। আজিৰ পৃথিৱীত সংক্ৰমণৰ নীতি-নিয়ম কোনে নেজানে। অথচ ধা লিৰিকি থকা মানৱৰ চৰিত্ৰ।

বাসৱ দত্তই জানে সমস্যাৰ শেষ হোৱা নাই। সমস্যাৰ শেষ বাস্তৱত কেতিয়াও নহয়হে। নিশ্চিত অৱস্থা এটাকে সমস্যাহীন বুলি ভবাহে হয়। বাসৱ দত্তই জানে সমস্যা ক্ৰমাৎ ঘণীভূত হৈছে। এক মাৰাত্মক পৰিণতিতলৈ অসহায়ভাৱে এতিয়া বাটচোৱাৰ যয়ণ।

ঠিক কথা। অজিতক তেওঁ তৎক্ষণাত আহিবলৈ মাতি পঠাইছে। সি আহিব। তেওঁ তাক সকলো কথা বুজাই ক'ব। খোলাখুলিকৈ ক'ব। কোনো কথা হুলুৱায়। সি বুজিবও। কিন্তু তাৰ পৰা জানো লাভ হ'ব। অৱশ্যে যিটো কৰিম বুলি কৈছে সেয়াতো তাৰ মগজুৰ কথা নহয়। সেয়া তাৰ তেজৰ কথা। জীৱন তেজ জীৱক কি দিয়ে কি কৰায় তাৰ বহুত আজিও জানো উদ্ঘাটিত হ'ল।

ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱাই চিঠিখনত তেওঁৰ আৰু বাসৱ দত্তৰ পুৰণি বন্ধুত্বৰ স্মৃতি ৰোমন্থন কৰিছে। সকলো বন্ধুৱেই নিজৰ নিজৰ বন্ধুত্বৰ তুলনা নাই বুলি ভাবে। ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱায়ে ভাবিছে। এইবোৰেইতো জীৱনক অলপ মিঠা কৰে। নহলেতো জীৱন আঘাতৰ ইতিহাস মাত্ৰ। কিন্তু হৃদয় এখন চিঠিৰ শেষৰ কথাখিনিয়ে বাসৱ দত্তক হঠাৎ যেন একাক হিংস্ৰ কুকুৰৰ মাজত পেলাই দিলে। তেওঁ যাবলৈ বাট নোপোৱা হ'ল।

“.....মোৰ ল'ৰা ৰূপমলৈ তোমাৰ মনত নিশ্চয় পৰিব। সেই যে সৰুতে তোমাৰ কোলাৰ পৰা মাকেও নিব নোৱাৰিছিল। আমাৰ একমাত্ৰ ল'ৰা। আমি বৰ যতনেৰে তাক ডাঙৰ কৰিছিলো। ঈশ্বৰৰ ৰূপাত সি এতিয়া বৰ সম্ভাৱনাপূৰ্ণ উকীল। তাৰ জীৱনত আমি মাক-বাপেক হিচাপে আপত্তি দৰ্শাব লগা কোনো চেকা নাই। আনে কিয় নেজানে। মাক-বাপেকবোৰে আনৰ কথা থিয়ালৰ কথা বুলিয়ে ভাবে। আমিও হয়তো ব্যতিক্ৰম নহওঁ। কিন্তু, তথাপিও এটা কথা। দশম মান শ্ৰেণীত পঢ়োতে অষ্টমমান শ্ৰেণীৰ এজনী ছোৱালীৰ সি প্ৰেমত পৰিল। সকলবা-ছোৱালী।

সেইবোৰ হয়। ধৰাও পৰিল। অলপ যত্ন কৰা হ'লে সেই অধ্যায় তাতে শ্বেৰ হ'লহেঁতেন কিজানি। পিচে নহ'ল। আমি তুলেই কবিলো নেকি? কৰা নাছিলো যেনেই লাগে। কিন্তু 'ভাগ্য' যে কেৱল এটা শব্দ মাত্ৰ নহয়। মাজে মাজে এনেকৈয়ে উপলব্ধি হয়। ই এটা সত্ৰিয় শক্তি।

“ছোৱালীজনীৰ নাম কুঁৱলী। আমাৰ চুবুৰীৰে ডাক্তৰ হৃদয়ানন্দ বৰুৱাৰ জীয়েক। সম্ভ্ৰান্ত মাহুহ। আপত্তিও একো নাই কিন্তু.....

“আমি এটা কাম কৰিলো। হৃদয়া বৰুৱাইডৰ লগত কথা পাতি আমি সিহঁডৰ বিয়া ঠিক কৰি পেলালো। মাত্ৰ চৰ্ত হ'ল—ল'ৰা-ছোৱালীয়ে আগে ভালকৈ পঢ়ি-শুনি ওলাব লাগিব। কুঁৱলী পঢ়াত বৰ ভাল নহয়। তাই এইবাৰ দ্বিতীয় বাৰ্ষিকত। অৱশ্যে কামে-বনে ঘৰ ধৰা ছোৱালী।

“কিন্তু সমস্যাৰ সৃষ্টি হ'ল অজতক লৈ। আমি কুঁৱলীয়ে পৰীক্ষা দি উঠালৈ বাট চাইছিলো। ৰূপমে ঘৰটোৰ ইটো সিটো কৰাইছিল। কুঁৱলীৰ মাকে মাজে মাজে আমাৰ এওঁক কাপোৰ এসাজ, গহনা এপদ দেখুৱায়। তোমাৰ ল'ৰা অজিত লাখৰ মাজত এটা ল'ৰা। পঢ়াত তীখৰ। খেলাত লেখৰ। গান-ৰাজনাৰ আগৰ। চেহেৰা-পাতিত খনিকৰ আপোন হাতৰ। ল'ৰাটোৰ গুণৰ শেষ নাই। “অকলে থাকিলেও নিৰ্জনতাক মুখৰ কৰি ৰখা” ল'ৰা। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে তাৰ বন্ধু হ'বলৈ কামনা কৰিবই। স্নাত্তিক। কুঁৱলীয়েও কৰিলে।

“কিন্তু অজিত কুঁৱলীৰ বন্ধু হৈয়ে সন্তুষ্ট থাকিব নোৱাৰিলে। এথোজ আগবাঢ়ি সি কুঁৱলীৰ প্ৰেমত পৰিল। আৰু তুমিতো জানাই তোমাৰ ল'ৰা দূৰন্ত সাহসী। ভাবি-গুণি সময় নকটোও। জীৱনত যুঁজি জয় কৰিবলৈকে যেন তাৰ জন্ম। সি কুঁৱলীক স্পষ্ট ভাষাত ক'লে—সি তাইক ভাল পাইছে। সি তাইক বিয়া কৰাব—দৰ্কাৰ হ'লে পঢ়ি থাকোতেই। কুঁৱলীয়ে তাক তাই আৰু ৰূপমৰ কথা ক'লে। তাই বাগদত্তা। সি যেন তাইক ক্ষমা কৰে।

“কিন্তু অজিতে কুঁৱলীক কৈছে, সি বেদব্ৰতৰ যুগৰ মাহুহ নহয়। সি ৰোমাণ্টিক প্ৰেম কি বুজি নেপায়। সি কুঁৱলীক নিজৰ কৰি ল'বই।

“বাল্লৰ, এইবোৰ ভাবিব লগা কথা হয়তো নাছিল। কুঁৱলী অলপ বেছি ধৰণে ধুনীয়াছোৱালী। তাতে তাই সফল প্ৰেমত পৰা ছোৱালী। এনে প্ৰেমে মাহুহক অতিৰিক্ত হৃদয়তা দান কৰে। বিয়া হৈ নোযোৱালৈকে কুঁৱলীয়ে এনে প্ৰস্তাৱ কিছু পাবই। কিন্তু ভাবিব লগা হৈছে বেলেগ এটা কাৰণত। অজিতে ৰূপমক লগ ৰখি কৈছে, সি যেন কুঁৱলীক ত্যাগ কৰে। নহ'লে অজিতৰ লগত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰিব লাগিব। পুৰণি কালৰ অজিতৰ ভাল লগা এটা বস্তু হেনো বৈধৰ যুঁজ। পাশ্চাত্য

“ভুলে”। ৰূপম হেনো জীয়াই নথকাৰ সম্ভাৱনাই বেছি। কিন্তু আজিকালি ভৰোৱাল অচল আৰু যুদ্ধত কোনো আইন বা নীতি নেথাকে। গতিকে... ..।

“বাসৱ, ৰূপম উকীল মানুহ। মানুহ অধ্যয়ন কৰা তাৰ প্ৰয়োজন। সি মোক কৈছে, অজিতৰ চকুত হেনো যিটো বস্তু দেখিছে সেই বস্তুটোৰ নাম প্ৰতিজ্ঞা। তোমাক জনালো, বাসৱ! তুমি কি ভাবা জনাব। মই কুঁৱলীৰ লগতো কথা পাতিছো। তাই অজিতৰ গুণৰ প্ৰশংসা কৰে ঠিকেই। কিন্তু ৰূপমৰ ঠাইত অজিতক কেতিয়াও কল্পনা কৰি চোৱা নাই। তোমাৰ চিঠিলৈ আগ্ৰহেৰে বাট চাইছো।”

বাসৱ দত্তই চমু উত্তৰ দিছিল। তেওঁ লিখিছিল, অজিত গোৱাৰ ল’ৰা ঠিকেই। সেইবুলি তাক যি মন যায় তাকে কৰিবলৈতো এৰি দিব নোৱাৰি। সংগমেই জাতি, সমাজ, সংসাৰ, ব্যক্তি সকলোৰে প্ৰধান বাঞ্ছান। তাক সংযত কৰিবই লাগিব। সত্ত্বতে ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱাই ৰূপম আৰু কুঁৱলীৰ বিয়া তৎক্ষণাত পাতি দিয়ক। অজিতক বুজোৱাৰ ভাৱ বাসৱ দত্তৰ গাত। কিন্তু তেওঁ সেইকাম কৰি উঠালৈ তেওঁলোক বৈ থাকিব নেলাগে। তেওঁলোকে যেন মনত বাথে—যিটো ক্ষুলিঙ্গই এখন তেল-খাতত প্ৰলয় কাণ্ড ঘটাব পাৰে সেইটো ক্ষুলিঙ্গই সাগৰৰ বুকুত নিজে কুমাই যোৱাৰ বাহিৰে আন একোৱেই কৰিব নোৱাৰে।

চিঠিখন লিখিলে যদিও বাসৱ দত্ত অকণমানো আশ্বস্ত হ’ব নোৱাৰিলে। অজিতৰ কথাই তেওঁক যিমান বাতিবাস্ত কৰিলে তাৰ বহুত গুণে বেছি বাতিবাস্ত হ’ল তেওঁ নিজৰ অতীতটোক লৈ।

অজিতক তেওঁ জানে। বন্ধুৰ বাবে উৎসৰ্গিত প্ৰাণ অজিত, শত্ৰুৰ বাবে কালান্তক। শত্ৰুৰ মৰাদেহত গোৱ এটা মাৰি আহিব পৰা মানুহ। গতিকে অজিত ৰূপম সমস্যা সহজে সমাধান হোৱা টান।

কিন্তু.....। কিন্তু এয়া কি হ’ল। কেনেকৈ হ’ল। আৰু ইমান পলমকৈ। আৰু ক’ত গ’ল তেওঁৰ সেই দুৰ্দ্ধাস্ত মনোবল। সেই অকাটা যুক্তি। তেওঁৰ মনত পৰিল, এদিন তেওঁ কাৰোবাক কৈছিল এলবাৰ্টো মোৰাভিয়াৰ ‘থেবেচা ৰা’কি’ কল্পনা-বিলাসৰ বাহিৰে একো নহয়। অথচ আজি তেওঁৰ ছাঁ দেখি উচপ খাই উঠা অৱস্থা।

সীমাইতৰ ঘৰটো বাসৱ দত্তইতৰ ঘৰৰ ঠিক আগৰ বাটটোৰ সিপাৰেই আছিল। বাসৱ দত্ত তেতিয়া মেডিকেলৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকত। ককায়েক প্ৰণৱ দত্ত ইতিমধ্যেই অভিব্যক্তি হৈ ওলাই চাকৰিত যোগদান কৰিছে।

সীমাইতৰ ঘৰৰ অৱস্থা মজলীয়া ধৰণৰ আছিল। বাপেক উচ্চ বিদ্যালয়ৰ শিক্ষক। অকলশৰীয়া সম্ভান। ককাই-ভাই নাই। বাসৱ দত্তইতৰ ঘৰখনেই সৰুৰে পৰা

সীমাৰ নিজৰ ঘৰৰ দৰে আছিল। তাইৰ গাঁহন্য জ্ঞানৰ অধিকাংশই বাসৰ দত্তৰ মাজৰ পৰা পোৱা। সৰুৰে পৰা সীমা ভাল ছোৱালী বুলি জনাজাত আছিল। দেখাই-শুনাই, স্বভাৱে চৰিত্ৰই। হঠাৎ সীমাৰ বাপেক হৃদয় বিকল হৈ ঢুকাল। সীমাইত প্ৰায় সম্পূৰ্ণে বাসৰ দত্তইতৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ উঠিল।

সীমাই আগৰে পৰা বাসৰ দত্তলৈ চিঠি-পত্ৰ দিছিল। বাসৰ দত্তয়ো দিছিল। শৈশৱৰ সহচৰ্য, সীমাৰ সুন্দৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ-ৰূপ, সীমাইতৰ এতিয়াৰ সহানুভূতি জগোৱা অৱস্থা, হয়তো অৱচেতনাবো কিবা তাগিদাত, এবাৰ বাসৰ দত্তই সীমালৈ এখন বেলেগ চিঠি দিলে। জনালে তেওঁ সীমাক ভাল পায়। বিয়া কৰাব খোজে। ইত্যাদি। বাসৰ দত্ত ডাক্তৰ হৈ ওলাই অহালৈ সীমাই যেন বাট চায়।

চিঠিখনৰ কোনো উত্তৰ সীমাই নিদিলে। বৰ সৰল যেন লগা কথা এটা বাসৰ দত্তৰ হঠাৎ বৰ জটিল যেন অনুভূত হ'ল। অবাক হৈ তেওঁ বহুত দিন ঘৰলৈ নহাকৈ থাকিল। তাৰ পিচত যেতিয়া ঘৰলৈ আহিল, তেতিয়া এদিন তেওঁক সীমাই নিজৰ কোঠালৈ মাতি নিলে। হাত এখনত ধৰি কিছুমান সময় কান্দি থাকিল। তাৰ পিচত ক'লে—এয়া বাসৰ দত্তই কি কৰিলে। নোচোৱা নজনাকৈ তেওঁ জাপ দিলে কিয়? সীমা যে বহুত আগতে আনৰ হৈ গৈছে। হৈ গৈছে প্ৰণৱ দত্তৰ।

ঘৰলৈ অহা প্ৰায় বন্ধ হৈ গৈছিল বাসৰ দত্তৰ। পঢ়া-শুনা বাঢ়ি গৈছিল। পৰীক্ষাৰ ফলবোৰ ক্ৰমাগত ভাল হৈ আহিছিল। এজন স্নযোগ্য ডাক্তৰ হৈ তেওঁ ওলাই আহিছিল। ডাক্তৰীয়েই ধ্যান, মাহুহে তেওঁক অচিৰে ধনন্তৰি জ্ঞান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিছিল। কিন্তু এই মাহুহজনে নিজৰ বিয়াৰ কথা, সংসাৰৰ কথা ভাবিবলৈ, নিজৰ মনৰ মাজত এবাৰ ভুকি মাৰি চাবলৈ অৱসৰ পোৱা নাছিল। হয়তো ভয় কৰিছিল। উপশ্ৰাসৰ পাতত এক দণ্ড জিবোৱাৰ বাদে, ডাক্তৰ বাসৰ দত্তৰ দ্বিতীয় এটা পৰিচয় নাছিল।

মাক—দেউতাক ঢুকাইছিল। সীমাই নিজ মহিমাৰে ঘৰখন ধৰি আছিল। ক'তো কোনো পৰিৱৰ্তন, হীন দেঢ়ি কাৰো চকুত পৰা নাছিল। মাত্ৰ ফুলনিত ফুল বেছি ফুলিছিল। পদাৰ্থৰ নিৰ্দিষ্ট ব্যৱধানত সলনি হৈছিল। প্ৰণৱ দত্ত এজন অতি স্থাী মাহুহ হৈ পৰিছিল। শকত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। বাসৰ দত্তও স্থাী নোহোৱাৰ কোনো কাৰণ নাছিল। কিন্তু সকলোৱে বুজি গৈছিল এই এটা মাহুহৰ বাবে স্থাৰ অৰ্থ হ'ল অনবৰত কামৰ মাজত ডুবি থাকিব লগা এটা অৱস্থা।

আক তাৰ পিছতেই সেই অকল্পনীয় ঘটনাটো ঘটিল। কাৰখানাৰ এটা দুৰ্ঘটনাত প্ৰণৱ দত্তৰ দুয়োখন ভৰিয়ে বেয়া ধৰণে নষ্ট হৈ গ'ল। দুয়োখন ভৰিয়ে কাটি পেলাব লগা হ'ল। এটা ভীষণ কৰ্ম চকল মাহুহ পত্ৰ হৈ গ'ল। সেয়াও হয়তো সহিব পৰা

গ'লহেঁতেন। কিন্তু বগবুত পোৱা আঘাটে মাহুহটোৰ বগবুৰ কমতাও শুদ্ধ কৰি দিলে। তেওঁ যেন সজীৱ পুতলাত পৰিণত হ'ল।

এখন সংসাৰ শেষ হৈ গ'ল। এটা স্বপ্নৰ সপোন। এটা স্বপ্নৰ বাস্তৱ। থাকি গ'ল ঘড়ীৰ টিক্-টিক শব্দৰ দৰে এটা নিৰ্দ্দয় যান্ত্ৰিকতা। গভাংগতিকতা। এটা জীৱন্ত পুতলাক কেৱল জীয়াই ৰখাৰ চেষ্টাতে সীমাৰ জীৱনৰ প্ৰতিটো পল ব্যায়ত হ'ব ধৰিলে। জুলেখাৰ, সাবিত্ৰীৰ, বেউলাৰ কাহিনী সত্য হৈ উঠিলহেঁতেন। যদি সীমাৰ এটা সন্তানো থাকিলহেঁতেন।

দুবৰ পৰা অসহায়ভাৱে চাই ৰ'ব লগা হ'ল বাসৱ দত্তই। কৰিবলৈ একো নাই। সান্থনা দিয়াৰ, লোৱাৰ, ভাষা নাই। আনকি অহুভৱ কৰিবলৈকো চেষ্টা কৰিবলৈ সক্ষম লগা এটা অৱস্থা। বীণাৰ তাঁৰ চিঙিব পৰা কাৰুণ্য স্বৰ।

* * * *

নিশা বাৰাণ্ডাত ওচৰা-ওচৰিকৈ দুখন চকীত বহি আছিল বাসৱ দত্ত আৰু সীমা। দুহুও এটা অচিনাকি চৰায়ে একেবাহে চিয়'ৰি আছিল। ফুলনিত কেইটামান জোনাকী পৰুৱা। ফুলগছবোৰ আন্ধাৰত পোত খাই আছে।

—জানা সীমা। মই এজন ডাক্তৰ। মাহুহক স্বস্থ ৰখাই ডাক্তৰৰ কাম। এই কামটো কৰোতে কৰোতে ডাক্তৰবোৰ আৱেগ শূণ্য হৈ যায়। জীৱনৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ কাৰুণ্য মৃত্যু ডাক্তৰৰ বাবে ডাঙৰ কথা হৈ নেথাকে। সেয়ে অনেক ডাক্তৰ বোঙ্গী মৰিলেও ফিজ ল'ব পৰা মাহুহ হৈ পৰে।

জীৱন-মৃত্যুৰ অনেক বহুত মই জানো। মই জানো মাচি-কিলিঙৰ প্ৰয়োজন কেতিয়া হয়। অনেক ডাক্তৰেতো ঔষধ নিদিও বেমাৰীক মৰিবলৈ দিয়ে। ককাইদেউক জীয়াই ৰখা পাপ নে মাৰি পোলোৱা পাপ এই কথা ভাবি মোৰ মনত যথেষ্ট দ্বন্দ্ব সৃষ্টি হৈছিল। মই জানিছিলো ককাইদেউক যদি এশ-বছৰো জীয়াই ৰখা যায় তেওঁ জীয়াই থকাৰ কোনো সোৱাদ নেপাব। সেয়া তেওঁৰ বাবে মাথোন বন্দীত্ব। সেয়ে শেষত ভাবিছিলো ককাইদেউক মুক্তি দিয়া মোৰ কৰ্তব্য। আজি তোমাৰ আগত স্বীকাৰ কৰিবলৈ মোৰ অকণো লাজ লগা নাই, সীমা। কাৰণ অৱচেতন নয় ৰূপ দেখি মই আজি জৰ্জৰিত। হয়তো...হয়তো মোৰ তোমাৰ প্ৰতি থকা এটা পুৰণি দুৰ্বলতা আৰু এটা নতুন সহানুভূতিৰ বাবেই মই তেনেকৈ ভাবিছিলো। মই সহিব পৰা নাছিলো তুমি ভিল-ভিলকৈ শেষ হৈ যোৱা। মই সহিব পৰা নাছিলো তুমি অকাৰণত পতি সেৱা কৰি যোৱা—যি পতি এক জড়পিণ্ডৰ বাহিৰে অন্য একো নহয়।

অনেক সময় নীৰৱে পাৰ হৈ গৈছিল। সীমাই দুবৰ ভবাটোৰ পৰা চকু আঁতৰাই আঁজা নাছিল। আন্ধাৰবোৰ গাঢ় হৈছিল। বাসৱ দত্তই আত্মগতভাৱে পুনৰ কৈছিল।

—অনেক বছৰ পাৰ হৈ গ’ল। তথাপি নিশ্চয় তোমাৰ মনত আছে। ককাইদেউক দিনটোত নিয়মিত তিনি-চাৰিবাৰ ঔষধ খুৱাব লগা হৈছিল। তুমি পৰম যত্নেৰে আধ্যাত্মিকভাৱে এই কামটো কৰিছিল। চুলি এদালৰ হেৰ-ফেৰ হ’বৰ উপায় নাছিল। ঔষধ মই আনি দিছিলো।

—অনেক দম্ভৰ অন্তত মই সিদ্ধান্ত লৈছিলো। এটা এনে টেবলেট দিছিলো সীমাই যিটোৱে ধীৰে ধীৰে কোনেও গম নোপোৱাকৈ মানুহক মৃত্যুৰ মুখলৈ লৈ যাব পাৰে। এবছৰৰ অন্তত ককাইদেউ ঢুকাইছিল। ..

মহাপুৰুষ নিশ্চয়তাই চৌদিন বেড়ি ধৰিছিল।

অনেক সময়, যেন অদীৰ্ঘ এটা যুগৰ অন্তত সীমাই স্পষ্ট কঠে হুঁহিছিল। হুঁহিছিল, কিন্তু তেওঁ কোনো উত্তৰ বিচৰা নাছিল। কাৰণ তেওঁৰ প্ৰশ্নটো আচলতে এটা উত্তৰ আছিল।

—সেই টেবলেটবোৰ মই নিজ হাতে মাহৰ পিচত মাহ তেওঁক খুৱাইছিলো ?

—উপায় নাছিল, সীমাই।

—প্ৰশ্নৰ দস্তক মই ভাল পাইছিলো।

—ময়ো যে ভাল পাইছিলো, সীমাই। তোমাক সেই অৱস্থাত চাই থকা মোৰ পক্ষে সম্ভৱ নাছিল।

পুনৰ নিশ্চয়তা আগবাঢ়ি আহিছিল। কিন্তু খন্তেকতে সীমাই আকৌ হুঁহিছিল।

—কিন্তু...এই সপোনটো।

বাসৱ দত্তই সকলো কৈছিল। সপোনটোৰ কথা। ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰুৱাৰ কথা। ৰূপম-কুঁৱলী-অজিতৰ কথা। অজিতৰ সংকল্পৰ কথা।

—মোৰ দুৰ্ঘটন তেজ্জি অজিতৰ মাজেৰে কথা কৈছে, সীমাই। মই সাহিব পৰা নাই। মই যেন ভাগি-ছিগি যাম। পাগল হৈ যাম,। অজিতে কিবা এটা কৰিবই...ৰূপম...কুঁৱলী...কিয় এনে হ’ল... কিয় এনে হ’ল...

এটা শব্দও নকৰি সীমাই দূৰৰ তৰাটোলৈ চাই বাহি আছিল। বাসৱ দত্তই নিদ্ৰৰ কপালখন টিপিছিল। দূৰত কাৰোবাৰ ঘৰত ৰোঙৰ তে এটা ভাটিয়ালী হুৰ বাজিছিল।

পিচদিনা পুৱা বহুত পলমকৈ সাৰ পাই বাসৱ দত্তই সীমাক বিচাৰিছিল। সীমাই ঘৰত নাছিল। ঘৰৰ বনকৰা কোনেও একো ক’ব নোৱাৰে।

আৰু কি লাভ ! আৰু কি লাভ !

তথাপি। তেওঁ ফোনটোৰ ফালে আগবাঢ়ি গ’ল।

মতী

নিয়ঁবৰ টোপাল নিৰলা কাকতীয়ে দেখিছে। পাতৰ আগত ওলমি থকা নিয়ঁবৰ টোপালত জ্বলমিল বঁদৰ মুকুতা-মুকুতা লগা জ্বলমল পোহৰৰ খেলাও নিৰলা কাকতীয়ে দেখিছে। কিন্তু সেয়াই মুকুতা বুলি ভুল কৰি আৱেগত অধীৰ হোৱাৰ বয়স অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতীয়ে কেতিয়াবাই এৰি থৈ আহিল। এটা সময় আছিল যেতিয়া ফাঙ্কন বুলি ক'লে কেৱল ফুল আৰু ফুল বুলিয়ে বুজি পাইছিল নিৰলা নামৰ এজনী উজ্জল, যৌৱনে গবকা ছোৱালীয়ে। কিন্তু একুৰি পোন্ধৰটা ফাঙন দেখাৰ পিচত সেই উজ্জল ছোৱালীজনে শকত ফ্ৰেমৰ চছমা পিন্ধা এগৰাকী ধীৰ অধ্যাপিকাত পৰিণত হ'ল। অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতীয়ে ইতিমধ্যে অনেক কথা শিকি পেলালে। লগতে শিকিলে ফাঙন মানে ফুলৰ আৱেশ মাত্ৰ নহয়, বউৰ বাহাবেই নহয়, ফাঙন এটা বেদনাও। আহি গুচি যোৱাৰ বেদনা। ক্ষণস্থায়ী এটা সপোন হোৱাৰ বেদনা। মুকুতা-মুকুতা লগা নিয়ঁবৰ টোপাল মুকুতা নহ'ব। ব'দত সি শুকাই যায়। বতাহত সৰি পৰি মাটিত মিলি যায়। মানৱী জীৱনৰ ইতিহাস নিয়ঁবৰ কণাত লিখি ৰখাৰ কোনো অৰ্থ নাই। কল্পনাবিলাস আদৰ্শৰ ৰোমান্স, বড়ী সপোন এয়াই জীৱন নহয়। জীৱন মানে বাস্তৱ। আৰু বাস্তৱৰ আন নাম সত্য।

আৰু নিৰলা কাকতীয়ে এটা সম্পূৰ্ণ নিশা আৰু এটা সম্পূৰ্ণ দিন ভাৱিও কোনো উৱাদিহ নোপোৱা কথাটোৰ সিদ্ধান্ত এটা মুহূৰ্তত কৰি পেলালে। এটা নাম নোহোৱা উদ্ভেজনাই যেন তেওঁক কিবা এক বিশেষ প্ৰেৰণা যোগালে। বহুত কিবা-কিবি কৰি পেলাবৰ মন গ'ল তেওঁৰ। এটা খোজ দি উঠি আনটো খোজ দিয়াৰ আগতেও সাৱধানতা অৱলম্বন কৰা নিৰলা কাকতীয়ে এই মুহূৰ্তত যেন নিৰ্দ্ধিধাই পৰিপূৰ্ণ আহাৰে সৈতে কাকনজংঘা আৰোহণৰ প্ৰত্যাখ্যানো স্বীকাৰ কৰি ল'ব পাৰে।

বহল ৰাইটিং টেবুলখনত বহি লৈ নিৰলা কাকতীয়ে অৱলীলাক্ৰমে নিজৰ সোণালী লেটাৰ-হেড্ থকা বন-পেপাৰৰ পেড্‌টো টানি ল'লে। ভেনিটা বেগটো খুলি দামী গোল্ড-কেপ পেনটো খুলি ল'লে। তাৰ পিচত টেবুল-লেম্পৰ ষেড্‌খন ঠিক কৰি লৈ লিখিবলৈ সাজু হ'ল অতিশয় স্বাভাৱিকভাৱেই।

কিন্তু তেওঁ বৈ যাৱ লগা হ'ল। বুকুখন যেন তেওঁৰ কঁপি উঠিল। বিয়াই উঠিল। জীৱনৰ প্ৰথমখন প্ৰেম-পত্ৰ লিখিবলৈ যাওঁতে প্ৰতিগৰাকী গাভৰুৰে বুকু নিশ্চয় কঁপে।

কিন্তু এই কঁপনি সেই কঁপনি নহয়। একুৰি পোন্ধৰ বছৰ বয়স যাব সেই নিৰলা কাকতী অধ্যাপিকাই জানে তেওঁ যি কৰিবলৈ লৈছে তাত আবেগ-উজ্জ্বল ইত্যাদিৰ কোনো খেলি-মেলি নাই। আছে মাথোন যুক্তি। তথাপিও তেওঁ বৈ যাব লগা হ'ল।

নিৰলা কাকতী ব'ল। মেলা খিৰিকীৰে এবাৰ দূৰলৈ চালে। বাতি যথেষ্ট হ'ব পাৰ। নিঃশব্দ। লাহেকৈ ড্ৰয়াৰটো খুলি তেওঁ দুখন চিঠি উলিয়াই ল'লে। একে খামৰ দুখন চিঠি। দেখাত কোনো পাৰ্থক্যও নাই। খামৰ ওপৰৰ আখৰবোৰো প্ৰায় একে। পুৰুষব্যঞ্জক দৃঢ়হাতৰ লেখা। কিন্তু নিৰলা কাকতীয়ে জানে তাৰে এটা খামত আছে এক বাণি কমোৱা তুলাৰ আবেশ আৰু উজ্জ্বল কনিক জ্যোতি। বায়ু-প্ৰবাহৰ মুখৰ শিখাৰ কঁপনি। আৰু আনটোত জীৱনৰ নগ্ন আত্মনাক বাস্তৱ দৃষ্টিভঙ্গীৰে গ্ৰহণ কৰাৰ আছে এটা ব্যাকুল অথচ অকম্প প্ৰচেষ্টা। আৰু এই ব্যাকুলতা কেৱল আকুলতা মাথোন নহয়। তাত আছে এটি সবল আত্মাৰ একান্ত মিনতি।

অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতীয়ে ইতিমধ্যে একাধিকবাৰ পঢ়ি উঠা চিঠিখন আকৌ এবাৰ পঢ়ি চালে।

নি—লা।

জীৱনত যি ভুল মই কৰিলো, যি পাপে মই আচৰিলো, তাক নোহোৱা কৰিব মই নোৱাৰো, ক্ষমাৰ প্ৰশ্নটো হুঠেই। তথাপি মই আজি আহিছো নি—লা। মোৰ জীৱনত ইতিমধ্যে যিখিনি ঘটি গ'ল সকলো তুমি জানা। এবাৰলৈ মোক স্বযোগ দিয়া তুমি। তোমাৰ দুৰাৰত এক অহুতপ্ত আত্মা আজি থিয় দিছে। প্ৰায়শ্চিত্তৰ স্বযোগ দিয়া তুমি।

মই আহিছো নি—লা। অতীতৰ কথাবোৰ এবাৰ তুমি মনত পেলোৱা। তুমি জানো ঘূৰাই পঠাব পাৰিবা! নিশাচ জ্ঞানো মোৰ কোনো নহয়! উত্তৰলৈ মই বাট চাই ব'ম।

ইতি

তোমাৰ শান্তনু কাকতী।

প্ৰায় দুখ পাই ঘোৱাকৈ তলৰ গুঁঠটো কামুৰি নিৰলা কাকতী নিশ্চল হৈ বহি থাকিল। সোঁতৰ মুখৰ এডাল ইকঁৰা বন এই ভাগি এই ভাগি যাব যেন। “অতীতৰ কথাবোৰ এবাৰ মনত পেলোৱা।” অতীতৰ অযুত স্মৃতি নিৰলা কাকতীৰ মানস চকুৰ আগেদি চলচ্চিত্ৰবৎ এখন এখনকৈ পাৰ হৈ যাব ধৰিলে।

অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতী তেতিয়া এনেকুৱা নাছিল।

নামজলা ধনী পিতৃৰ একমাত্ৰ কন্যা নিৰলা। কাণ্ডনবোৰ ফুল আৰু ফুলবোৰ

জীৱন বুলি লৈ দিনবোৰ গুৰু আৰু বড়ৰ আৱেশ উজ্জলতাত উটুৱাই দিয়াই আছিল যাৰ একমাত্ৰ কবলীয়। অপূৰ্ণ হৃদয়ী এজনী গাভৰু নাম যাৰ নিৰলা কাকতী। ৰেডমিটন কৰ্টৰ বোম্বাৰ্ছ আৰু উপভাসৰ বোম্বাৰ্ছৰ যাৰ ওপৰত উপধূপৰি প্ৰভাৱ। মই এক অনন্ত গাভৰু জীৱনত থাকিব পৰা যৌৱনৰ সকলো সম্ভাৱ লৈ কোনো এক আশ্চৰ্য্যহৃদয়ৰ বেলা-হুমিত বড়ীৰ শামুকৰ খোলা বুলি বুলি খেলা কৰি থাকিম। কোনো এক শাৰদী পূৰ্ণিমাৰ মধু সৰা সন্ধ্যা তুমি আহিবা ৰূপকুমাৰৰ বেশে। তোমাৰ লগত আহিব অক্ষয় যৌৱনৰ ষোড়শোপচাৰ আৰু অন্তহীন শেৱালী নিবাস। স্তম্ভতাৰ নীৰৱ সন্ধীত বাজিব। আমি বৈ থাকিম ক্ষন্তেক চকু চোৱা চুই কৰি। আমি আমাৰ চকুত এবাৰ বিচাৰি চাম জনম জনমৰ, জাতিস্বৰৰ কোনো এক স্বৰ্ণৰ স্মৃতি। সেয়া আমি পায়। তাৰ পিচত আমি আৰম্ভ কৰি দিম শাৰদীয় বজনী যাপন সমুদ্ৰৰ চৌ লেখি লেখি মাথোন চৌ লেখি লেখি। অন্তহীন অযুত শাৰদী নিশা।

খিৰিকীৰ নীলা পৰ্দাৰ ফাঁকেৰে দেখা নীলা আকাশখনলৈ অকাৰণতে চাই থাকি কেতিয়াবা কেতিয়াবা অকাৰণ নিঃসঙ্গ লগা বেলা নিৰলা কাকতীয়ে সপোন বচিছিল। আৰু তেনে এটা সপোন মধুৰ মুহূৰ্ততে এদিন আহি ওলাইছিল শাস্ত্ৰ কাকতী।

একেই ৰং, একেই ঋতু। একেখন সোণ-সৰা জোনাকৰ পৃথিৱীৰ স্বপ্নজীৱী। জীৱনত শাস্ত্ৰ কাকতীয়ে এনে এটা মুহূৰ্ত কাহিনিও লগ পোৱা নাই যিটো মুহূৰ্তত তেওঁ কোনো এটা শক্তিৰ কাৰ্যত নিজকে সমৰ্পণ কৰিব লগা হৈছে। অনলতে কেতিয়াও একোতে জাহ যাৰ নেলাগে। অনলৰ বৃত্ততে মহীকহো জাহ যায়। শাস্ত্ৰ কাকতী যেন মৃত্যুমান যৌৱন-অনল।

নিৰলা আৰু শাস্ত্ৰয়ে নিবিড়ভাৱে আলাপ কৰিলে। এদিন দুদিন অনেকদিন। তাৰ পিচত এদিন যেতিয়া তেওঁলোক কোনো এক নিভৃত নিকুঞ্জৰ আবৰণৰা জন-সম্মিলে ওলাই আহিল তেতিয়া সকলোৱে দেখিলে যৌৱন-অনল শাস্ত্ৰয়ে তেজ-গোৰা ৰং উজ্জলভাৱে তলবল কৰিছে। আৰু নিৰলাৰ সীমন্তত জুইৰ শিখাৰ দৰে এটা সেন্দূৰৰ আঁক।

মাহুহে পাহৰি গৈছিল। অনেকজনৰ দৃষ্টি আঁকৰ্ষণ কৰা হৃদয়ৰ ডেকা-গাভৰুৰ প্ৰেমৰ সাধুও মাহুহে পাহৰি যায়। কিন্তু নিৰলা-শাস্ত্ৰয়ে পাহৰি যোৱা নাছিল আৰু নেপাহৰিবলৈ নিৰলাৰ কোলালৈ সৰগৰ পৰা নামি আহিছিল এটি দেৱশিঙ—এপাহ পাৰিজাত—‘নিশাহ’। অৰ্থহীন এটা নাম হয়তো। কিন্তু যাৰ অৰ্থ আছিল নিৰলা আৰু শাস্ত্ৰৰ বাবে স্পষ্ট। চাৰি বছৰ বয়সলৈকে নিশাহুৱে নিৰলা আৰু শাস্ত্ৰৰ মনত প্ৰথম মিলনৰ আৱেশ অনিৰ্বাৰ চিৰ নতুন কৰি ৰাখিলে।

কিন্তু তাৰ পিচতে আকাশত ডাৱৰ উঠিল। নীলা পৰ্দাৰ ফাঁকেৰে আগৰ

হবেই এদিন আকাশলৈ চাই নিবলাই দেখিলে আকাশখন ক'লা, বিবৰ দৰে ক'লা হৈ গৈছে। কাৰো ওচৰত কাহানিও হাব নমনা শাস্ত্ৰ কাকতীয়ে আচৰিতে এদিন নিবলা কাকতীক পৰিত্যাগ কৰাৰ সিদ্ধান্ত লৈ প্ৰিয়দ্বন্দ্বাভৌমিকৰ লগত কলিকতালৈ গুচি গ'ল।

প্ৰিয়দ্বন্দ্বা ভৌমিক আছিল এটা কলিকতীয়া ভ্ৰাম্যমান নাট্য গোষ্ঠীৰ মোহময়ী অভিনেত্ৰী। গুৱাহাটীত অভিনয় কৰিবলৈ আহি শাস্ত্ৰক লগ পায়। আৰু কেইদিনমানৰ ভিতৰতে শাস্ত্ৰক দ্বন্দ্ব কৰি লয়।

যৌৱনৰ দুটা ৰূপ। এটা নিবলা কাকতী। নিৰ্ভৰ্য্য বয়স শিখাৰ দৰে শাস্ত্ৰ-মুগ্ধ। আৰু আনটো প্ৰিয়দ্বন্দ্বা ভৌমিক। খৰস্ৰোতা কলস্বিনী পাহাৰী নিজৰা। শিলৰ বুকুত চিটিকি পৰি টুৰুৱা টুৰুৱা হৈ ভাগি যাবৰ হলেও শিলৰ বুকুত জঁপিয়াই পৰিবলৈ যি এক মুহূৰ্ত্তও বিলম্ব নকৰে। শাস্ত্ৰকৰে নিবলাকেই চিনিছিল। প্ৰিয়দ্বন্দ্বাক দেখাৰ পিচত নতুন আৱিষ্কাৰৰ উদ্গাদনাই যৌৱনৰ-অনল শাস্ত্ৰক উৰাউল শিখা-বেলিহান কৰি তুলিলে। শাস্ত্ৰকৰ কলিকতাতো এটা ঘৰ আছিল। ব্যৱসায় আছিল। শাস্ত্ৰক তালৈ গুচি গ'ল। প্ৰিয়দ্বন্দ্বাৰ পিচে পিচে। নিবলা কাকতীক পৰ্য্যাপ্ত কৃতিপূৰণ দিবলৈ শাস্ত্ৰক প্ৰতিশ্ৰুত হ'ল।

অৰুণমানি নিশাহুৰ হাতত ধৰি পিতৃৰ বিৰাট বঙলাটোত প্ৰৱেশ কৰি নিবলা কাকতীয়ে দেখিলে এই বিৰাট পৃথিৱীখনত নিশাহু আৰু তেওঁৰ বাহিৰে কোনো নাই। এদিন খেয়ালবশতঃ ঘৰটোৰ নীলা পদাৰ্থৰ ওচাই হৰিদ্ৰাত পদাৰ্থ ছেট এটা কিনি আনি লগাই লগাই নিবলাই একেখন আকাশলৈকে চাই ভাবিলে, ফুল আৰু ফাগুন আৰু স্বপ্নৰ বঙেৰে মাথোন এই আকাশখন নীলা হোৱা নাই। বৰং তেওঁৰ দৰে পৃথিৱীৰ অমৃতজননী নিবলাৰ বেদনাৰ বঙেৰেহে আকাশখন নীলা হৈছে। তেওঁ ভাবিলে তেওঁ ভুল কৰিলে। জীৱনৰ খাতাত কোনোৱাই যদি কিবা লিখি থৈ যাব খোজে তেন্তে ফুলৰ আখৰে লিখিবৰ চেষ্টা কৰা বিড়ম্বনা মাত্ৰ। ফুল মৰহি যায়। তুমি যদি কিবা লিখা শিলৰ আখৰে লিখা। নহ'লে একোৱেই নিলিখিব।

আৰু নিশাহুৱেই হ'ব নিবলাৰ শিলৰ আখৰ। প্ৰাণান্তক পৰিশ্ৰমেৰে, নিবলাই সজ্জ কৰিলে, নিশাহুক তেওঁ এই পৃথিৱীত এটা অতুলনীয় স্থানত প্ৰতিষ্ঠিত কৰি যাব। তেওঁৰ স্বৰ্গগত পিতৃৰ যশত সংগতিৰ অভাৱ কোনোদিন নহ'ব। শাস্ত্ৰকৰ প্ৰতিশ্ৰুত লাখটকাত নিবলাই হাত নিদিলেও হ'ব।

নিবলা নিশাহু-পৰিব্যাপ্ত হৈ পৰিল। লগতে তেওঁ আৰু এটা কাম কৰিলে। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক নিবলা কাকতীয়ে পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। স্কলত যি বছৰ নিশাহুৱে প্ৰথম হৈ তৃতীয় শ্ৰেণীলৈ উঠিল সেই বছৰেই নিবলাই এম-এ পাছ কৰিলে আৰু স্থানীয় ছোৱালী কলেজখনত অধ্যাপিকা স্বৰূপে যোগ দিলে।

নিৰলা কাকতীৰ ভুল হৈ গৈছিল। বহুল পুথিৱীখনত নিশাহু আৰু তেওঁৰ বাহিৰেও আনু মাহুহ আছিল। গৈ থাকোতে আমি কেতিয়া কাক নিচেই আপোনকৈ লগ পাই যাওঁ সেয়া আমি ক'ব নোৱাৰোঁ। আৰু এজন মাহুহ আছিল যাৰ নাম ডক্টৰ গৌতম বৰুৱা। দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ কেপেইন চোৱাল্লিছ বছৰ বয়সীয়া ডক্টৰ গৌতম বৰুৱা গুৱাহাটী চহৰৰ খ্যাতনামা ডাক্তৰ। মহাযুদ্ধৰ বিক্ষোৰণত বৰুৱাৰ এখন ভবি নষ্ট হৈ গৈছিল। ঙ্গাঠৰ ওপৰতে কাটি পেলাব লগা হৈছিল। চিকিৎসা আৰু বিবিধ জন-হিতকৰ কামত পৰিবাৰ্য থকা বৰুৱাই ঘৰ সংসাৰ কৰা নাছিল। থোৰা এই মাহুহজনৰ ওচৰলৈ উপযাচি কোনো নাৰী আগবাঢ়ি অহা নাছিল আৰু বৰুৱায়ে কাকো ওচৰ চপাই ল'বলৈ যত্ন কৰা নাছিল। কিয়, সেয়া এজন ক্ষতাক্ষ মাহুহৰ মনস্তত্ত্বৰ অন্ত এক হৃদয় ইতিহাস। ডাক্তৰ বৰুৱাৰ মানৱতাবোধ, অমায়িকতা আৰু উদ্ধাৰ মনৰ কথা সৰ্বজন বিদিত।

“মা, ডাক্তৰ খুঁজা হেনো মোৰ দেউতা হ'ব?” নিশাহুৱে অন্ধ কৰি থকাৰ পৰা হঠাৎ মূৰ নোতোলাকৈয়ে কৈ উঠিছিল।

আৰু অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতীৰ জীৱনৰ নাটকৰ দৃষ্টান্তৰ ঘটনা আচৰিত।

চিত্ৰাৰ্পিতৰ দৰে হাতৰ কিতাপখন হাততে লৈ বৈ যোৱা মাকলৈ নোচোৱাকৈয়ে আপোন মনে কৈ গৈছিল নিশাহুৱে—তেতিয়া হ'লে কিমান মজাৰ হ'ব। সিহঁত একেলগে থাকিব। ডাক্তৰ খুঁজা দেউতা হলে তাইক এতিয়াকৈ নিশ্চয় আৰু বেছি মৰম কৰিব। তাইক অপূৰণ আৰু একোৱেই নেথাকিব। পূৰ্ণ হ'বৰ বাবে অকণমানি নিশাহুক কিমানেইবা লাগে।

আৰু এক অজান ভয়ত নিৰলা কাকতীৰ যেন ভয়—ভয় লাগি গৈছিল।

পাপৰ সূত্ৰ নিৰলা কাকতীৰ জনা নাই। যিখিনি জানে সেইখিনি তেওঁ কিয় কুৰি শতিকাৰ কোনেও সম্পূৰ্ণ কৈ মানি ল'ব নোৱাৰে। কিন্তু এটা কথা নিৰলা কাকতীয়ে জানে। মনটোক এটা দুৰ্বলতম মুহূৰ্ততো কাহানিও আঁসে নিদিলেও অৱচেতনত তেওঁৰ মনে অনেকবাৰ অনেক কথা কল্পনা কৰি পেলাইছে।

এটি এটাকৈ বহুতো কথা নিৰলা কাকতীৰ মনলৈ আহিল। নিশাহুৰ বেমাৰ হৈছিল। কিবা এটা অদ্ভুত মনত নোবোৱা নামৰ বেমাৰ। প্ৰথম-মান শ্ৰেণীৰ পৰা ক্ৰমাৎ তাই দিনে দিনে শুকাই নিস্তেজ হৈ যাব ধৰিলে। থোৱা-বোৱাত অকুচি। টোপনি কম। দুই তিনিজন ডাক্তৰৰ ব্যৰ্থতাৰ পিচত ডাক্তৰ গৌতম বৰুৱা আহিছিল।

নিশাহুৰ চিকিৎসা ভালেমান দিন চলিল। ডাক্তৰ বৰুৱাই ঔষধ দিছিল। কিন্তু তাতোকৈ বেছি কৰিছিল 'প্ৰাকৃতিক' চিকিৎসা। নিশাহুক সজ্ঞান কৰি আনন্দত

বাখি ফুসাই-চক্কাই খেলাই বেমাৰৰ কথা তাইক পাহৰাই দি আৰোগ্য কৰি তুলিছিল। ধীৰে ধীৰে নিশান সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য লাভ কৰি আগৰ দৰে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। চিকিৎসাৰ এই কালছোৱাত নিশানুৱে ডাক্তৰ বৰুৱাৰ লগত এক বিশেষ ঘনিষ্ঠ সঘন পান্ধি পেলালে। ইমান পৰ্যন্ত হ'ল যে ডাক্তৰ বৰুৱা কেতিয়াবা নাছিল, নিশাহুৱে আনিবলৈ কোৱা কিবা এটা কেতিয়াবা আনিবলৈ পাহৰিলে নিশাহুৱৰ কঠোৰ হও 'নমতাকৈ থকা'ৰ শান্তি ভোগ কৰিবলৈ তেওঁ বাধ্য হ'ব লগা হ'ল। আৰু সেই শান্তিৰ পৰা বেহাই পাবলৈ অনেক জৰিয়না ভাবিব লগাত পৰিছিল যুদ্ধক্ষেত্ৰত সৈনিক কেপ্তেন বৰুৱাই।

স্বাভাৱিকতে নিৰলা কাকতী আৰু গৌতম বৰুৱাও অন্তৰঙ্গ হৈ পৰিছিল। অনেক সময় দুয়ো কথা পাতি পাতি কটাই দিছিল। তেওঁলোকে কথা পাতিছিল সাহিত্যৰ, বিজ্ঞানৰ, ৰাজনীতিৰ। কিন্তু তুলতো তেওঁলোকে কেতিয়াও পতা নাছিল ব্যক্তিগত জীৱনৰ কথা। কিন্তু তেওঁলোক দুয়ো বুজি উঠিছিল, পৰস্পৰৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ অন্তৰত আছিল অপৰিসীম সহানুভূতি। গৌতম বৰুৱাই জানিছিল ধন-ঐশ্ব্য, সামাজিক আসন, সম্ভান সকলো থকা নিৰলা কাকতীৰ মনোৰাজ্যত আছিল এটা শূণ্যৰ হাঁহাঁকাৰ, মৰম আকুলতা মনত মানুহৰ মৰমলৈ নিবন্তৰ ভয়। আৰু তেওঁ ইমান পৰ্যন্ত জানিছিল যে অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতীয়ে পৰ্যতা-চোৰালৈ বাঘৰ দৰে ভয় কৰে। নিৰলা কাকতীয়ে জানিছিল এখন ভবি নথকা গৌতম বৰুৱাই কাৰোবাৰ সামান্য পানী লাগিছে বুলি শুনিলেও পৰ্বত বগাবলৈকো দ্বিধা নকৰে। আৰু তেওঁ হাতত হাতঘড়ি পিন্ধিব নোৱাৰে। হাতত ঘড়ি পিন্ধিলে তেওঁৰ মূৰ কামোৰণি হয় বুলি ডাক্তৰ বৰুৱাৰ দৃঢ় বিশ্বাস। 'এনাৰ্জি' শব্দটোৰ অৰ্থ এনেয়ে তেওঁ মাজে মাজে ডিঙনেৰীত চায়।

নিৰলা কাকতীয়ে জানিছিল সমাজখনে তেওঁলোকৰ এই সঘনটো সহজভাৱে ল'ব পৰা নাছিল। সমাজে ল'ব নোৱাৰেহঁ। কিন্তু তেওঁ নেভাবিছিল। একালত সমাজৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ বিশাল আছিল। কিন্তু এতিয়া কেৱল বৈধাৰ্বেধৰ বিচাৰতে ই আৱদ্ধ। এদিন সিও নোহোৱা হ'ব। যিমান সোনকালে হয় সিমান ভাল; কাৰণ দুবল হৈ শক্তি বৰ্তি থকাতকৈ শক্তি নোহোৱা হৈ যোৱা ভাল। কাৰণ তেতিয়াই নতুন শক্তিয়ে পোখা মেলে। কিন্তু বৰ্তমানৰ পাৰিপ্ৰেক্ষিতত সমাজৰ কথা লৈ মূৰ ঘমোৱা মুখালি বুলি তেওঁ ভাবিছিল। তেওঁ জানিছিল তুমি যেতিয়া লৈ ঠিক আছা আনে কি কয় কি নকয় তাৰ একো মূল্য নাই। কিন্তু তুমি নিজে যেতিয়া ঠিকে নাই, তেতিয়া কাৰো চাৰ্টিফিকেট, কাৰো ফুলৰ মালাই তোমাক একো উপকাৰ নকৰে।

কিন্তু নিশাহুৱৰ প্ৰশ্নত নিৰলা কাকতীৰ চমক ভাগি গ'ল। তেওঁ বুজি উঠিল যে

যেৰ অৰ্থ নবা হৈ গৈছে। পৰীক্ষা আৰম্ভ হৈ গৈছে। এতিয়া পৰীক্ষা নিৰ্ধাৰিত
যোৱা মানেই কেৱল বুলি গণ্য হোৱা। তাতোকৈ পৰীক্ষা দি লাগিলে ফেল কৰাই
জানীৰ কাৰ্য। এটা মুহূৰ্তত যেন তেওঁৰ অৱচেতনাৰ দূৰাৰ মেল খাই গ'ল।
চেতনাৱচেতনা একাকৰ হৈ গ'ল। অধ্যাপিকা নিৰলা কাকতীয়ে নিজক ফাঁকি
দিবলৈ শিকা নাই কোনোদিন।

নিখাহক এই বাবেই তেওঁ একো ক'ব নোৱাৰিলে। মুহূৰ্তমক এটাও দিব
নোৱাৰিলে।

কিন্তু সেইদিনাই সন্ধ্যা। ডাক্তৰ গৌতম বৰুৱাক তেওঁ স্পষ্ট ভাষাত এঘাৰ কথা সূচি
পেলালে—তেওঁ, নিশাহু আৰু ডাক্তৰ বৰুৱা এই তিনিওৰ সন্ধ্যাটো ডাক্তৰ বৰুৱাই
কেনে অৰ্থত লয় আৰু আগলৈকো কেনে ৰূপত থকাটো তেওঁ বিচাৰে?

নিৰলা কাকতীৰ প্ৰশ্নটোৰ পৰ্যবোধত যিয়েই নেথাকক তাৰ স্বৰূপটো বৃদ্ধত ডাক্তৰ
গৌতম বৰুৱাৰ অকণো ভুল হোৱা নাছিল। তেতিয়াই তেওঁ একো উত্তৰ নিদিলে।
অন্তেষ্ট মাথোন নিৰলাৰ সৰু এজনী ছোৱালীৰ দৰে লগা অনবদ্য মুখখনলৈ চাই থাকি
সেইদিনাৰ কাৰণে বিদায় লৈ গ'লগৈ। পিচদিনা পুৱা শান্তহু কাকতীৰ চিঠি অহাৰ
দিনাই—ঘৰৰ বনকৰা ল'ৰাটোৰ হাতত এখন চিঠি দি পঠালে।

—তাবো প্ৰায় এসপ্তাহ আগতে নিৰলা কাকতীয়ে শান্তহু কাকতীৰ পৰা আন
এখন চিঠি পাইছিল।

শান্তহু কাকতীয়ে কলিকতা মহানগৰীত প্ৰিয়স্বদা ভৌমিকৰ লগত প্ৰায় দুটা বছৰ
নিকৰ্দ্দেশ যৌৱনৰ উত্তাল তৰঙ্গত উটি-ভাঁহি কটালে। তাৰ পিচত ধীৰে ধীৰে তেওঁৰ
চহুৰ আগৰ পৰা এখন পৰ্দা অদৃশ্য হাতেৰে আতৰাই ধৰা হ'ল। শান্তহু কাকতীয়ে
আৱিষ্কাৰ কৰিলে যে তেওঁৰ দুৰ্বলতাৰ স্বেচ্ছা লৈ এটা স্থপতিকল্পিত বড়ম্বা চলিছে।
ইতিমধ্যে তেওঁৰ হাতৰ পৰা অৰ্দ্ধলক্ষ টকা গৈ প্ৰিয়স্বদাৰ পুঞ্জিত জমা হৈছে। প্ৰিয়-
স্বদাই তৰ এটা হৃগঠিত দল আছে। দলৰ প্ৰিয়স্বদা আজীবন সন্ধ্যা মাত্ৰ। এতিয়া
সিহঁতে এজন কোটিপতি নবাব আনি প্ৰিয়স্বদাৰ জ্বলন্ত প্ৰায় পেলাইছেহি আৰু সেই
অৰ্থেই বস কৰি অহা শান্তহু কাকতীক বিদূৰ কৰাৰ চেষ্টাত আছে। ভালে ভালে
জীৱন নপৰিলে অপদত্ত হোৱাৰ, আনকি কেতিয়াবা জীৱনো বিপন্ন হোৱাৰ সম্ভাৱনা
দেখাৰ পিচত শান্তহু কাকতীৰ স্ববুদ্ধিৰ উদয় হ'ল। আৰু তেওঁ আহি গুৱাহাটী
পালেহি।

গুৱাহাটী পায় তেওঁ নিৰলা কাকতীক লগ ধৰিবলৈ যত্ন কৰিলে। নিৰলাই কথা
নেপাতিলে। মাথোন শান্তহুৱে দেখিলে বয়স, সংযম আৰু সাধনাই নিৰলাক কৰি
ভুলিছে কোনোবা মহাকাব্যৰ দেৱীমূৰ্তিৰ দৰে অনিৰ্বচনীয়। এদিন শান্তহু কাকতীয়ে

লগ ধৰিছে খাটত নিশাহুক। কিন্তু নিশাহুৱে ডেউকা দেউতা বুলি যতা বুঝ ক'ব
চিনিকে নেপালে। অপৰিচিতৰ ওয়ত তাইৰ অকণমানি মুখখন হৈ উঠিল বিৰল।

আৰু শান্তহুৰ নিজাগ্ৰন্থ পিতৃ-আত্মা প্ৰেমিক-আত্মা আহত সন্মুখ হৈ উঠিল।
এসমূহৰ ভিতৰতে নিবলা কাকতীয়ে শান্তহু কাকতীৰ পৰা অগা-পিচাকৈ দুখন চিঠি
পালে। এখনত স্বীকাৰোক্তি আৰু অহুতাপ। আনখনত আতুল মিনতি।

“অতীতৰ কথাবোৰ এবাৰ মনত পেলোৱা।”

কিন্তু অতীতকৈ বৰ্তমানৰ মূল্য মানৱ জীৱনত সদায়েই বেছি। বৰ্তমান ভৱিষ্যতৰ
নিৰুৎসাহ প্ৰতিশ্ৰুতি।

নিবলা কাকতীয়ে ডাক্তৰ বৰুৱাৰ চিঠিখন আকৌ এবাৰ গভীৰ মনোযোগেৰে
পঢ়ি চালে।

প্ৰদেয়া কাকতী,

আপোনাৰ প্ৰশ্নটো মোৰ ওচৰত অকণ মানো অস্পষ্ট নহয়। এই প্ৰশ্ন অসংখ্যবাৰ
মই নিজে মোক হুঁচিছো। সহুতৰো মোৰ ওচৰত আছে। আপোনাক মই সদায়েই
নিশাহুৰ মা হিচাপে চোৱাৰ প্ৰয়াস কৰি আহিছো। আৰু সেই দৃষ্টিৰ পৰা আপুনি
মোৰ, আমাৰ সকলোৰে প্ৰদ্বাৰ পাত্ৰী। মোৰ বিশ্বাস মই কেতিয়াও জ্ঞানতঃ এই
ক্ষেত্ৰত আপুনি স্ক্ৰল হ'ব লগা একো নাই কৰা।

কিন্তু আমি কিমানৰ মাহুহ। কত কথাই জীৱনত আমাক অসহায় কৰি যায়।
এদিন নিশাহুৱে অকস্মাৎ মোক এটা অদ্ভুত প্ৰশ্ন কৰি পেলাইছিল—“ডাক্তৰ খুড়া,
তুমি বোলে মোৰ দেউতা হ'বা?” তাইৰ লগৰ কোনোবা ছোৱালীয়ে তাইক হেনো
কৈছে। মোক ক্ষমা কৰিব, আৰু মই নেভাবি থাকিব পৰা নাছিলো।

মা দেউতা কোনোৱেই মোৰ নাই। আত্মীয়-পৰিজনৰ অৱস্থাও তথৈবচ। যি
দুই এক আছিল তেওঁলোকো অশিক্ষিত, স্বাৰ্থান্বিত। অনাথ মোক কেৱে আশ্ৰয়
নিদিলে। গাৱঁৰ এল-পি স্কুলৰ শিক্ষক ‘ছাবো’ মোক আশ্ৰয় দিছিল। ছাবো আজি
নাই। ছাবৰ চেষ্টাতে দেউতাৰ ইঞ্জিওবেলৰ টকা অলপ পাই তাৰেই পঢ়ি শুনি ডাক্তৰ
হৈ এদিন যুদ্ধত যোগ দিছিলো। তাৰ পিচত মোৰ অৱস্থাতো জানেই। এটা
কতাক মাহুহ। এজনী ছোৱালী বিয়া কৰি এখন সংসাৰ পতাৰ চেষ্টা কৰাৰ নৈতিক
দায়িত্ব মোৰ নাই। সেয়ে মোৰ ব্যৱসায়কে মোৰ জীৱন হিচাপে লৈ কালাতিপাত
কৰাৰ সংকল্প গ্ৰহণ কৰিছিলো।

কিন্তু নিশাহুৱে সব খেলিমেলি কৰি দিলে। নিশাহুৰ কথা মনত পৰিলেই
বুজুখন মোৰ কেনেবা কৰি উঠে। এই জনমত নহ'লেও কোনোবা জনমত নিশাহু
নিশ্চয় মোৰ অতি আপোনজন আছিল। অন্তৰ্ভাৱে নিশাহুৰ কথা নহ'লে মই কিয়

ভাৰি মোৱাবিলোহেঁতেন। আৰু এই বাৰশাৰে অৱতৰাৱী কলকল্পে কেতিয়াবা
 দুৰ্বল বৃহত্তৰ ভাৰি পেলাওঁ—আপুনি আৰু নহৈ—ছুটি একেই নিসৰ আত্মা, ছুটি মন,
 দুই প্ৰাণ—যদি পৰাম্পৰ সঙ্গী হৈ যাব পাৰিলোহেঁতেন। যদি নিশাহুৱে মোক.....
 কিন্তু কথা কৰিব কাকতী, এয়া মোৰ অভাৱ, মোৰ দুৰ্বলতা। নহৈ জানো, এনেকৈ
 ভাবাৰো কোনো অধিকাৰ মোৰ নাই। আপুনি মোক কথা কৰিব।

আৰু নিলিখো কাকতী। মোৰ অপৰেৰ জন্ম আৰু কৃতজ্ঞতা জানিব। একো
 নোপোৱা জীৱনত অৰুণমান মই পাইছো। নিশাহু আৰু আপোনাৰ সান্নিধ্য মোৰ
 বাবে জীৱনৰ নিজহাতে দিয়া উপহাৰ। ইয়াৰ পৰা যেন মই বঞ্চিত নহওঁ। বাকীবোৰ
 এক দুৰ্বল শাস্ত্ৰৰ অৰ্থহীন কথা বুলি পাহৰি পেলাব। ইতি—

গৌতম বৰুৱা।

নিশাটো নিজম। নিঃসাৰ। নাই, ক'তো এটা পতঙ্গৰো মতা নাই।
 পৰিপূৰ্ণ নৈঃশব্দৰ নিশা। নিৰলা কাকতী বাৰাণ্ডালৈ ওলাই আহিল। অনেক
 জোনাক। মৌন-মুখৰ জোনাক। নিসৰ্গৰ কোণে কোণে। হঠাৎ নিৰলাৰ
 এনে লাগিল যেন জোনাকবোৰে কথা কৈছে। বহুত নবুজা কথা অব্যক্ত ভাষাৰ।
 দৃশ্যত এটা উজ্জ্বল খহি পৰিল। উজ্জ্বল নীলা। উজ্জ্বল হুয়াই গ'ল। নিৰলাই
 আকাশৰ বুকুত উজ্জ্বলটোৰ কিবা চিন থাকি গ'ল নেকি চালে। নাই। আকাশৰ বহল
 বুকুত খহি যোৱা উজ্জ্বল দাগ নথকাই ভাল কথা হৈছে। আকাশ নক্ষত্ৰৰ বাবে। তেওঁ
 নক্ষত্ৰবোৰলৈ চালে। তেওঁ দেখিলে যেন প্ৰত্যেকটো ভবাই তেওঁলৈ একে ধৰে
 চাই আছে। যেন সিহঁত বহুত ওচৰ চাপি আহিছে।

নিৰলা ভিতৰ সোমাই আহিল। নিশাহু শুই আছে। প্ৰশান্তি।

নিৰলাই আকৌ বহি এইবাৰ নিঃসঙ্কেচে লিখি পেলালে—

প্ৰজ্ঞাপদেয়,

নিশাহুৰ একান্ত ইচ্ছা আপোনাক দেউতা বোলে। যয়ো উপলব্ধি কৰিছো সেয়াই
 হোৱা ভাল। উচিত। বাস্তৱ। মোৰ আপত্তি নাই। আপোনাৰ সিদ্ধান্ত জনাব।

আৰু এটা কথা। জীৱনত কোনোদিন আপুনি মোৰ আগত কৃতজ্ঞ শব্দটো উচ্চাৰণ
 নকৰিব। সেৱাৰে।

ইতি—

নিৰলা কাকতী।

চিঠিখন বন্ধ কৰি নিৰলা কাকতীয়ে বিচনাত শুই লাইটটো হুয়ুৱাই নিশাহু
 বুকুত হুয়ুৱাই ললে। নিশাহুৱে টোপনিতে কিবা এটা কৈ উঠিল। তাই কি ক'লে
 নিৰলা কাকতীয়ে বুজিব নোৱাৰিলে।

ৰজা

বাইজৰ স্বতি। যেনিবা ফুটকাৰ ফেন। এই আছে, এই নাই। সেইবোৰ কথা এতিয়া আৰু কাৰো মনত নাই। যেন জন্মান্তৰৰ কথা। কোনোবা জনমত সেইবোৰ ঘটিছিল। এতিয়া জন্মান্তৰত তেওঁ আছে। বাকী মাহুহবোৰ নাই। বেলেগ বেলেগ ঠাইত হয়তো বাকী মাহুহবোৰৰ জন্ম হৈছে। বদৰ চাহাবৰ কথা কাৰো মনত নাই। তেওঁৰ নিজৰেই মনত নেথাকে। কাৰণ বৰ বেয়া ধৰণে তেওঁ আজি-কালি ব্যস্ত হৈ পৰিল। ব্যস্ত নদীত বৰ নাও যোৱাবে চিন-চকৰ নেথাকে। গুটি-নাৱৰ কি দাগ ৰ'ব। সময় বৰ ব্যস্ত নৈ।

যোৱা নিশা যদি সেই ঘটনাটো নঘটিলেহেঁতেন তেওঁৰ নিজৰো মনত নপৰিলে-হেঁতেন। সাধাৰণতে এনেকুৱা টুকুটাকু কথাবোৰ তেওঁ গমেই নাপায়। দূৰৰ চৌ দূৰতে মাৰ যায়। সংসাৰ যথেষ্ট বৃহৎ হ'ল। আট্টেপুৰা মাটিৰ চৌহদৰ ভিতৰত তিনিটা ডাঙৰ ডাঙৰ ঘৰ। চাকৰ নাকৰৰ ঘৰ, গোহালি, ভড়াল, সেইবোৰ বাদ। মাজৰ সব-ডাঙৰ ঘৰটোত সৰু ছটা ল'ৰা লৈ তেওঁ নিজে থাকে। বাকী ছটা ঘৰ ডাঙৰ ল'ৰা ছটাই সজাই লৈছে। ডাঙৰটো ল'ৰা আয়কৰ বিভাগৰ চুপৰিণ্টেণ্ডেণ্ট। ছোৱালী কলেজ পাইছেগৈ। ডাঙৰ-মাজু ল'ৰা পুলিছৰ ডি এচ-পি। ল'ৰাই অহাবাৰ মেট্ৰিক দিব। সৰু-মাজু ল'ৰা ইঞ্জিনিয়াৰ। গড়কাপ্তানি বিভাগৰ এচ-ডি-অ হৈছে। বিয়া কৰোৱা মাই। বাপেকৰ লগত থাকে। সৰু ল'ৰাই কনষ্ট্ৰেক্ট আৰু ৰাজনীতি একেলগে চলাই আছে। শেষলৈ কোনটোত ৰয়গৈ এতিয়াই ক'ব নোৱাৰি। ৰাজনীতিতে সম্ভৱ ৰ'বগৈ। কাৰণ ইতিমধ্যে দুবাৰ দল সলাইছে। গতিকে ভাৰতীয় ৰাজনীতিত পাবিব। বাপেকৰ লগত থাকে। বৃহৎ চোতালখনত ৰাতি জোনৰ পোহৰত চাৰিখন গাভী চিক্‌চিকাই থাকে। একেবাবে সৰু দুজনী ছোৱালী বিয়া দিয়া হৈ গৈছে। ডাঙৰ জোঁৱাই এখন চৰকাৰী কলেজৰ প্ৰফেচাৰ। সৰু-জোঁৱাই এচ-ডি-চি। গতিকে গাভী কেতিয়াবা ছখন চিক্‌চিকায়। চিক্‌চিকাবলৈকে হ'বলা তেওঁলোকে গেৰেজ বনোৱা নাই। আৰু এখন ৰাজহৰ দৰে সংসাৰৰ জ্যেষ্ঠজন বদৰ চাহাব। বদৰ চাহাবৰ ঠিক তেনেকুৱা এটা ব্যক্তিত্বও আছে যেনেকুৱা ব্যক্তিত্বৰ আগত জবৰজং পুলিচ অফিচাৰ ডাঙৰ-মাজু ল'ৰা লতিফেও অনবৰত কাঢ়া হেড্‌ মাষ্টৰৰ আগত চতুৰ্থ শ্ৰেণীৰ অলপ

ধড়ুৱা ছাজৰ দৰে ভিতৰি ভিতৰি ৰাখি থাকে। গতিকে বদৰ চাহাবে কাঁহ এটা স্নাবিলে সেইয়া সঁচাই কাঁহ নে কিবা শাসন, বা অহুশাসন বা সংকেত জানিবলৈ অনেক তৎপৰ হৈ উঠে।

ঘটনাটো ডাঙৰ নহয়। বৰং সৰুৱেই বুলিব পাৰি। কাৰণ এনে এখন সংসাৰত তেনে ঘটনা ঘটোঁটো স্বাভাৱিক। নঘটোঁটোহে অঘটন। বদৰ চাহাবে দীছাৰ নামাজ পঢ়ি মচজিদৰপৰা ঘৰলৈ আহিছিল। গৰমৰ দিন। নামাজৰ পিছতে কথাটো ওলাইছিল। কোনোবা এজনে ধেমালি কৰি মচজিদৰ সম্পাদকক কৈছিল, ফেন দুখনমান লগাই দিব লাগে। কেবাজনেও হয়ত্তৰ দিছিল। এৰা, ঘামেই মচিবা নে আজ্ঞাহক ভাবিবা। কথা লিয়ানেই। তেনেকুৱা কথা ওলায়। কোনেও গুৰুত্ব নিদিয়ে। হেজাৰ বাৰ-শ টকাৰ কথা। লাগ, বুলিলেই হ'লনে। মচজিদ ফাণ্ডত টকা আছে কেইটা। গতিকে চিন্তা-বিলাস। বদৰ চাহাবে শুনিছিল। একো কোৱা নাছিল। কিন্তু মনে তেওঁ এটা সিদ্ধান্ত কৰি পেলাইছিল। আৰু বাহিৰে বাহিৰে বৰপুত্ৰ ৰচিদৰ ঘৰত সোমাইছিল। গৰমে গৰমে তাক কথা এধাৰ কৈ আহিব। সি মচজিদত দুখন ফেন লগোৱাই দিয়ক। তেওঁ জানে তেওঁ নিজে গৈ ক'লে ৰছিদে হয়তো ৰাতিয়েই কোনোবা প্ৰতিষ্ঠানলৈ ফোন কৰি দি কামটো পকা কৰি পেলাব। কাইলৈ ফেন আহিবই।

কিন্তু বাৰাণ্ডাত উঠি মাত দিবলৈ গৈয়ো বদৰ চাহাব বৈ গ'ল। বৈ যাব লগা হ'ল। তেওঁ শুনিলে, বেছ উত্তেজিত কঠে ৰচিদে কাৰোবাক কৈছে—তই কান্দিছ কিয় ? ইয়াত কান্দিবৰ কিটো আছে। মই যিটো সঁচা, যিটো উচিত, সত্তৰ তাকেহে কৈছোঁ। তই কলেজত পঢ়িছ। তই নিজে ভাবি চাব লাগে।

নাতিনীয়ক লীনাৰ স্পষ্ট উচুপনিৰ শব্দ বদৰ চাহাবৰ কাণত পৰিল। তেওঁ উৎকৰ্ষ হৈ বৈ থাকিল। এটা অহুচিত কাম কৰা হৈছে বুলি এবাৰো তেওঁৰ মনত নেখেলালে। এইবাৰ তেওঁ শুনিলে, লীনাৰ মাক আয়েচাই কৈছে আপুনি মিছাতে অকণমানতে বেছি বিহ্বল হৈ পৰে। তাই আমজাদৰ গাড়ীত কলেজৰপৰা ঘৰলৈ আহিল বুলিলেই আপুনি ইমান অৰ্ধৰ্ধ কিয় হৈছে মই বুজিব পৰা নাই।

—মই বিহ্বল অৰ্ধৰ্ধ হোৱা নাই, আয়েচা। মই ভাবি চাইছোঁ। মই সকলো গম পাইছোঁ। মোতকৈ বেছি গম পাইছে লতিফে। সি পুলিছৰ মাহুহ ! নেদেখা দেখে। ছুশনা শুনে। ইহঁত বহু দূৰ আগবাঢ়িছে। তুমিটো জানা আয়েচা, আমজাদ কাৰ ল'ৰা !

হেমিদ উকিলৰ ল'ৰা। নিজে ডাক্তৰ। ভাল ডাক্তৰ। সিবাৰ আবাৰ অহুখত দেখিছোঁ নহয়। আপুনি কিহতনো বেয়া দেখিছে ? তেওঁ লোকৰ পৰিয়ালো ভাল। পুৰণি মাহুহ।

—ভাল মাহুহ । পুৰণি মাহুহ । লৰা কথা আয়েচা । কিন্তু হেমিৰ উকিলে পুতেকলৈ ছোৱালী খুজিবলৈ তোমাৰ ঘৰলৈ নাহে । আৰু মই ছোৱালী যাচি দিবলৈ তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ যাবলৈ তুমি মোক ক'ৰা জানো ! আত্মাহুত ফজলত মোৰ ছোৱালীতো ঘৰে ঘৰে ফেৰি কৰিবলগীয়া নহয় ।

—আপুনি যাব নেলাগে, কিয় যাব । কিন্তু তেওঁলোক নাহিব কিয় ?

—নাহে । কিয় হুহুধিবা ।

—যদি আহে ?

—যদি আহে !

বদৰ চাহাবৰ পছলি পাইছিলহি । এতিয়া এই মুহূৰ্তত বচিমৰ মুখা-মুখি ছোৱাল সাহস আৰু ক্ষমতা দুয়োটাই তেওঁৰ নাছিল । এটা নামহীন ভয়, এটা অকাৰণ অপৰাধ-বোধত তেওঁৰ নিজকে বৰ দুৰ্বল বৰ অসহায় যেন লাগিছিল ।

থাবৰ তেওঁৰ মন নগ'ল । নিশা তেওঁৰ টোপনিও নাছিল । বদৰ চাহাবৰ বয়স তিনিবুৰি দহ পাৰ হৈ গৈছে । কিন্তু এতিয়াও তেওঁ এটা নতুন নাহৰ পুলিৰ দৰে টনটনীয়া । ভাগৰ নেলাগে । থাব পাৰে । শুব পাৰে । চচ মা নিপিন্ধে । কিন্তু আজি হঠাৎ তেওঁৰ ভাগৰ লাগিল । হঠাৎ তেওঁৰ গাটো গধুৰ হৈ গ'ল । হঠাৎ তেওঁ অহুভয় কৰিলে বহুত দিন, উচিতভাৱে বহুত বেছি দিন তেওঁ এইখন পৃথিৱীত বাস কৰিছে । অনেক সলনি হৈয়ো পৃথিৱীখন খুব বেছি সলনি হোৱা নাই । তেওঁ যেন বেয়াটেক ধৰা পৰি যাব পুৰণি পৃথিৱীখনত । বদৰ চাহাবৰ বৰ ভয় লাগিল ।

তেওঁ মনত পেলালে । যোৱা বহু বছৰ ধৰি তেওঁতো বহুত কিবা-কিবি কৰিলে । বহুত কিবা-কিবি । তেওঁ মনত পেলাবলৈ যত্ন কৰিলে ।

স্থানীয় স্কুলখন তেৱেঁ পতা বুলি ক'ব পাৰি । মৰো-মৰো স্কুল এখনে আগবেপৰা আছিল । ভাল স্কুল এখন লাগে । স্কুলখন ভাল কৰিব লাগে । বাইজে কাম হাতত ল'লে । বদৰ চাহাব উজোক্তা সকলৰ অগ্ৰতম । উন্নয়ন কমিটিৰ সভাপতি । তেওঁ প্ৰায় অকলে দহ-হাজাৰ টকা তুলি দিলে । নগৰৰ প্ৰতিজন ধনী ব্যৱসায়ীৰ ওচৰলৈ তেওঁ গ'ল টেক্সচুপাৰ বছিদৰ বাপেক ৰূপে । প্ৰতিজন সন্দেহজনকভাৱে সম্পদ-প্ৰতিপত্তিৰ গৰাকীৰ ওচৰলৈ গ'ল ডি-এছ-পি লভিকৰ বাপেক ৰূপে । প্ৰতিজন কণ্ট্ৰীৰ ওচৰলৈ গ'ল পি-ভি-ডি-ডি-এচ-ডি-ও চাদিকৰ বাপেক ৰূপে । আৰু চৰকাৰ আৰু মন্ত্ৰী আৰু ৰাজনৈতিক যশলীপ্সুৰ ওচৰলৈ গ'ল উদীয়মান ৰাজনৈতিক নেতা চাৰাদৰ বাপেক হিচাপে । এশ দুশ-পাঁচশ এহেজাৰ পৰ্যন্ত দিয়া প্ৰতিজন মাহুহেই আগত অথবা পিচত বদৰ চাহাবৰ ওচৰলৈ আহিছিল কিবা নহয় কিবা একোবাৰ কথা পুতেকক কৈ দিবলৈ । বদৰ চাহাবে কৈ দিছিল । বিপদত পৰা মাহুহক ৰক্ষা

ককাটো এটা ভাল কৰ। লাখ টকা অসং উপায়ে আত্মনাথ কৰিবলৈ নৈ বৰা পৰি
পালেওতো বিশ্বদত্তে পৰা যায়। তেতিয়া তেনে এজন মানুহক বন্ধা ককাটো কিয়
বন্ধা কৰ হ'ব। আৰু তাৰপৰা যদি ব্যক্তিগত উপকাৰো হয়।

সেই কাৰণেই ডেওঁ সৰু-মইনাৰ ডাঙৰটো পুতেককো বন্ধা কৰি দিছিল। সি এটা
ভাল চোৰ। মাজে মাজে চৰকাৰী ভাতো খাই থাকে। এবাৰ এবাৰত পোলা কাটি
সোমার্ভতে ধৰিলে গৰা মাৰি গিৰিহঁতে। উপায় নাপাই সিও দিলে কটাৰী বহুৱাই
বুজুতে। সিও বাচি গ'ল। সি সেইদিনা সন্তৰ মাইল দূৰত থকাটো অকাট্যভাৱে
প্ৰমাণিত হ'ল। সৰু-মইনাই পিছত অৱশ্যে তিনি-ডবা পথাৰৰ মাটি বদৰ
চাহাবক বিক্ৰী কৰিছিল। লিখা-পঢ়া কৰোঁতে লিখা হ'লেও দামটো সি লোৱা
নাছিল।

তিনিখন গাঁৱৰ লিফালৰ চুলেমানৰ পুতেক মনোৱাৰ এদিন ওলালহি। তাৰ
নানায়ক ছেনো বদৰ চাহাবৰ পৰিবাৰৰ দূৰ সম্পৰ্কীয় মোমায়েকৰ খুলশালীয়েক হয়।
জুদিন থাই-বই থাকি টাউনত চিনেমা-টিনেমা চাই যিটো কথা সি ক'লে, তাৰ
সাৰাংশ হ'ল সি মেট্ৰিক পাচ কৰি এনেয়ে বহি আছে। গাঁৱৰে এল-পি স্কুলখনত এটা
চাকৰি খালী হৈছে। নানাই যদি কিবা এটা কৰি দিয়ে। বদৰ চাহাবে কৰি
দিছিল। কেনেকৈ জনা নাযায়। কিন্তু মনোৱাৰে কামটো পাই গৈছিল। এনেকৈ
আজি-কালি এল-পি স্কুলৰ মাষ্টৰ কাম পাবৰ হ'লে অতি কমেও এহেজাৰ টকা খৰছ
কৰিব লাগে বুলি জনা যায়। মনোৱাৰৰ নালাগিল। এতিয়া দৰ্গাহাৰ দিনা টাউনলৈ
সি চিনেমা চাবলৈ আহে। আকোঁতে মাছটো, দৈৱ টেকেলীটো নানালৈ লৈ আহে।
অলপতে বিয়াও পাতিলে। বদৰ চাহাবক সি একেবাৰে নিকাছৰ উকিল কৰিহে
এবিল।

আত্মীয়-অনাত্মীয় প্ৰায় সকলোকে বদৰ চাহাবে সহায় কৰি থৈছে। সময়ত উপযাচি।
সময়ত অল্পবোধ অহুসৰি। কেতিয়াবা টকা-পইছাবে। কেতিয়াবা অন্য ধৰণেৰে।
বেয়া ভাবাত ক'বৰ হ'লে বদৰ চাহাবে অঞ্চলটোৰ বেছিভাগ মানুহকে কিনি থৈছে।
সেই কাৰণেই অঞ্চলটোৰ বিভিন্ন প্ৰসংগত সকলো মানুহে যেতিয়া কথা কয় তেতিয়া
বদৰ চাহাব মনে মনে থাকে। কিন্তু বদৰ চাহাবে যেতিয়া কিবা কয় তাৰ পিছত কিন্তু
কোনেও আৰু একো নকয়। কাইলৈ যদি যি কোনো এটা নিৰ্বাচন হয় এজন
মানুহৰ ওচৰলৈ প্ৰাৰ্থী যাৰ লাগিব। আৰু বিজয়ী প্ৰাৰ্থীয়ে নিৰ্বাচনৰ পিছত এজন
মানুহক সঙ্কট কৰি বাখিব লাগিব। সেই মানুহজন বদৰ চাহাব।

ডেওঁ ভাবিছিল। এটা এটাকৈ কত কথা ডেওঁৰ মনত পৰিছিল। আকোঁ
এবাৰ ডেওঁৰ লীনা আৰু আমজাদৰ কথা মনত পৰিল। ডেওঁ উপলব্ধি কৰিলে, কথা

ইমানতে শ্বেৰ নহ'ব। শ্বেৰত তেওঁৰ হৃদয়কেন্দ্ৰ কৰিবলগা এটা অৱস্থা হ'ব। তেতিয়া বাক তেওঁ কি কৰিব ?

আচৰিত ধৰণে তেওঁৰ মনত কেতিয়াও নেখেলোৱা এটা কথা খেলাই গ'ল। তেওঁ কি কৰিব ? ইমান দিন তেওঁ যি কৰি আহিছে তাকেই কৰিব। জীৱন জুৰি কৰি অহা নাটকৰ শ্বেৰ দৃষ্টৰ অৱতাবণা কৰিব। জীৱনৰ একো একোটা বিশেষ মুহূৰ্ততহে মাহুহে বোধহয় নিজৰ আচল ৰূপটো নিজে স্বীকাৰ কৰি লয়। অকৃত্যাই নিজকো মাহুহে ফাঁকি দিয়ে থাকে।

কোনো নাজানিলেও তেওঁ জানে, আজিৰ এই তেওঁৰ প্ৰতিপত্তি প্ৰতাপ, স্বচ্ছলতা, মান-ইজ্জত, এই বিৰাট ইমাবত—এক প্ৰবঞ্চনা, এক জুৰাচুৰী, এক বিৰাট ফাঁকিৰ বুনিয়াতৰ ওপৰত থাৰা কৰা হৈছে। পুত্ৰ-জোঁৱাই সকলো তেওঁ মনোমতকৈ গঢ়ি তুলিছে এক অজ্ঞান উপাৰ্জনৰ আহাৰ-পানী থুৱায়। অজ্ঞান ? অজ্ঞান জানো ? যুগধৰ্ম জানো অজ্ঞান ? নতুন জ্ঞানৰ প্ৰতিষ্ঠা হ'বৰ হ'লে প্ৰথমে জানো যুগ, যুগধৰ্ম, যুগৰ মূল্যবোধৰ সলনি হ'ব নালাগিব ? ফুলৰ খোপা হাতত লৈ যুদ্ধ জানো হয় ? যি যুগত ধৰ্মও বেপাৰৰ বস্তু সেই যুগত নৈতিকতাৰ কেন খাই ভিখাৰী হৈ মৰাটো চৰম মূৰ্খামীৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

কোনো নাজানে। কিন্তু হেমিদ উকিল জানে। কাৰণ হেমিদ উকিলৰ বাপেক হাচিমুৰে জানিছিল। অৱশ্যে বহুত পলমকৈ জানিছিল। হাচিমুৰ আছিল কাৰবাৰী মাহুহ। নানান ব্যৱসায়। জাহাজেৰে মাল আনি নানান ঠাইত যোগান ধৰিছিল। জাহাজ বাটৰপৰা বাতি বাতি গৰু গাড়ীৰে সেই মাল অনা হৈছিল। হাচিমুৰৰ তেনে এখন গাড়ীৰে গানোৱান আছিল বদৰ। তেতিয়া চকল ডেকা সখুখত বাঘ ওলালেও বুকু নকঁপে। প্ৰকাণ্ড মণিপুৰীয়া গৰুহালেৰে বদৰৰ গাড়ী বিখ্যাত। বদৰে সোনকালেই জানিছিল যে গাড়ীৰে সি কেৱল নিমাখিত নিবামিৰ মালেই নকট্টিয়ায়। নিৰ্দিষ্ট দিনত তাৰ মাজত কানিৰ টোপোলা আহে। যিদিনা আহে সেইদিনা হাচিমুৰ চটফটাই থাকে। সেয়াই হাচিমুৰৰ ঐশ্বৰ্যৰ আলাদিনৰ চাকি। বদৰে চোঁতে খব মাৰিলে। ছেগ চাই চাপৰি বজালে। কোঁশলেৰে সেই নিৰুদ্ধ টোপোলাৰপৰা এখামোচ-চুখামোচ কানি চুৰি কৰি নিজৰ খোচোনাত ভৰোৱা আৰম্ভ কৰিলে। আক অলপ অলপকৈ এক বিৰাট পৰিমাণৰ ধন সঞ্চয় কৰি পেলালে। বহুত দিনৰ মূৰত, কেবা বছৰৰ মূৰত যেতিয়া হাচিমুৰে ঘটনাটো আৱিষ্কাৰ কৰিলে তেতিয়া বদৰ তেওঁৰ মালিকক বুঢ়া আঙুলি দেখুৱাই দিবপৰা অৱস্থাত। হাচিমুৰে কামৰপৰা বিদায় দিয়াৰ বাহিৰে আন একো কৰাৰ উপায় তেওঁৰ নাছিল।

সেই বদৰ সময়ত বদৰ চাহাব হ'ল। একালৰ বুদ্ধাবন একালত চন, পৰে।

চন্দ্রপৰা মাটিতে বৃক্ষাৰণ হয়। ধনে কি কৰিব নোৱাৰে। ধনে সমাজৰ মৰ্গৰূপ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে।

বদৰ চাহাবে জানে হেমিদ উকিলে পুতেকলৈ ভেৰ্তলোকৰে একালৰ গাবোৱানৰ নাভিনীয়েকক নোখোজে। গণতান্ত্ৰিক প্ৰশাসন আৰু গণতান্ত্ৰিক মন একে বস্তু নহয়। সামাৰ ধৰ্ম ইচ্ছাশক্তিৰে বোধহয় অতি বেছি জ্ঞেয় সচেতন যুছলমান আছে। বদৰ চাহাবৰ মনত পৰিল তেওঁ মচজিদ কমিটিৰ সভাপতি হোৱাৰ পিছৰপৰাই হেমিদ উকিলে মচজিদত জুয়াও পঢ়িবলৈ অহা নাই। তেওঁৰ গাত যেন একেলগে অজস্ৰ কাঁইটে ফুটিলে। গোটেই অঞ্চলত সেই এটা পৰিয়াল অতি পুৰণি অতি খাঙানী বুলি জনাজত। বদৰ চাহাবৰ পৰিয়ালটো আজি যিয়েই নহওক অন্ততঃ হেমিদ উকিলৰ পৰিয়ালৰ মনত অপ্ৰস্তুত। তেজৰ দাগ মচা যোৱা নাই। যাব যদি তেজ মিহলি হৈ যায়। হেমিদ উকিলৰ এই উন্নাসকতা...তেওঁ কি কৰিব? তেওঁ জানে পোন আঙুলিত ঘিঁউ নাহে। আঙুলি বেকা কৰাটো অজ্ঞান নহয়। নিশ্চয়।

ফজৰ পঢ়ি উঠিয়ে তেওঁ বচিদক মতাই অনালে। কোনো ভূমিকা নকৰি তেওঁ পুতেকক ক'লে—হেমিদ উকিল নাহে ঠিক। কিন্তু আজি-কালি বিয়া আন আন ধৰণেও হয়। হওক। লীনাক বাধা দিব নালাগে। মাত্ৰ ক'ব লাগে, তাই যেন বুৰ্জকাৰী নকৰে।

বদৰ চাহাবে ক্লি ক'ব খুজিছে বচিদে তৎক্ষণাত্ বুজি পালে। তেওঁ উত্তৰত ক'লে—
আৰু! মচজিদত বোলে কিবা ফেনৰ কথা ওলাইছিল? মানিক কাই ক'লে।

মানিককাই ঘৰখনৰ বুঢ়া খানচামা। পাঁচৰক্ত নামাজী। মচজিদতে পঢ়ে।

ঈ! বৰ গৰম। দুখন ফেন লগাই দিয়াবি। সোনকালে। বদৰ চাহাবৰ হাতত তচবিহ লিখা মণিবোৰ খৰকৈ চলিব ধৰিলে। “ছৱাল হাইয়ুল কাযুম।”
লতিক ওলাই গ'ল।

ফান্দী আৰু লাংচিং

ৰামবিলাস আচলতে তেতিয়া একেবাৰে টং। অৱশ্যে এটা হ'চ তাৰ ভেতিয়াও ঠিক আছে। টকা যথেষ্ট উঠিব লাগিব। টকা উঠাৰ গোটেইখিনি কৃত্তি তাৰ অকলে হ'ব লাগিব আৰু পিচত সেই টকাৰ এটা মোটা ভাগ তাৰ ভ্ৰেপলৈ যাব লাগিব।

সেইকাৰণে তেতিয়া তাক স্তথাৰীয়ে আহি ক'লে যে উকিল চাহাবে মাত্ৰ এটা টকাহে দিব খুজিছে তেতিয়া সি একেচিপে উঠিল আৰু ধলং-পলংকৈ আগবাঢ়ি আহিল। তেতিয়া এক মুহূৰ্ত্ত ঢাক বৈ গৈছিল। আকৌ বাজি উঠিল। এই দিশটোত আনৰ কৰিবলৈ একো নাই। প্যাৰীচান্দৰ সাতবছৰীয়া বেটা মেলটৰীয়ে গলা ভাঙি চিঞৰি উঠিল—“চাবা-বা-বা-বা” সিও আকণ্ঠ ঘৰত কৰা বিধ ধৰি আহিছে।

ৰামবিলাসইতে প্ৰত্যেক বছৰ এই কামটো কৰে। ফাগুৱাৰ দুদিন সমলবলৈ সিজত বঙা-বাঙলি হৈ জ্বলায়। গধূলি গধূলি সিহঁতৰ আন্তানাবৰ ওচৰে-পাছৰে থকা গণ্য-মান্য ভব্য-গব্য ধনী মানুহখিনিৰ ঘৰে ঘৰে গৈ ফাকুৰ গীত গাই গাই পইচা তোলে। শেষৰ দিনা সেই পইচাৰে খাহী মাৰি মন-ভাত খাই আনন্দ কৰে।

ৰামবিলাসে একালে বহি চকুহাল আধামুদা কৰি এক বিশেষ ভঙ্গীত জুলুকিয়াই আছিল। স্তথাৰীয়ে কথাৰাৰ কোৱাৰ লগে লগে জুলুকিয়া বুলি এৰি সি পোন হ'ল আৰু উঠি আহিল। যিমানহে অপ্রকৃতিস্থ অৱস্থাত নাথাকক সি এনে মুহূৰ্ত্ত ঠিক হৈ যায়। সি জানে, এইবিলাক একোটা চান্স। এতিয়া কোশলেৰে দুৰাৰমান কৈ সি যদি এটকাৰ ঠাইত দুটকা উচল কৰিব পাৰে তেন্তে তাৰ নেতৃত্ব প্ৰতিষ্ঠা হৈ যায়। আৰু বেছি টকা আহে মানে এনেয়ো লাভ। বাতিপুৱাৰ পৰা বাতিলৈ হা-পইচা হা-পইচা কৰিয়ে ফুৰে যদিও স্তথাৰীহঁতে পইচাৰ হিচাপ আটাইয়ে নাজানে বুলি ৰামবিলাসে জানে; অৱ দহৰ ঘৰলৈ গ'লেই গোলমাল হৈ যায়।

ৰামবিলাস দলটোৰ বিফালে বহিছিল তাৰ ঠিক বিপৰীত ফালে হাতত এখন ঢাক লৈ মুকুখকৈ বজাই গোটেই কথা-কাণ্ডবোৰৰ গতিবিধি চাই বহি আছিল—প্ৰায় কুৰি বছৰীয়া ডেকা বিজ্ঞানীয়া বিনোদন। তজবজীয়া সপ্ৰতিভা চেহেৰা। মাদল কাঠৰ বং। টন টন তীখাৰ দৰে পেশীময় দেহ। বহুতো মদমন্ত বঙা বঙা চকুৰ মাজত তাৰ চকুহাল ব্যতিক্ৰম, পৰিত্যক, তৰা-উজ্জল। স্তথাৰীয়ে লাহে লাহে ক'লেও কথাখিনি তাৰ ঠিক কাণত পৰিল। ঢাকখনত হাতৰ তলুৱা ব'হাই ব'হাই সিও উঠি আহিল।

“চাহেব। আপুনি এটকা দিলে কেনেকৈ হ’ব। আপুনি আমাৰ মাই-বাপ ৷ আজিৰ দিনত চাহেবে ক’মে কম দুই টকা নিমিলে কেনেকৈ হ’ব এই, চৰে উকিল চাহেবৰ জয় দে।”

আটাইবোৰে উকিল চাহেবৰ নামত জয়ধ্বনি কৰি উঠিল।

ধনিতো মাৰ গ’লত সকলো খন্তেক নীৰৱ হ’ওঁতেই বিন্দেখৰে আকস্মিকভাৱে সকলোৱে স্তনাকৈ কৈ উঠিল,—“ঠিক আছে, চাহেবে যদি এটকা দিব খোজে এটকাই হ’ব; জোৰ কৰাৰ দৰ্কাৰ নাই।”

“এই তই কৈলো মাত মাতিছ।”

“এই তই চুপ থাক।”

কেবাটাও ওপৰা-ওপৰিকৈ কৈ উঠিল।

ৰামবিলাস লাহে লাহে ধুৱিল। বিন্দেখৰলৈ খন্তেক সি বাঘে চোৱাদি চাই থাকিল। সেই চান্দনিত আনকি থোদ উকিল চাহেবেও অশ্বস্তি বোধ কৰিব ধৰিলে। সি কিন্তু স্বাভাৱিক শাস্ত্ৰ কণ্ঠত কালে, “কিয় হ’ব বিন্দা। চাহেব আমিৰ মাল্লহ। আমিহো ভীণ মাগিবলৈ অহা নাই। আজি পৰবৰ দিন। গোটেই জীৱন আমি চাহেবৰ খেদমত কৰিছো। এতিয়া খুচিব দিনত চাহেবে আমাক পাঁচ টকা বকচিচ্ কিয় নিদিব।”

ৰামবিলাসৰ বাঘ চাৱনিৰ কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া বিন্দেখৰৰ ওপৰত কিন্তু পৰিলক্ষিত নহ’ল। সি বীৰে-স্থিত্ৰে ৰামবিলাসৰ চকুলৈ চাই চাই হাঁহি মুখেৰে ক’লে, “পহিল কথা। চাহেব আমিৰ, আমি গৰীৰ গাঁচ কথা। সেই বুলি খেদমত কৰি বকচিচ্ লোৱাৰ কথা কোনেও ক’ব নেপায়। আমি যেনহনত কৰি মজুৰি লোৱা মাল্লহ। গোলামি আমি নাই কৰা। দোচ’ৰা কথা। মই আমাৰ মিটিঙতো কৈছো। এতিয়াও ক’ম। আমাৰ যদি এটা ফণ্ড থাকিলহেঁতেন তেতিয়া হ’লে বেছি পইচা তোলাৰ চেষ্টা কৰাত আপত্তি নাথাকিলেহেঁতেন। আমাৰ নাৰায়ণৰ মাইকী বিনা চিকিৎসাই মৰিছে। আমি দেশৰ পৰা হেজাৰ মাইল দূৰত আহি ৰোজগাৰৰ খাণ্ডা কৰিছো। আমাৰ এটা ফণ্ড, এটা দেখ্‌ভাল কৰা কমিটিৰ খুব দৰ্কাৰ। ভূমি আমাৰ লিডৰ হৈছা। এই টকা ভূমি এদিন থাই উৰাই দিবা। আক থাবা কি ?.....”

“এই! চুপ বও কুস্তাকা বাচ্চা!”

ৰামবিলাস ভীষণ উত্তেজিত হৈ উঠিল। কিন্তু বিন্দেখৰৰ যুগত কোনো ভাৱান্তৰ পৰিলক্ষিত নহ’ল। একেই স্বৰত সি কৈ গ’ল। “মোৰ বাপক ধৰি গালি নিদিবা ৰামবিলাস চাচা। মোৰ বাপ তোমাৰ দোস্ত আছিল। দোস্ত মৰিলত ভূমি মোক জবাবদস্তি আনি বিজ্ঞাৱালা বনালা। ৰোজগাৰ এটা দিয়াৰ নামত কমিচন ধাবলৈ। কুসুৰৰ লগত দোস্তী কৰে কোনে ?”

উকিল চাহেবে বেছ বহন্য পালে। স্নৰত্বে তেওঁ উকিলী হুজিৰে জৰকণাত হুজিও পালে যে তেওঁৰ চোতালতে এডিহা এখন খঙকুৰ হ'বৰ হ'লে কৰা যত্ন ভাল নহ'ব।

“বচ বচ। তইতে ইয়াত কৰবা কৰিব নোৱাৰিব। ৰামবিলাস, ই কৈছে ঠিককৈ। তইতৰ এটা ফণ্ড, এটা কমিটি থকা দৰ্কাৰ। ঠিক আছে, মই পাচ টকাই দিছো। তইতে খাবিও, আৰু এটা ফণ্ডো কৰিব। আৰু এই ল'ৰা, তোৰ নাম কি ? তইতো দেখিছো একমুহ ইনকিলাবী ! কাৰণো লগ লাগিছ তই ? চাবি আকৌ, পিছত মোৰ ওচৰলৈ চেকুৰিব লাগিব।”

“নাই চাহেব, ইয়াত ইনকিলাবৰ কি আছে। কাৰ লগ লাগিব লাগিছে চাহেব। মন চাফা থাকিলে চাহেব, মাহুহে গাঁচাটো ঠিক দেখিবলৈ পায়। আৰু গাঁচাটো ক'বলৈ কৰিবলৈ ভয়ৰতো একো নাই।”

* * *

কোঠাটোত পাঁচ-ছয়টা মাহুহ। ৰামবিলাস বিছনাত বহি আছে। বাকীকেইটা মাটিয়ে-চাটিয়ে বহিছে। ৰামবিলাসে মাত লগালে, “তইতে চব বুজিলিতো ! আজি সাত বছৰ মই তইতক চলাই মেলি আহিছো। তইতৰ ভাৰা লগাই দিছো। বিজ্ঞা যোগাৰ কৰি দিছো। নিজৰ ভাইৰ দৰে তইতৰ খবৰ ৰাখিছো। চব ভদ্ৰ মাহুহৰ লগত মিল ৰাখি চব ভাৰা যাতে মোৰ মাহুহে পায় তাৰ বাবে কাম কৰিছো। চাহেবইতে কয়, ৰামবিলাস বিজ্ঞা। মই নিজে নগৈ তইতক ভগাই দিওঁ। আৰু কমিচন মই ক'ত বিচাৰিছো, চৰেতো নিজ খুচি মোক দিয়ে। এতিয়া কালিৰ ছৰাল ই বিশেষৰে মোৰ ওপৰত বৰ কথা ক'লে তইতে কি একো নকৰিব !”

“তাৰ মতলবটো কি ?”

“মতলব একো নাই। সি নিয়ম মানি চলিব নোখোজে। বচ। অবাধ্য। তাক কচা শাসন কৰা দৰ্কাৰ। আজিকালি এনেকৈ একো মানি চলিব নোখোজো মাহুহ কিছুমান গুলাইছেই। ইহঁতক আৰম্ভতে চকুদ কৰিব নোৱাৰিলে তইতৰ নিচিনা শাস্ত মাহুহে টকি থাকিব নোৱাৰিব কিন্তু।”

“কি কৰিব লাগিব কোৱা ?”

“সি মোক বেইজন্ত কৰিছে। মই একো নকওঁ। তইভেই ক।”

ৰামবিলাসৰ সোঁহাত স্বৰূপ তাৰ খলশালীয়েক হৰিপ্ৰসন্ন ইমান পৰে ডলকা মাৰি বহি আছিল। এইবাৰ আন কোনেও মাত মতাৰ আগতে সি কৈ উঠিল,—“এটাই উপায় আছে। কচি এক পিটন দিলেই ঠিক হৈ যাব।”

“নাই নাই। মাৰপিট কৰা ঠিক নহয়।” ৰামবিলাসে গহীনাই ক'লে।

“নাই। হৰিপ্ৰসন্নই ঠিক কৈছে। ই আমাকো গণ্য নকৰে।”

আচলতে আগতেই ৰামবিলাসে খুলশালীয়েকক টিপ দি থৈছিল। বিন্দেশ্বৰক কেনেকৈ পিটিব পাৰি তাৰ উপায়ো শিকাই দিছিল। খন্তেক আলোচনাৰ পিচত চৰেই বিন্দেশ্বৰক পিটাতে হৃদয় দিলে। হৰিপ্ৰসন্নই হঠাৎ প্ৰশ্ন কৰিলে, “আমাৰ ইয়াত চবচে কম পয়চা কোনে দিয়ে জান?”

“ডাক্তৰ বাবুৱে। কৈলৈ?”

“ডাক্তৰ বাবুৱে একদম পয়চা দিব নোখোজে। তথাপি মোৰ জিজ্ঞাসীয়ে এই মাহুহটোক সদায় নিজে টানিছে। তইতৰ হতুৱাই টনাইছে। মাহুহটোক আমাৰ দৰ্কাৰ। সেই কাৰণেই। কালিলৈ ডাক্তৰ বাবুক বিন্দেশ্বৰে নিব। বুজিছতো। ঘৰি আহি পয়চাৰ বাবে সি তৰ্ক কৰিব। ডাক্তৰ বাবুৱে ধমকি দিব। সিটো সহ নকৰে। টান কথা কৈ দিব। ডাক্তৰ বাবুৱে লাজ পাব। আৰু তেতিয়াই তইতে…… বুজিছতো। কোনেও তইতক দোষ নিদিয়ে। ডাক্তৰবাবুক বেইজন্ত কৰা বাবে তাকহে দোষ দিব। খালি অলপ হৈ চৈ লগাবি।”

সি অৰ্ধপূৰ্ণ চান্দনিৰে ৰামবিলাসলৈ চালে। ৰামবিলাস ভেতিয়া একান্ত মনে এটা বিড়ি অলোৱাত ব্যস্ত। কালৈকো চাবলৈ তাৰ সময় নাই।

* * *

গালবোৰ ওখহা-গুখহা। কিবা তেলেতীয়া ঔষধ লগোৱা। চকুৰ গুৰি ক’লা। এটা প্ৰায় মূৰ খোৱা। এখন হাতৰ কজীত এখন কাপোৰ বন্ধা। বিন্দেশ্বৰ দীঘল দি বিছনাত পৰি থাকে। তাকে বেচি প্ৰায় ছয়-সাতটা একে বয়সৰ ডেকা বহি থাকে।

“মইতো একো বুজিয়ে পোৱা নাই। বিন্দাই যেনিবা ডাক্তৰবাবুৰ লগত তৰ্ক কৰিলেই, হৰিপ্ৰসন্নইতে তাতে তাক ইমানকৈ মাৰিলে কৈলৈ? সিতো বেহক একো কোৱা নাছিল।”

“বিন্দাই উকিল চাহেবৰ ঘৰত ৰামবিলাসক লাজ দিছিল। এতিয়া তাৰে বদলা ললে। চব ৰামবিলাসৰ মাহুহ।”

“ৰামবিলাসক লাজ দিছিল ক’ত। তাতোতো সি হক কথাই কৈছিল।”

“হক কৈছিল। হক কৈছিল। তেন্তে তাক পিটিলে কিয়?”

ডেকা ৰিক্সাৱালা কেইটাই নিজৰ ভিতৰতে কথা পাতিছিল। যন্ত্ৰণাত কাতৰ চকু মুৰি পৰি থকা বিন্দেশ্বৰে এইবাৰ কষ্টৰে লাহে লাহে চকুদুটা মেলি ক’লে—

“তইতে একো বুজি পোৱা নাই। মই কওঁ শুন। মোক মৰাটো ৰামবিলাসৰ এটা চাল। সি ভাবিছে মাৰ খাই, ভয় খাই মই ঠাণ্ডা হৈ যাম। কিন্তু সি জনা নাই, সেই দিন আক নাই। তইতক অলপ কথা কওঁ, শুন। ৰামবিলাসে ডাঙৰ মাহুহবোৰৰ

লগত খুব মিল দেখুৱাই আমাৰ সবল বিজ্ঞানালোচকৰ মনত এটা ভয় আৰু প্ৰকাৰ ভাৱ
 সৃষ্টি কৰে। তাৰ লিডাৰ হোৱাৰ সেইটো এটা চাল। কোনোবা চাহেবক দেখিলেই
 আগবাঢ়ি গৈ মাত দিয়ে। বিজ্ঞা বিচাৰিলেই তৎক্ষণাত কোনোবা এটা মাতি চাহেবক
 লৈ যাবলৈ কয়। সেইটোও তাৰ এটা চাল। আমি গয় নোপোৱাকৈয়ে এনেকৈ তাৰ
 হুকুম মতে চলিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিওঁ। কিন্তু সি নিজৰ লেখৰ ভাৱা কেইটা ঠিক ৰাখে।
 বন্ধ কৰি হিচাপ ৰখাৰ ফলত সি জানে কোন কেতিয়া ক'লৈ বিজ্ঞাত যায়। সেইমতে
 নিজৰ ভাগটো ঠিক ৰাখি বাকীবোৰ ভগাই দিয়াৰ অভিনয় কৰে। সি পইচা খায়।
 ফাকুত উঠা পইচাৰ কোনো হিচাপ সি নিদিয়। মদত বেছি খৰচ কৰে। মদ খালে
 আমাৰ মাহুহে বাকীবোৰ পাহৰি যায়। সি ফণ্ড আৰু কমিটি হ'বলৈ নিদিয়। কাৰণ
 তেতিয়া তাৰ মাতকৰি নোহোৱা হৈ যাব। মই আৰম্ভৰে পৰা তাৰ কাম চাই আছোঁ।
 ক্ষমতাৰ লোভ তাৰ বৰ বেছি। তাৰ স্বাৰ্থৰ বিৰুদ্ধে সময়ত মই মাত মাতিছোঁ। সেয়ে
 তাৰ খং। সি বিচাৰে আমাৰ নিজা মত আৰু মন নেথাকক। আমি আৰম্ভ শুনি
 শুনি চকু মুদি গৈ থাকোঁ। তাত বাধা পোৱাত মোক মাৰি কোঙা কৰি দিব খুজিছে।”

“তাকে এপিটন দিব লাগে।”

“যেনেকুৱা সাপ তেনেকুৱা লাঠি।”

“তইত মনে মনে থাক। বিদেহবক ক'বলৈ দে। সি থি কৰিবলৈ কয় আমি
 তাকে কৰিম।”

“মই যিহকে কওঁ তইতে তাকে কৰিব নেলাগে। মই ৰামবিলাস হ'ব নোখোজো।
 মোৰ কথা হ'ল, তইতে নিজৰ মন আৰু মত চিনিবলৈ জানিবলৈ শিক। যুৱটোইত
 লোকক চমজাই বহি নেথাকিবি। কোনোবাই গছকিলে উফাল মাৰি দিবলৈ শিক।”

“কিন্তু তাৰ আগতে তোক মৰাৰ বদলা লাগিবই।”

“বদলা বৰ মামুলি বস্তু ভাই। মই বিচাৰোঁ ইহঁতৰ জাতটো খতম হৈ যাব লাগে।
 নহ'লে আমাৰ মুক্তি নাই।”

“মাৰি পেলাবলৈ কৈছ নে কি তই?”

“খেঁ। তইতে বুজা নাই। ৰামবিলাস ৰজা হ'ব খোজে। তাক ৰজা হ'বলৈ
 নিদিবি। মাহুহ হ'বলৈ বাধ্য কৰ। আৰু কি বদলা লাগিছে? সি এটা জোক।
 তাক তেজ পিবলৈ নিদিবি। সি এটা ঠগ। তাৰ প্ৰতিটো খোজত চকু ৰাখ। সি
 এটা ডাঙৰ ভাৱবীয়া। তাৰ আচল ৰূপটো চিনি ল'। মোৰ বদলা, আমাৰ বদলা
 পূৰা হৈ যাব। সি তাৰ তন্ত্ৰৰ পৰা নামিবলৈ বাধ্য হোৱাটো তাৰ মৃত্যুৰ চামিল।
 সাপ বশ কৰিবলৈ হলে প্ৰথমে বিষদীত ভাঙি ল'ব লাগে। হাতী থিয়নেই ডাঙৰ
 নহওক, ধৰিবও পাৰি, চলাই লৈ ফুৰিবও পাৰি। ৰামবিলাসতো এটা সাধাৰণ বেয়া
 মাহুহ। তইত মাত্ৰ মন আৰু মতত জোৰদাৰ হ'। থোপনি নেৰিবি। চব ঠিক হৈ যাব।

সি ভাগৰি পৰিছিল। চকু দুটা মুদি সি দীঘল দীঘলকৈ উশাহ লৈছিল। কোনেও
 একো কোৱা নাছিল। কেৱল সাত-আঠটা কৰ্মক্ৰান্ত ডেকা বিজ্ঞানালোচকৰ দৰে
 মুখবোৰ এটা নতুন উপলব্ধিত উৎকণ্ঠ উদ্গীৰ হৈ উঠিছিল।

কলম

সন্ধ্যা আহোমে ডেপুট মৰ্টন হওক, চুয়িংগাম হওক, ডজা বাদাম হওক, তেনে কিবা এটা লৈ অহা যোমাইদেউৰ হাবমুলেচ্ চাইকেলৰ টিলিঙা পদূলিত টিলিঙা কৈ বাজি উঠিলে বিটো কোবন্ত মামনি ভুলভুলিত দৌৰ মাৰে সেই একেই কোবন্ত অজিতবো দৌৰ মাঝিৰ ইচ্ছা হৈছিল। কিন্তু সি দৌৰ নেমাৰিলে। বচেৰেকীয়া পৰীক্ষা হৈ গ'লেই। কাইলৈ গৰহিলে ক্লাছ নাইনৰ ছাত্ৰ হ'ব সি। শান্তিপুৰ অঞ্চলৰ আটায়ে চিনাক্তনা প্ৰতিভাতিস্পন্ন নতুন চেমনীয়া। পঢ়াশুনাত ভাল। তাৰ উপৰিও ইতিমধ্যে সাহিত্য চৰ্চা কৰি চাৰি পাঁচ দ্বিত্ব কাগজ একেবাৰে শেষ কৰি পেলাইছে। শেষ কৰি পেলাইছে কি—বাতৰি কাকত আদিৰ সংশ্লিষ্ট চ'ৰাত 'জোন তুমি কোন' আৰু কি কি নামৰ কেইবাটাও কিবাকিবি একেবাৰে ছপা পৰ্যন্ত হৈ গৈছে। গতিকে অজিত বাজপথেদি ধাপলি মেলি দৌৰিছে,—এনে অঘটন ঘটিবই নোৱাৰে। সি মাত্ৰ গ'ল বেছ গহীন গহীনকৈ থোজ কাঢ়ি,—এশ মিটাৰৰ অলপ ওপৰ নিলগত থকা বজ্জিতৰ ঘৰলৈ। যদিও তাৰ মূৰৰ ভিতৰখনক গহীন হৈ থকা বুলি কোৱাৰ বাহিৰে সকলো হৈ উঠা বুলি ক'ব পাৰি। তাৰ উচিত কাৰণে আছে। অজিতৰ ফাউণ্টেনপেন্‌টো হেৰাল। হেৰাব। হেৰাব নোৱাৰে। কিন্তু হেৰাইছে। এই পেন্‌টো সি বৰ মৰমেৰে অতিসাবধানতাৰে ৰাখে। বৰঠাকুৰ চাৰে তাক, বজ্জিতক আৰু খগেনক বৰ মৰম কৰে। চাৰ আৰু সিহঁত তিনিটা কেৰম খেলাৰ লগ, বেড্‌মিণ্টন খেলাৰ লগ। পঢ়া-শুনাত সিহঁত তিনিওটা সমানে ভাল। তীখৰ। আজি ইটো ফাষ্ট, কালিলৈ সিটো, পৰহিলৈ আনটো। চাৰে সিহঁতক বহুত কথা শিকায়। স্বলীয়া পাঠ্য-পুথিৰ বৰ্হিভূত কথা। সকলো কথা কেনেকৈ মৌলিকভাৱে চিন্তা কৰিব লাগে শিকায়। লগতে কবিতা, গল্প আৰু প্ৰবন্ধ-ৰচনা লিখিবলৈ শিকায়। সিহঁতে লিখিছিল। আৰু চাৰে সিহঁতক তিনিটা ফাউণ্টেন পেন কিনি সিহঁতৰ প্ৰত্যেকৰে নাম মনোগ্ৰাম কৰাই, সিহঁতৰ হাতত তুলি দি কৈছিল—এয়া কলম। এই কলম যেন সদায় তোমালোকৰ হাতত থাকে। যেন হেৰাই নেযায়। চাৰে বিশেষ অৰ্থত কথাকেইটা কৈছিল। এতিয়ালৈকে কিন্তু সিহঁতে আক্ষৰিক অৰ্থতে কথাকেইটা লৈ বুকুৰ নিচেই ওচৰত পেনটোহঁত লগাই ৰাখে। জানোচা কেনে-বাকৈ হেৰাই যায়। অজিতৰ ঠিক মনত আছে পেনটো সি ক'ত থৈছিল। তাৰ পঢ়া মেজৰ দুৱাৰটোৰ তলত পৰা কাগজখনৰ তলত; সিকালে বেবৰ ফালৰ দূৰতম কোণটোত।

কিন্তু...নাই। পেনটো নাই। কি হ'ব পাৰে? বজ্জিতৰ ঘৰতে বাকি আছিলনেকি। তাৰতো কলত আছে ইয়াত পেনটো আনি খোৱা। নাই, হ'বও পাৰে। কাজি বজ্জিত-ইন্তৰ মেকত বহি সি কিবা এটা জিখিছিল। কেনেকাকৈ বাকি আছিল বা। অলপ নহয়। কেতিয়াবা ভেনেকুৱা হয়। গোটেৰ জীৱন বাকীলীগৰি কৰি অহা বাকীলীগেও বোলে কেতিয়াবা আছাত মিয়থ বুলি চেনি দি দিব পাৰে। তাৰতো এই জীৱন আকল হ'ল হে মাৰ্গেন।

অজিত সদায় সোমোৱাৰ দৰেই কোনো মাত-বোল নকৰাকৈ বজ্জিতৰ কোঠাত সোমালগৈ আৰু গেছ-চেঞ্চাৰত সোমালে বাক্যব্যয় নকৰাকৈ চলি পৰীষদৰ দৰে কোঠাত সোমোৱাৰি লগে লগে বুৰ-কপালে হাত দি সি মাটিত বহি পৰিল। সেইটো হ'ল এটা সজ্জাখনৰ, কাঁকল সি সোমোৱাৰে দেখিলে বজ্জিত ঠিক ভেনেকৈ, অৰ্থাৎ মুৰে-কপালে হাত দি মাটিত পেপেটা কাঢ়ি বহি আছে। তাৰ চকু দুটা বঙা। তাৰ পৰা বোকাৰি-ওলাইছেনে দুখৰ পানী ওলাইছে খৰিব নোৱাৰি। আৰু বজ্জিতৰ কোঠাটো। অলপ আগতে যেন এক দল দহুৱাৰে কোঠাটো আক্ৰমণ কৰি লণ্ড-ডণ্ড কৰি থৈ গ'ল। গোটেই মজিয়াত কিতাপ-কাপজ, কাপোৰ-কানি, জোতা-চেঙল পৰ্ব্ব ইত্যন্তঃ নিকিন্দ। দেখিলেই এবাৰ দীঘল দিৱৰ মন যোৱা বজ্জিতৰ সৰা হুৰিহুত শব্দ্য, ভ্ৰাম্যমান থিয়েটাৰ পাৰ্টিয়ে কম্প উঠাই ৰাবলৈ সাজু হোৱাৰ অস্তিম পৰ্যায়টোৰ লগত একে,—যোৱা নিশাও য'ত নানা বহুত ধূপ খাই আছিল, এতিয়া তাত মাত্ৰ উলক খোলামেলা ৰসহীনতা আনন্দই আৰামে মেলনি মাগিছে।

বজ্জিতৰ ফাউণ্টেন পেনটোও নাই। অৰ্থাৎ হেৰাইছে। অজিতৰ ঘৰত যিটো বিপদ নাই, বজ্জিতৰ ঘৰত কিন্তু সেইটো বিপদ খুব আছে। অজিতৰ বাপেক অলপ শিক্ষা-দীক্ষা থকা মানুহ। সেই কাৰণেই তেওঁ ডি-আই অফিচৰ বৰ কেৰেণী। আৰু সেই কাৰণেই হ'বলা অজিতইন্তৰ ঘৰখনত জনসংখ্যা নিচেই কম। কিন্তু বজ্জিতৰ বাপেকৰ তেনেকৈ পঢ়া-শুনা নাই। মেট্ৰিকটো দিবলৈকে নহ'ল হ'বলা নেকি! বাপেকৰ দিনৰে টকা-পইচা মাটি-ঘৰ ভাড়াঘৰ ইত্যাদি এইবোৰ আছিল। সেইবোৰ চলাই-কৰাই, ঠিকা-ঠুকলি কৰি দেৱ ধনসোণ কৰিলে। এতিয়া নানান অস্থানৰ মেছাৰ-সম্পাদক আদি হোৱা কাৰ্যত ব্যস্ত। দেখাত সমজুৱা কাম। কিন্তু স্বৰূপাৰ্থত ব্যৱলায়েই। কাৰণ সাধাৰণ বেচৰকাৰী স্কুল এখনৰ এম-চিৰ সভ্য হ'ব পাৰিলেও দুটা ফয়দা। সকলোৰে মাজত আপুনিহে মেছাৰ হ'বৰ-যোগ্য বুলি জনাজাত হোৱাৰ লাভ। লাগে আপুনি অনবশত খুব ছপিয়াই থকা পুতলাৰ দৰেই মেছাৰ হওক। দ্বিতীয়ত স্কলৰ কেণ্ডা দিয়া, পৰীক্ষাৰ সময়ত টাৰীৰ মূদ্ৰাগাৰ সজোৱা আদি কাম নামৰ ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ ঠিকা-ঠুকলি কেইটাও আক-স্তাক নামত নিজে লৈ থব পাৰি। দুটা-পঞ্চা সেইকালেও

আছে। পয়চায়ালাসকলে এই কটিগটো জানে যে ধন বয়নাৰে কোবোণাৰে বচপায়
বেজীৰ আগৰে চপাব লাগে। পয়চা অহাৰ বাট ঘিমান বজ্জিতহঁতৰ দৰত মাহুহ
লোমোছাৰ বাটো সিমান। খেৰ মাহুহ। বনকৰা মাহুহেই জাক জাক। বজ্জিতহঁতৰ
ডাই-ডুনীয়ে আঠ দহটা। শেষৰ তিনিটা দেশত পৰিয়াল পৰিকল্পনাৰ যুগ প্ৰবৰ্ত্তন
হোৱাৰ পিচৰ অতিথি। বজ্জিতে পেনটো বিচাৰিবলৈ বাকী খোৱা নাই। কাকো
জেৰা কৰিবলৈকো বাকী বখা নাই। নোৱাৰা খিনিৰ ক্ষমে-চুমে সোমাই ইতিমধ্যে
গোপন অল্পসন্ধান কাৰ্যও শেষ কৰি পেলাইছে। নাই। ক'তো চিনচাব নাই।
তাৰ পেনটো হেৰাইছে।

বহুত সময় মাটিত বহি থকাৰ পিচত দুয়োটা একেলগে উঠিল। কাৰণ দুয়োটাই
একেলগে এটা কথা ভাবিলে। আৰু দুয়োটাই ইটোৱে সিটোক প্ৰায় একেলগে কথাটো
কৈয়ো পেলালে। এনে হ'ব পাৰে নেকি বাক? পাৰেতো হ'ব। খগেনটো এটা
মহা দুষ্ট। সি খেমালি কৰি ভাল পায়। মূৰত অনবৰত একোটা দুষ্টামি কুট-কুটাই
থাকে। অঙ্ক কৰোতেও তাৰ ভৰি দুটাই কিবা তাল ৰাখি থাকে। যদিও অঙ্ক কৰাৰ
কোনো নিৰ্দিষ্ট তাল আছে বুলি অজিত-বজ্জিতৰ জনা নাই। খগেনৰ সকলো ঠাইত
সকলো হাঁহি উঠে। এবাৰ এটা মগনিয়া মৰিল পিপুল তলত। বহুত মাহুহ গোট
থালে। ইচ্ ইচ্। আস্ আস্। কেউ ফালে। এনেকুৱা অৱস্থাত নিজ নিজ সহানু-
ভূতিলীল, দয়ালু, ইত্যাদি ৰূপবোৰ প্ৰকাশ বা প্ৰদৰ্শন কৰাৰ এটা নিঃখৰচীয়া স্বেযোগ
শুলায় বাবে মাহুহে অক্লপণভাৱে তাক গ্ৰহণ কৰে। চৰকাৰক বেছ দুখখা শুনাই দিব
পৰা যায়। সমাজক নিষ্ঠুৰ, অবিবেচক, বিবেকহীন, ইত্যাদি বুলি কৈ দিব পৰা যায়।
পুলিচ আহি নোপোৱা বাবে নাক শিয়ঁৰাব পাৰি। কেটেঙা সোলা মাহুহটো মৰি ঠৰঙা
হৈ পৰি আছে। মেল খাই থকা মুখেদি হঠাৎ এটা মাখি সোমাই গ'ল। এনেই
যেনি-তেনি খেৰ মাখি পৰি আছে। গৰমৰ দিন। মাখি সোমোৱাটো ঠিক চকুত
পৰিছে খগেনৰ। ফিচ-ফিচ-ফোচ। হাঁহি উঠি গৈছে খগেনৰ। বজ্জিত-অজিতে
চকু পোনোৱাই ধমকালে। কি হ'ল? কিহৰ হাঁহি? দেখা নাই, সোলাৰ মুখত
মাখি এতিয়া বেচেৰাৰ কি লাভ! আকৌ ফিচ্ ফিচ্। পিচত অৱশ্যে সিহঁত
তিনিটোয়ে আনতকৈ আগেয়ে বৰঠাকুৰ ছাৰৰ ওচৰ পাইছিলগৈ। তাৰ পৰা চেয়াৰমেনৰ
ওচৰ। নিয়াৰ ব্যৱস্থা হৈছিল মগ নিয়াটোক।

গতিকে খগেনৰ কাম সুন্দৰকৈ হ'ব পাৰে। পেন্ কেইটা লুকাই সি ৰং চাব
শুজিব পাৰে। আৰু দুয়োটাৰ ভীষণ খং উঠি গৈছিল। এইবোৰ কি মাৰাত্মক তামচা।
ভূমি হেজাৰটা বালি-চাপৰি বুটজোতা পিন্ধি মহতিয়াই ফুৰা, হেজাৰ পাহ ফুল গছকি-
যোৱা, কাবো পাণৰ পৰা চুণ অকণ খহি নপৰে। ভল্টিয়ে এমুঠি বালি লৈ সজা হ'লটো,

তাৰ কমলহীৰাশে দিগ্ৰা অকণমান কঙা ফুলটো, তাত তোমাৰ হাঁটোও কিবাকৈ পৰিবলৈ দিয়াটোন। চাবা মহাভাবত অন্তৰু হ'ব লগা কাণ্ড হৈ যাব।

দুয়োটা দুপতুপাই ওলাল খগেনইতৰ ঘৰলৈ। পেনটোইত এতিয়াই সিহঁতে পাবই লাগিব। গভিৰক এনেকুৱা উছাহৰ মুহূৰ্ত্তত কোনো যুক্তি বিবেচনাৰ ঠাই নাই। মাজ খগেনৰ ভাৱলৈ যাব লাগে। ধৰকা-ধমকি কৰি পেন উলিয়াই ল'ব লাগে। তাত আৰু অগ্ৰ কি কথা থাকিব পাৰে। খগেন দুই যেতিয়া তাৰ চুটালিত সন্মোহ কৰিবলৈকে বা আছে-কি! এইবাৰ দুশ মিটাৰ। যিটো কাম অজ্ঞিতে অকলে কৰিব পৰা নাছিল, যিটো কাম বজ্জিতেও অকলে কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন, ভৰ শাস্তিপুৰ অঞ্চলৰ আহি থকা গৈ থকা কত মাহুহে দেখাকৈ, ক্লাছ এইট-নাইনৰ ছাত্ৰ হৈ, প্ৰতিভাসম্পন্ন চেমনীয়া হৈ নেগুৰ দাঙি দৌৰ,—সেইটো কামকে এতিয়া সিহঁত দুটা লগ লগাত নিৰ্বিকাৰ আৰু নিৰ্গিণ্ডভাৱে কৰি পেলালে। তেনেকুৱা হয়। অকলে নিজৰ ঘৰতে বাতি জ্বলৈ ভয় কৰাজনেও কান্ধত বন্দুক লৈ লগৰ শ-শ জোৱানৰ মাজৰ এজন হৈ সীমান্ত পাবগৈ পাৰে। তাত যুদ্ধও কৰি পেলাবলৈ পাৰে। লগৰ সেয়াই মহাশূৰ্য্য। সেই কাৰণেই লগ আৰু একতাৰ ইমান দাম ব্যক্তিৰে হওক, জাতিৰে হওক জীৱনত।

কিন্তু ইমানখিনি হ'ব পাৰে বুলি কোনো ধাৰণাই সিহঁতৰ মনৰ চুকে-কোণেও নাছিল। খুব বেছি খগেনে কিবাকিবি তালিভুলি গাব। কিন্তু! একো ভবাৰ দৰ্কাৰ আছে বুলি সিহঁতে ভবা নাছিল। অথচ এতিয়া ইঠাৎ যিহৰ মাজত পৰিলেহি যথেষ্ট দৰ্কাৰ থকা সত্ত্বেও ভবাৰ অকণো সন্ময়েই সিহঁতে আৰু নেপালে। কিহৰ পৰা কি হ'ল, অথবা কি হৈছে, ধৰিব নোৱাৰি ল'ৰাহাল পেপুৱা লাগিল। সিহঁতে দেখিলে খগেনইৰ পোৰ্টিকত তিনিখন চুকিত বহি আছে তিনিজন ভয়াগব্য মাহুহ;—হেমকান্ত, অজিতৰ বাপেক; বৈজ্ঞানাথ, বজ্জিতৰ বাপেক আৰু জ্ঞানেশ্বৰ, খগেনৰ বাপেক। তামোল, চুৰট আৰু উদ্ভট ৰূপা বতৰা সমান খৰগতিত চলিছে। কোঠাটোৰ বতাহ অস্বচ্ছ কৰি পেলোৱা চুৰটৰ ধোঁৱাত যেন এটা বিৰাট ষড়যন্ত্ৰৰ গোন্ধ। একালে বেৰৰ গাত লাগি এডাল লম্বৰ দৰে পোণ হৈ ঠিয় দি আছে খগেন। আৰু বিস্ফাৰিত হৈ ওলাই পৰিবৰ উপক্ৰম কৰিলে সিহঁতৰ চকুবোৰে যেতিয়া সিহঁতে দেখিলে জ্ঞানেশ্বৰৰ সন্মুখত এখন সক টেবুলত এদাল টোৱাইন স্ততাবে মেৰিয়াই মুঠাকৈ বান্ধি থোৱা অৱস্থাত অসহায়-ভাৱে পৰি আছে একে ধৰণৰ তিনিটা ফাউণ্টেন পেন।

সিহঁত দুটাৰ উপস্থিতিলৈ কোনেও কাণেই নকৰিলে। যন্ত্ৰচালিতৰ দৰে সিহঁত দুটা গৈ খগেনৰ লগত শাৰী পাতি লম্বমান হৈ থাৰা হৈ ব'ল।

ও! জ্ঞানেশ্বৰে কৈ থাকিল—মইতো সেইবোৰ একো বুজি নেপাওঁ। দোকানী মাহুহ। বিজনেছ কৰি দুপইচা উলিউৱাই ধান্দা। মৰিলে ইহঁতেই খাব। ভুৱি

ক'লতহে বুজিছো। গমো পাইছো। সি বেটাই ইহঁতক মৰম কৰে। মই ভালেই
বুলিছিলো। এতিয়া তেস্তে মানুহৰ মুখে মুখে সেইবোৰ কথা—হোঃ !

বৈজ্ঞানাথে মাত লগালে—আকোনো কৈছে কি। মোৰ কিন্তু পহিলাৰ পৰাই
চোভা। সি ইহঁতক ফাউণ্টেনপেন দিয়াই নহয়, দস্তৰমত লিখিবলৈ কয়। শিকায়।
তোমালোকে নেজানা। মই জানো। এই লেখা বস্তুটো আটাইতকৈ মাৰাত্মক। মই
খেলি জনা হৈছো। ইয়াৰে মানুহ মাৰিবও পাৰি, জীয়াবও পাৰি। তাৰ পিচত এই
বস্তুটো। ইহঁতে ক্লাব পাতিছে। পাঠাগাৰ পাতিছে। তাৰ উচৰ্চনিত। হলেও,
ঠিক আছে, কৰক। এই বয়সত এইবোৰ কৰেই। কিন্তু এইটো কি বস্তু ? এই
'মুক্তালোচনী' ? অ'পেন্ মেগাজিন ? সকলোৱে লিখিব। লিখি বেৰত মাৰি থব।
সকলোৱে পঢ়িব। ভাল লগা নাছিল। এয়া নহয়, পালা প্ৰমাণ। মই তোমাক
নকৈছিলো হেমকান্ত। তুমিতো পঢ়াশুনা মানুহ।

হেমকান্তই চিন্তিতভাৱে লাহে লাহে কলে—তুমি কওঁতেই কথাটো মোৰ মনত
বাজিছিল বৈজ্ঞানাথ। দুদিনমান গৈ পঢ়ি চাইছিলোঁগৈ। একো নাই। আথৰ
মিলাই মিলাই লিখা পত্ৰ, কেঁচা সাধু, ইত্যাদি। এতিয়া আমাৰ অফিচৰ পিয়ন আবেদে
'ছাৰ আপোনালোকক একেবাৰে ফিনিচ্ কৰি দিছে বুলি ক'লতহে আহি পঢ়ি চাওঁ
দেখোন কথা বেলেগ। ইহঁতে একেবাৰে বুকুতে কামোৰ মাৰিছে।

—কি ? কি লিখিছেনো এই খটাস্বৰকেইটাই ? জোনেশ্বৰে স্থধিলে।

—তোমাৰ ল'ৰাই এখন ৰচনা লিখিছে। প্ৰৱন্ধ। ব্যৱসায়ত অসাধুতাৰ গুপৰত।
একো বাদ দিয়া নাই। মজুতকৰণ, কৃত্ৰিম নাৰ্চনি, ভেজাল, অগ্নায় প্ৰতিযোগিতা।
সকলো। সকলোতকৈ ডাঙৰ কথা হ'ল ইয়াৰ প্ৰতিকাৰৰ উপায় দৰ্শাই ৰাইজক
দস্তৰমত উচৰ্চাই দিয়া হৈছে।

জোনেশ্বৰ পোন হৈ বহিল। তেওঁৰ মুখৰ ৰং ভালেখিনি যেন কোনোবাই শুহি
নছে। ৰঙা মানুহটো। এইবাৰ বৈজ্ঞানাথে স্থধিলে—আক মোৰ কথা কি লিখিছে ?

—তোমাৰ ল'ৰাই লিখিছে এটা গল্প। ৰাজনীতি এটা বৰ ভাল বস্তু। ই দেশৰ
কল্যাণ সাধন কৰে। ই একোজন মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ চৰম বিকাশৰ স্থযোগ দিয়ে।
কিন্তু ই যদি ক্ষমতা আহৰণ, স্বাৰ্থ পূৰণ, অৰিয়া-অৰি, শত্ৰুতাৰ কাৰণ স্বৰূপ হৈ পৰে
তেস্তে অসাধু ব্যৱসায় আৰু ৰাজনীতিৰ মাজত পাৰ্থক্য নেথাকে। তেনে অৱস্থাত দেশৰ
পতন হয়। তেনে মানুহৰ পৰা ৰাইজক ই গল্পেৰে সাৱধান কৰি দিছে।

—আক তোমাৰ ? তোমাৰ কথা কি লিখিছে ?

দৰ্ঘহা দুশ। চাকৰি বিশ বছৰ। মুঠ উপাৰ্জন আঠচল্লিছ হেজাৰ টকা। বিশ
বছৰত দিনো ৰৌমাছ, খাহী মাংসৰে মুঠ খোৱা খৰচ ষাঠি হেজাৰ টকা। মাটি কিনা হ'ব

পঞ্চাশ হেজাৰ টকাৰ। ঘৰ সজাওঁতে খৰচ পৰিল আঠত্ৰিশ হেজাৰ টকা। এল-আই-চি। বহুতলৈ আগবঢ়োৱা ধাৰ। 'সাঁথৰৰ স্বৰ্গবাস' নাম দি 'সাঁথৰ নামে এক আছিল মানুহ' বুলি আৰম্ভ কৰি এটা দীঘল ঠাট্টাৰ পদ্ম লিখিছে। সাঁথৰটো আৰু কোন হ'ব ?

কোঠাটো বহুতপৰ নীৰৱ হৈ থাকিল। ফুলৰ পৰা পাহি এটা খহি পৰা হলেও স্পষ্ট শুনা গ'লহেঁতেন। চুটা জীৱন্ত মানুহ ছখন বুকু মাত্ৰ দ্ৰুতলয়ত উঠা-নমা কৰি আছে।

—এই পেন্দুকণা, কালিলৈকে সেউন চেলেৰিক থকা কেইটাই এইবোৰ কথা জানিলে কেনেকৈ ? জোনেশ্বৰে যেন চিঞৰি উঠিল, যদিও তেওঁৰ মাতটো যেন কিহবাই চেপি ধৰিছে। বোধহয় অৱমমিত বিবেকে।

—জনা নাই। শিকাই দিয়া হৈছে।

—কোনে ?

—সি চয়তানে। সি আকৌ এটা মাষ্টৰ।

বৈষ্ণনাথে হঠাৎ মুখৰ ভিতৰতে কোৱাৰ দৰে ক'লে—তাক মই মাত্ৰ এবাৰ চাই লম। চালাই চিনা নাই। জুইৰে হেতালি খেল।

হঠাৎ এদাল লম্ব শিখিল হৈ বেকাবেকি হৈ পৰিল। অলপমান আগবাঢ়ি আহিল বঞ্জিত।

—আপনালোকে আমাক যি কৰে কৰক। ছাৰক কিন্তু গালি নেপাৰিব। একো কৰিবলৈকো যত্ন নকৰিব।

তাৰ মাতত এনে এটা সুৰ ফুট ওলাল যেন বৰঠাকুৰ ছাৰক কিবা কৰিব খুজিলেই সি অজু'ন হৈ হাতত গাণ্ডীৰ তুলি লব। এইটো এটা নতুন বস্তু। জোনেশ্বৰ বৈষ্ণনাথ হেমকান্ত তিনিও যেন খতমত খাই গ'ল। কিন্তু পিচুৱাবতো নোৱাৰি।

—কিয় নকৰিম ? সি এই বোৰ কি শিকাইছে।

—ছাৰে নাই শিকোৱা। ছাৰে মাত্ৰ আমাক ভাবিবলৈ চিন্তা কৰিবলৈ শিকাইছে। এইবোৰ আমি চিন্তা কৰি পাইছো। চবে পাব। আপনালোকেও পাব।

জোনেশ্বৰে কৈ উঠিল—মই সেইবোৰ একো নেজানো। তইতে শুন। তইতৰ এই কলম কাঢ়ি লোৱা হ'ল। *তইতে আৰু লিখিব নোৱাৰ। দৰকাৰ হলে তইতৰ পঢ়াও বন্ধ কৰি দিয়া হ'ব। নে কি কোৱা হেমকান্ত ?

—ঠিক কথা। বিষদাত গুড়িতে ভাঙি দিয়া ভাল।

কোঠাটোত পুনৰ নিস্তব্ধতা বিয়পি পৰিল। যেন বিস্ফোৰণৰ পূৰ্বৰ স্তব্ধতা। দুফালে দুৰুৰা জুই। ক্ৰমাৎ বাঢ়িব ধৰিছে। উত্তাপ। উত্তাপ ক্ৰমাৎ বৃদ্ধি পাইছে।

জোনেশ্বৰ বৈষ্ণনাথ হেমকান্তই ভাবিছে সিহঁতৰ শাস্তিপুৰৰ শাস্তি কাঢ়ি ল'বলৈ এই উৎপাত অসুৰবোৰ ক'ৰপৰা ওলালহি। কি যে এক দুঃসময় আহিল পৃথিৱীলৈ। খগেনে ভাবিছে, ছাৰে যে কয়, সেই কবিজন যাক বন্দী কৰি কলম কাঢ়ি ল'লত দীত মজা এডোৰেৰে বন্দীশালৰ বেৰত কবিতা লিখিছিল ; কি নাম আছিল তেওঁৰ ? বঞ্জিতে ভাবিছে, সেইযে কবিজন, যি কৈছিল, মোৰ দেহাটো বান্ধি থব পাৰিব, মোৰ মনটো বান্ধিব কিহেৰে ? কি নাম আছিল তেওঁৰ ? আৰু অজিতে ভাবিছে, সিতো হাতৰ আঙুলি কাটি ৰাজপথত তেজ্জৰেও লিখি যাব পাৰে ; তেতিয়া !

হমাৰ ববুয়া

মই কওঁ—হেমা মালিনী। মোৰ ডাঙৰটো ল'ৰাই কয়—শ্ৰীদেৱী। সৰুটো ল'ৰাই আমি দুজনাকৈ ক'বলৈ বন্ধ কৰি কয় যদিও আমি জনো—মীনাকী শেখাতি। আজিকালি ক্লাচ চিন্তত বয়স নেবাঢ়িলেও মন যি কোনো একালে বঢ়াত অস্থিৰ নাই।

আক স্থিৰা বুজি সিহঁতে দুজনাকৈ এটা বিশেষ, অল্পশ্ৰে পুৰণি, ধৰণে মোক খেলা এটা মাৰি মাকে কয়—ভীমৰতি! ল'ৰাই সেইবোৰ যি কয়, যি চায়, কওক, চাওক। বুঢ়াৰ সেইবোৰ যিহঁকে তিহঁকে চাবলৈ ক'বলৈ লাজো নেলাগেনে?

পিনটোৱে খোচটো ঠিক কোনখিনিত মাৰিছে মোৰ বুজাত অকণো দিগদাৰ নহয়। এনেকুৱা খোচ বিয়াৰ পিচৰ দুবছৰমানত ময়ো নিচেই কম খোৱা নাই। যথাসম্ভৱ আশ্চৰ্য্যৰ অভিনয় কৰি কওঁ—ৱা! মীনা কুমাৰীয়ে আকৌ হেমা-শ্ৰীদেৱী-মীনাকীক 'ঈশা' কৰিব লগা অৱস্থা এটাৰ উদ্ভৱ হ'ল কাহানিৰ পৰা! আৰ্ট আৰু এড্ৰ লড়াই! আৰু হেৰি নহয়। বোলো মই বুঢ়া হ'লোৱেইনে? ছোৱালী এজনীও নেলাগিছিল জানো?

এই মানুহজনীক—মানুহজনীৰ নামটো মই নেজানো। ধৰক, তাইৰ নাম হেমা। হেমাক সিদিনা হঠাৎ নেদেখাইতেন ক'বলৈ একো নেথাকিলেইহেঁতেন। পাহৰি গৈছিলোৱেই।

আমাৰ ঘৰৰ ওচৰতে এটা দীঘলীয়া খেৰৰ ঢুচলীয়া ঘৰ আছে। টিপিকেল ৪ৰ্থ-৫ম শ্ৰেণীৰ ভাৰা ঘৰ। বিজ্ঞাৱালা খেলাৱালা ইত্যাদি থাকে। পোন্ধৰটা মান কোঠা।

তাৰে এটা কোঠা ভাৰা লৈ সিহঁত থাকিবলৈ লৈছে। তাক বাটতে লগো পাই গ'লো। দশৰথ। মোক চিনি পাই চালাম জনালে। মাতি থা-খবৰ লগো। হেমাৰ কথাও শুধিলো। সি ক'লে—সেই তেতিয়াৰ পৰাই এনেকুৱা।

বাটৰ পৰাই চাই পঠিয়াইছিলো। খিয় পিৰালিটোত তাই বহি আছিল। চেহেৰা-পাতি প্ৰায় একেই আছে বুলিব পাৰি। কাপোৰ-কানি, প্ৰকাণ্ড চুলি-কোচা এইবোৰৰ প্ৰতিহে অৱহেলা ধৰিব পৰা বিধৰ। অন্যমনস্ক। বহি বহি তাই উচুপি আছে। মাজে মাজে এটা তপত হুহুনিয়াহৰ লগত ওলাই আহে ঢুটা শব্দ—হমাৰ ববুয়া।

সমানৰ মানুহ বা নিজতকৈ ওপৰৰ মানুহক ঘপকৈ এটা কথা ক'বলৈ টান হলেও নিজতকৈ তলৰ বুলি ভৱা মানুহক মানুহে কথা কবলৈ সংকোচ নকৰে। সেই ভুলকে কৰি ময়ো দশৰথক কৈয়ে পেলালো, চিন্তা কৰিব নেলাগে। নতুন কেঁচুৱা এটা হ'লেই ঠিক হৈ যাব।

দশৰথে তলমূৰ কৰিছিল।

—কেঁচুৰা আৰু ক'ত হ'ব বাবু ?

ইতিমধ্যেতো তিনিবছৰ মানেই পাৰ হৈ গৈছে। দশৰথক এটা উপদেশ দিলো। ক'লো, মোৰ চিনাকি বন্ধু মানুহেই আছে। মই লাগিলে এখন চিঠিকে লিখি দিম। সি এবাৰ হেমাৰ ডাক্তৰক দেখুওৱাবক। ভাল হৈ যাব।

সি ক'লে—একো লাভ নাই। কি হ'ব। ডাক্তৰৰ কাম নাই বাবু। তাচিব। ভাল ভাল বেজো একো কৰিব পৰা নাই।

মই বুজি পালো এখন কৰুণ নাটকৰ শেষ অঙ্ক চলিছে।

গল্প-উপন্যাস আদিত শাহুৰ ঘৰৰ কথা কোৱাটো বেচ আমোদজনক। কতজনৰ কত স্বপ্ন আৰু স্বপ্নভঙ্গ কত ধৰণেৰে প্ৰকাশ পায়। মোৰতো কেতিয়াবা মনেই যায়—কবোৰেইনেকি বিচাৰি এটা। কোনজন অসমীয়া লেখকৰ লেখাত শাহুজীৰ ঘৰখন কেনেকৈ প্ৰকাশ পাইছে তাৰ এটা সমীক্ষা বনাও। উক্টোৱেটৰ কাৰণে নহয়। এনেয়ে। অসমীয়া প্ৰবন্ধ সাহিত্যৰ নক্সাখনকৈ ভাঙিবলৈ।

মোৰ পিচে তেনে একো নহ'ল। শাহুৰ ঘৰ সম্বন্ধীয় মোহ-মোহভঙ্গ একো মোৰ নহ'ল।

শাহুজীৰ চৌহদটো প্ৰকাণ্ড। তিনিচাৰি কঠাৰ। সীমাই সীমাই কেইবাটাও সৰু-ডাঙৰ ভাৰা-ঘৰ। তাৰে এটাত বিজ্ঞাৱলা দশৰথ আছিল।

মানুহজনী আচৰিত ধৰণে ধুনীয়া। পিন্ধেনো কিটো, খাবলৈনো পাই কিটো। অথচ য'তেই থাকক, যেনেকৈয়ে থাকক, জিলিকি থাকে। এই শ্ৰেণীৰ মানুহৰ মাজত হঠাৎ কেতিয়াবা একোজন মানুহ একোজনী মানুহ দেখা যায়, অবাক হৈ যাব লাগে। অনন্ত মলিয়েও যাৰ ৰূপ ঢাকিব নোৱাৰে। হেৰল্ড ৰবিঞ্জৰ ড্ৰীম মাৰ্চেণ্টৰ সেই ছোৱালীজনী।

এই হেমাৰ লৈয়ে আমাৰ কিমান হাঁহি-ধেমালি, আলোচনা-বিলোচনা ইত্যাদি। শাহুৰ চৌহদত কুৰি টকা ভাৰাৰ ঘৰত থাকোতে থাকোতেই হেমাৰ এটা ল'ৰাও হ'ল। দামকল বঢ়াদি কৌকৌকৈ বাঢ়ি লোদোৰ-পোদোৰ বাল-গোপাল যেন ল'ৰা ডাঙৰ হৈ হামা-হামাকৈ শাহুৰ প্ৰকাণ্ড চোতালখনত ধূলিয়ে-বাগিয়ে একাকাক হৈ চক্কৰ দিব পৰা হ'লেই।

জাৰকালিৰ আবেলি কম-ক্লান্ত হেমাৰ হেলনীয়া হেঙুলীয়া ৰ'দত বহি মূৰ আচোৰে। আনমন। আচল খহি পাৰে। পোহৰ ক্ৰমাৎ কমি আহি থাকে। ল'ৰাটোৱে ইফালে-সিফালে হামা-হামা কৰি ঘূৰি ফুৰে। দৃষ্টটোৱেই যথেষ্ট। সৰাক।

দূৰৰ পৰা আৰামী চকিত বহি চাই-চাই মই গাওঁ—

গোধূলি পেখল বাল

যব মন্দিৰ বাহৰ ভেলা

খোৰি দৰশনে আশ্ৰ না পূবল

বহল মদন জালা ।

সকটোলৈ চুৱেটাৰ গুটি থকা শলা ডালেৰেই মাকে মোক শাসন কৰে । তেওঁৰ মতে
যজ্ঞকিনী প্ৰেম বিকশিত হেৰ্ৰ—জাতীয় গোটেই কথাবোৰেই হেনো পাৰ্ভাৰত্নৰ বাহিৰে
আন একো নহয় ।

তাৰ পিচত এদিনৰ কথা ।

মই তাত বহি আছো । কোনো ক'তো নাই । নাই, হেমাও নাই । ভিতৰত হয়তো
কিবা কামত ব্যস্ত । ঘৰ সৰু হ'লেই কামৰ পৰিমাণ নকমে । এওঁ অলপতে দি যোৱা চাহ
কাপ সাঁচি সাঁচি খাই-খাই একো নোটোৱাকৈ সকলো চাই আছো । আকাশত এটুকুৰা
সজ্জাৰা মেঘ । ভালত এযোৰ একান্ত কপো । দূৰত চাৰিআলিত খেলা-ৰিজ্জা গাড়ী মটৰৰ
ভীৰ । মানুহ মানুহ হৈ চৈ । অথচ মোৰ চো-পাশ নীৰৱ । চমৎকাৰ এক
বৈপৰীত্য ।

হঠাৎ চিয়ঁৰ-বাখৰ হলহুল লাগি পৰিল । ধুমুহা অহাদি ঘৰৰ পৰা ওলাই হেমায়ে এজনী
মানুহ এশজনী যেন হৈ আকাশ-পাতাল তল-ওপৰ লগাই দিলে । মুহূৰ্ততে পিল-পিলকৈ
কৰ পৰায়ে মানুহবোৰ আহি ভীৰ হৈ গ'ল ।

হমাৰ ববুয়া । হমাৰ ববুয়া ক'ত । ইত না দেৰচে দেখা নাই । আৰে হ দশৰথ
ক'ত কঁহা ।

কামৰ পৰা মূৰ তুলি হঠাৎ হেমায়ে আৱিষ্কাৰ কৰিছে ল'ৰাটো—ববুয়া নাই । ক'তো
নাই । ঘৰত দশৰথো নাই । খেলা-বস্ত্ৰ টিং-টঙালি অথানি-অবানি হৈ পৰি আছে ।
খেলোতা নাই । অকণমান ঠাইতে প্ৰকাণ্ড হৈ জুৰি থাকিব পৰা চৈধ্য মহীয়া এটা ল'ৰা
নাই বোলোতেই নোহোৱা হৈ যাব পাৰে কেনেকৈ ।

সম্ভাৱ্য সকলো ঠাইতে হেৰোৱা পইচা বিচৰাদি বিচৰা হ'ল । শাহুৰ হাইৰ গঁৰালো
বাদ নপৰিল ।

ল'ৰাটো সঁচাকৈয়ে নাই ।

অৱশেষত কোনোবা এটাই ভয়ে ভয়ে প্ৰায় স্বগতোক্তি কৰাৰ দৰে ক'লে—পুখুৰীত
চাব লাগিছিল ।

ইতিমধ্যে দশৰথো আহি পাইছিল ।

দি যোপাকৈ কোৱা মানুহটোৰ ফালে চালে । মানুহটো তাত নাছিল । আনৰ
আঁৰত লুকাল ।

কিন্তু গুণগুণনি এটা থাকি গ'ল । কথাষাৰ অনেকৰেই মনত লাগিছে ।

দশৰথইও থকা ঘৰৰ পিচকালে প্ৰায় দুবেও আঁতৰতে পুখুৰীটো । সৰু পুখুৰী ।

আচলতে আহল-বহল এটা খাল। এবুকুমান দ। ভেট তুলিবলৈ থলোৱা। এককাল-মান পানী আছে। এই মানুহবোৰে কাপোৰ-কাণি ধোৱে। বাইবেলৰ চফা নোহোৱা মেজখনৰ দৰে কাপোৰবোৰো চফা নহয়।

শেষত দুটামান সঁতুৰিব জনা মানুহ নামিল যদিও সঁতুৰিবলৈ জনা প্ৰসঙ্গটো অবাঞ্ছনীয়। আক নামিলনো কি উঠিলনো কি। এটাই ঠেঙত ধৰি বৰুয়াই প্লাষ্টিকৰ পুতলা তোলাদি তাক তুলি আনিলেই। লোমোৰ-পোমোৰ বাল-গোপালৰ মূৰ্তিৰ দৰে এটা কেঁচুৱা। ভাষা নিজেই ধমকি ৰৈ যোৱা এটা দৃশ্য। এটা অৱস্থা।

হমাৰ বৰুয়া।

এগাহ ফুলি থকা গোলাপ চকুৰ পচাৰতে যেন মৰহি শুকাই গ'ল।

মই বুজিছিলো। কোনো আশা নাই। ল'ৰাটো পানীত পৰা দুই মিনিটো হ'ব পাৰে বিশ মিনিটো হ'ব পাৰে। কিন্তু অঘটন যেতিয়া ঘটে, দুই চেকেণ্ড সময়ো বহুত সময়।

কোনো আশা নাই। তথাপি মই দৌৰ মাৰিলো। ওচৰৰে এটা ঘৰলৈ। তাত এজন ডাক্তৰ থাকে। চিনাকি নাই। তথাপি জানো। কিবা হওক নহওক পিত্ত নিজকে হলেও ক'ব পাৰিম মোৰ কৰিব লগা কাম মই কৰিছিলো।

উধাতু খাই ডাক্তৰৰ ঘৰৰ কলিং বেল টিপিলো। ভালেমান পৰৰ মূৰত, যেন এক যুগৰ পিত্ত এগৰাকী প্ৰোটা গহীন গম্ভীৰ ভদ্ৰমহিলা ওলাই আহিল।

—ডাক্তৰ আছে ?

—আছে। ভাত খাইছে। কি হ'ল। যিমান পাবো চুটকৈ আক সংক্ষেপতে ঘটনাটো ক'লো। ক'লো ডাক্তৰ তৎক্ষণাত্ এৰাব আহকচোন। কিবা এটা কৰিব পাৰেইবা।

ভদ্ৰ মহিলা নিশ্চয় ডাক্তৰৰ মাক। স্বধিলে—কেতিয়া পৰিল ?

—কবতো নোৱাৰি। তেখেতক কওকচোন।

তেওঁ মোৰ চকুলৈ চালে। দৃষ্টিত পুতৌ সোমাই গ'ল। কিন্তু প্ৰায় লগে লগেই ওলাই আহিল। মানুহ গৰাকী নিশ্চয় পুত্ৰৰ ওচৰ নেপালেগৈ।

হস্পিতাললৈ নিবলৈ কওক। এওঁ এতিয়া যাব নোৱাৰিব। কামলৈ যাবলৈ দেৰি হৈছে।

চাওক। হস্পিতাল পাওঁতে দেৰি হ'ব। দেৰি কিমানি এতিয়াই হৈ গৈছে। তেখেতক অনুগ্ৰহ...

—যাব নোৱাৰিব। মিছাকৈ দেৰি নকৰি হস্পিতাললৈ নিয়ক। যাওঁক।

মই দৌৰি আহিছিলো। বৰুয়াক দশৰথে নিজৰ বিজ্ঞাৰে হস্পিতাললৈ লৈ গৈছিল।

এনেয়ে। খন্তেক পিচতে উভটি আহিলেই। অহা ঘোৱাতে যি কল সময় লাগিল।

সেই গোটেই নিশা হেমাৰ কান্দোন শুনিছিলো। হমাৰ ববুয়া। হাঁ দশবথ।

পিচৰ বাৰ শাহৰ ঘৰলৈ যাওঁতে শুনিছিলো হেমাটো আন ঠাইলৈ গ'ল। ল'ৰাটো অপদেৱতাই মাৰিলে বুজি সিহঁতৰ ধাৰণা। এতিয়া হেনো হেমাৰ পিচত লাগিছে। তাই হেনো চকুৰ আগত ববুয়াক দেখে।...

ইতিমধ্যে কেইটা বছৰ পাৰ হৈ গ'ল। আকৌ সিমিনা হঠাৎ হেমাক দেখিলো। দেখাত একেই আছে। কিন্তু তথাপিও যেন বহুত কিবাই নাই। সহজ সৰল মাফুহে জীৱনত বহুত কিবা-কিবি নিবিচাৰে। অলপতে সন্তুষ্ট হয়। কিন্তু বেতিয়া তাতেই আঘাত পাব লগা হয়—সেই আঘাত বৰ গভীৰ হয়। তাই এতিয়াও হাতত কাম নেথাকিলেই, অকলে বহি কান্দে—হমাৰ ববুয়া, হমাৰ ববুয়া, বুজি।

দশবথইতে বিশ্বাস কৰে—তাচিৰ। ডাক্তৰৰ কাম নাই। কেতিয়াবা কোনোবা ভাল বেচ পাব। মোৰ চিঠিৰ প্ৰতি কোনো আগ্ৰহ নেদেখুৱালে।

হেমাৰ বাবে মোৰ অল্পকম্পা জাগিছিল। ইহঁতৰ মাকক আহি কৈছিলো। তেওঁ আক এতিয়া ঋং কৰা নাছিল। চকুযোৰ কোমল চলচলীয়া হৈ পৰা মাত্ৰ দেখিছিলো।

এতিয়া

একবাৰ তামাম ইহা গ'ল। দিল খুলি। ইহাৰ স্বেযোগ আজিকালি খুব এটা পোৱা নেযায়। যত চব ৰামেলা। চব্চে দিগদাৰ এই পৰীক্ষা চব। এটা দি উঠিবা আক এটা লটুকিলেই। নিদিলেও নহয়। একেটা ক্লাচতে ফঁচি যাব লগা হৈ যাব পাৰে। ফঁচি গ'লেই বহুত মঞ্চিল। আন নহ'লেও ফাওতে আহি থকা পইচাকেইটা মৰা যায়। ভাগ্য ভাল জন্মটো ঠিক ঠাইত হৈছিল। দেশখনো ভাল। যোগ্যতা বহুলাংশে জন্মৰ ভিত্তিত বিচাৰ হয়। গতিকে জন্মগতভাৱে পোৱা ষ্টাইপেণ্ডৰ টকাৰুইটা বেচ কামত আহে। টকাও বেচ মোটা। তৃতীয় বাৰ 'স্বোলে' চাবলৈ যেতিয়া দাক্ষ ইহাৰকাৰ,—সেইদিনা, সেইবাৰ কি ভাগ্য, কি স্বষ্টি। এক গান্ধা কৰুকৰীয়া নোট। ছুলে গা শিৰশিৰাই যোৱা।—পৰীক্ষাত অৱশ্যে বহি দিয়াটো যেন তেন। তাত দ-পানীত সাতোৰা, ডাঠ হাবিত চিকাৰ কৰা আদিৰ নিচিনা এটা ৰোমাঞ্চকৰ আৰামো পোৱা যায়। দিগদাৰ পৰীক্ষাৰ আগতে কৰিবলগীয়া কষ্টখিনিতহে। জোখৰ জোখৰ কাগজত জোখৰ জোখৰ আখৰ। সম্ভাৱ্য চব কথা তাত থাকিব লাগিব। তিনি ঘণ্টা যাতে মূৰ তুলিব লগা নহয়। তাক আকৌ বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিত চিহ্নিল কৰি বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিত জেপত ৰখা। তাৰ পিছত পাচ-আঙুলিৰ ইন্সজাল……বৰ দিগদাৰ। লোকৰ হতুৱাই অৱশ্যে লিখাব পাৰি। মোৰ নিচিনাটোৱে এক ধমক লগালে তল শ্ৰেণীৰ কোনকেইটা বাপৰ বেটাই লিখি নিদি পাৰে। পিছে পৰীক্ষা হলত গৈ ধৰিবই নোৱাৰি ক'ত কি আছে। লোকৰ আখৰ অস্বীকৃষ্ণ দৃষ্টিৰে পঢ়াও পয়মাল।……প্ৰফেচাৰসকল হওতে ঠিক আছে। ঠিক হিচাপ কৰি কৰি নোট লগাই দিয়ে নহয়। দুশ-ডেৰশ ল'ৰা-ছোৱালীৰ একোটা ক্লাচত যাঠিৰ ওপৰ নম্বৰ পাবলৈ পঢ়ে এজন বা দুজনে। বিশ-ত্ৰিশজনে পঢ়ে চাৰ্লিচৰ ওপৰত থাকিবলৈ। বাকী ৰাইজ লক্ষ-খানাতে তুট। গতিকে প্ৰফেচাৰসকলে নিজৰ কাম কৰে। প্ৰশ্নৰ আভাসো দিয়ে। ল'ৰাই পাচ কৰিলে তেওঁলোকৰ ভালেই। আমিও মূৰ ঘমাব নেলাগে। এনেকেইতো পঢ়াশুনা আদি চলে। গতিকে চলি থাকে। আক এই এটেণ্ডেণ্ডৰ কাৰবাৰটো। আক এডাল লাঠি। আমি অৱশ্যে পাৰ্চেটেজ বুলিয়েই কওঁ। ইংৰাজীৰ প্ৰফেচাৰ এজনেহে এদিন ধমকালে বোলে কি পাৰ্চেটেজ-পাৰ্চেটেজ কৰাহে! এটেণ্ডেণ্ড বুলি ক'বা। আমি তেও পাৰ্চেটেজেই কওঁ। হিচকা হৈ গৈছেতো। আক শব্দনো কি। বুজি পালেই হয়। মাজে মাজে আন্দোলন কৰাটো

বেলেগ কথা। আন্দোলন কৰা যায়। আন্দোলন চলি থকাটো ভাল। পৰিৱেশ এটা থাকে। গা-মন ভালে থাকে। বহুত কিবা-কিবি কৰি থাকিব পাৰি। নহ'লে...অ' আমাৰ নিচিনা এইবোৰ দেশ কম 'ভাল'নে। পাৰ্চেণ্টেজ! কেণ্টিনত বৰ বিজি থাকিব লাগে। চোৱালীবোৰেও বহুত সময় লৈ লয়। গতিকে এটা এটাক ডিউটি দি পঠাব লগা হয়। এটা এটাই খুব বেছি দহটাৰ প্ৰজ্ঞি মাৰিব। জ্বাক কিমান মাৰিব। আমাৰ ফাইলটোৰ আকৌ বোনাফাইড, মেম্বাৰ-সংখ্যা উন্নিশ। বৰ দিগ্দ্ৰাৰ। পৃথিৱীত যেতিয়া কোনোৱা দেশত কপি কৰিবলৈ নিদিলে পৰীক্ষা নিৰ্দিষ্ট বুলি দাবী কৰিব পাৰে তেতিয়া আমি ইণ্টাৰ্ণেল এচেচমেণ্টৰ দুটা নম্বৰৰ আশাত পাৰ্চেণ্টেজ গণি কৰি থাকিব লগা হোৱাটো কম দুৰ্ভাগ্যজনক কথানে!

এনেবোৰ প্ৰতিকূল অৱস্থাৰ মাজত ইহাৰ স্বেযোগ এটা পাই যোৱাটো কম ভাগ্যৰ কথানে। উপলক্ষ্যটো হ'ল কলেজত নবী-দিবস। দুদিন আমাৰ পৰাই বেচ হৈ চৈ ধুম-ধুপাল কৰি কটোৱা গ'ল। কলেজত ফাংচন মানেইতো আমাৰ ফাইলটোৰ একশ্বন আৰম্ভ হৈ যোৱা। গেট দিয়াৰ পৰা মাইক-চেট ফিট কৰালৈ। চিঠি বিলোৱাৰ পৰা বিশিষ্ট নিমন্ত্ৰিতৰ পিঠি খজুওৱালৈ। ঢেৰ কাম। প্ৰফেচাৰসকলে এনেই আমাক নেগ লেক্চ নকৰে। নকৰিও তেওঁলোকৰ উপায় নাই। কাণত ঠিলা নাকত সোপা লৈ কিমান আমাক পাৰ হৈ যাব। পৰাপক্ষত আমি থকা ফালে তেওঁলোক নাহেই। 'ভাল' শব্দ দুই-এটা নোকোৱাকৈ এটা বাক্যও কৈ আমাৰ ভাল নেলাগে। স্তত নেলাগে। মনৰ ভাৱ ঠিকমতে প্ৰকাশ পোৱা যেন নেলাগে। আৰু এটাৰ নহয় এটাৰ মুখত একোটা কড়া চুৰট থাকিবই। গতিকে কাণত ঠিলা, নাকত কমাল। য'ত ধোঁৱা, ত'ত জুই। য'ত জুই, তত ধোঁৱা। আমিহে জুই। গতিকে ধোঁৱা। কাৰোবাৰ নাকত ধৰিলে কি উপায়। নবী-দিবসলৈ মৌলবী টাইপৰ এজনক মাতি অনা হৈছিল নিৰ্দিষ্ট বক্তৃতা দিবলৈ। স্কুল-কলেজত এনেকুৱা যিবোৰ দিবস-অহুষ্ঠান পতা হয় আৰু তাত যিবোৰ নিৰ্দিষ্ট বক্তৃতা দিয়া হয়, তাৰ পৰা ভাৱ হয়, বছৰে বছৰে নতুন নতুন মানুহ মাতি আনি, মাননীয় অতিথিৰ বাবে অহা-যোৱা আৰু থোৱা-বোৱা আদিৰ খৰচ বাৰে বাৰে নকৰি কিছুমান ৰেকৰ্ড যদি উলিয়াব পৰা যায়, আৰু লাইব্ৰেৰীত যদি ৰাখি দিব পৰা যায়, আৰু সময়ে সময়ে যদি বজাই দিয়া যায়, কি লোকচান হয়। এতিয়াতো দেখা যায় "কি ক'লে"ত কৈ "কোন আহিল"টোহে ডাঙৰ কথা। পশ্চিমৰ ফালে শুনিছো কিছুমান মুছলমানে প্ৰাৰ্থনাৰ সময়ত টেপ ৰেকৰ্ডৰ বজাই দিয়া আৰম্ভ কৰি দিছে। আমাৰ ফালে পূজাৰী-পুৰোহিতৰ চাউল-কেইটা মৰাৰ তেনে কোনো ব্যৱস্থা এই পৰিমিত হোৱা নাই। আমি মিটিঙত বহিছিলো। চাপৰি বজাবলৈকোতো মানুহ লাগে। নহ'লে এনে সভাবোৰত স্কুল-কলেজত ল'ৰা-ছোৱালী বৰ নেথাকে। শিক্ষক-প্ৰফেচাৰো নেথাকে। ছোৱালী

থাকিলে সভাসদ কিছু বাঢ়ে। পিছে আজিকালি ছোৱালীয়েও মিটিঙত বহাওকৈ কেটিনত বহি ভাল পায়। সেইদিনা এজন প্ৰফেচাৰে পঢ়াওতে কোৱা বাক্য এটা হঠাৎ মই শুনিছিলো—আই উইল্ ডাইন লে’ট, দি গে’ষ্টচ। ফিউ এণ্ড্ চিলেক্ট..... তেনেকুৱা কিবা কাৰাবাৰ বোধহয়। বস্ত্ৰাঙ্গনে কৈছিল পিতৃ-মাতৃৰ কথা। ধৰ্ম-শাস্ত্ৰ বোৰত বোলে পিতৃ-মাতৃৰ প্ৰতি সন্তানৰ কৰ্তব্যৰ কথা বৰকৈ কোৱা হৈছে। পিতা ধৰ্ম, পিতা স্বৰ্গ, পিতা পৰম তপস্তা।...স্বৰ্গ হেনো মাতৃৰ চৰণৰ তলত। পিতা খুচি হ’লেই হেনো ভগৱান খুচি হয়।.....ইত্যাদি। ইত্যাদি। সন্তানৰ প্ৰতি পিতৃমাতৃৰ কৰ্তব্যৰ কথা শাস্ত্ৰত কি কৈছে একো কোৱা নাছিল। কিবা কৈছে নিশ্চয়। পেটটো ওকট পাকট লাগিছিল মোৰ। হঠাৎ ভোক লাগিছিল হ’বলা। ফাইলৰ দ্বিতীয় এটালৈ চাই পঠিয়ালো। সিও চালে। তাৰ চকুৰ ভাষাত বুজিলো—শাস্ত্ৰৰ এই অগতখনত আৰু কেইমিনিটমান বহি থাকিলে তাৰ মুৰ্চা যোৱাৰ সম্ভাৱনা। দুৱাৰেৰে বাটলৈ চাই দেখিলো বাটেৰে কেইজনীমান ছোৱালী গহীন গহীনকৈ গৈছে। যেন গভীৰ কিবা আলোচনাত ব্যস্ত। বাটটো কেটিনৰ বাট। মই থিয় দিলো। অলপ অগা-পিছাকৈ ইফালে-সিফালে আৰু ছয়-সাতটা থিয় হ’ল। পদূলি পাই এবাৰ ঘূৰি চালো। আৰু কেইটামান উঠিছে।

কেটিন পুৰা জমি উঠিল। প্ৰথমেই বেধুম ঠাঁহি। এটা ডাঙৰ তন্ত্ৰৰ ব্যাখ্যা লৈ পিতা স্বৰ্গ মানে পিতাই বাস কৰা স্বৰ্গখন নে পিতাই পুত্ৰলৈ নিৰ্মাণ কৰি দিয়া স্বৰ্গখন। দুয়োখনতে আমাৰ চূড়ান্ত আপত্তি। এটাই মাজতে টিপ্পনী কাটিলে—মোলবী টাইপ বস্ত্ৰ হেনো আগতে গাঁৱৰ মানুহহ। নগৰত চাকৰি আৰু বসবাস। গাঁৱত বুঢ়া বাপেক এতিয়াও কষ্টে-মষ্টে জীয়াই আছে। পুতেকে নিজৰ পছন্দ আৰু বাপেকৰ অপছন্দমতে বিয়া কৰাই স্ত্ৰী বুদ্ধি মতে চলি নগৰত ঘৰ-বাৰী কৰি যথেষ্ট শ্ৰীবুদ্ধি কৰিছে। ইত্যাদি। আৰু এক জাউৰী ঠাঁহি। চাহ চিকাৰ। আৰু সজ্জয়ৰ বক্তৃতা। আমাৰ মাজত সজ্জয়ৰ বেচ মাখা আছে বুলি আমি বিনা প্ৰতিবাদে মানি লওঁ, সি অলপ পঢ়াশুনাও কৰে হ’বলা। কাৰণ মাজে মাজে সি খবৰ কাগজত গুলোৱা কিবা-কিবি কথাও কয়। বাকীবোৰৰ কথা নেজানো—মই নিজে কাগজ-পত্ৰ নপঢ়ো। কি যে বে-চাইজৰ বস্ত্ৰ এটা। পঢ়া কথা দুৰেই, লৈ-মেলি চম্ভালি থকাই দিগদাৰ। কেতিয়াবা অগত্যা চাব লগা অৱস্থা হ’লে কোন কোন হলত কি কি চিনেমা চলিছে চাওঁ। এবাৰহে বৰ লাজ পাইছিলো। লাজো পাইছিলো খণ্ডো উঠিছিল। এইযে অবজেক্টিভ্ প্ৰশ্নবোৰ। কি এটা কাণ্ড। জঘন্ট। ‘তুমি জনা এখন অসমীয়া বাতৰি কাকতৰ নাম লিখ।’ এটা বি-এ ট্ৰেন্ডেণ্টক এনে এটা প্ৰশ্ন দিব পায়নে? ইফালে এজনী ছোৱালী, সিফালে এটা তল শ্ৰেণীৰ ল’ৰা। স্বধিবণ্ড নোৱাৰি। খঙত মূৰ গৰম। গৰমতে লিখি দিলো—

‘দৈনিক অসম জনমভূমি’। প্ৰক্ষেচাৰে বহী ঘূৰাই দিওঁতে দাঁতিত লিখি দিছে “দৈনিক (অসম, জনমভূমি)।” তাৰ দাঁতিত এটা প্ৰকাণ্ড বড়ো শূন্য। সঙ্কল্পৰ চৰ কথা হুজুজ। বুলোৱাৰ দৰকাৰো নাই। ডাঙৰ ডাঙৰ কথাবোৰ বুলোৱাৰ আচলতে সংসাৰত দৰকাৰেই নাই। নহ’লে নো পৃথিৱীত গণতন্ত্ৰ হুজুজ। মানুহবোৰেই গণতন্ত্ৰৰ হতা-কৰ্তা—বিধাত। হৈ ওভতগোৰে নাচি থাকিব পাৰেনে। মুঠতে সঙ্কল্পে কথা ক’ব পাৰে। কামৰ ডিউটি আমাৰ। অৱশ্যে তাৰ কথা মতে যে আমি কাম কৰো সেইটো নহয়। কামৰ নিৰ্দেশ আনৰ। সেইবোৰ চৰ কথা। সিদিনাৰ সঙ্কল্পৰ বক্তৃতাৰ সাৰমৰ্ম হ’ল—পিতাই তক দেশতা জ্ঞান কৰাৰ আমাৰ কাহানিবাই গুজৰি গ’ল। এতিয়া পিতাবোৰক পুত্ৰ জন্ম দিয়া বাবে আন একো শাস্তি যদি দিব পৰা নেযায় (বেত-জৰিমনা-জেল) তেন্তে নাকত অকণ অকণ ছাই সানি এৰি দিয়া দৰকাৰ। কাৰণ তোমালোকে আমাক কি দিছা, কি দিব পাৰিছা, এবাৰ ভাবি চোৱাচোন। যি খাবলৈ মন যায় খাবলৈ দিব পাৰিছা? যি পিছিবলৈ মন যায় পিছিবলৈ দিব পাৰিছা? বাক নেলাগে। অলপ সংযম, অলপ ত্যাগ, অলপ আশা-নিৰাশা, এইবোৰ দৰকাৰ। পোন আৰু সাৱলীল গতিত চৰিত্ৰ গঠন নহয়। ব্যক্তিকে হওক জাতিৰে হওক প্ৰথম প্ৰয়োজনীয় বস্তুটো হ’ল চৰিত্ৰ। অলপ একাঁ-বৈকা, খুন্দা-খুন্দলি, এইবোৰৰ অভিজ্ঞতা দৰকাৰ। কিন্তু নিৰাপত্তাৰ কথাটো বেলেগ। আৰ্থিক নিৰাপত্তা তোমালোকে আমাক কি দিছা? স্বচ্ছলতা নেলাগে। নিৰাপত্তা। তোমালোকে দেশখনৰ অৱস্থা কি কৰিলা চোৱাচোন। উট চৰাইৰ দৰে মূৰ গুজি নিৰ্লিপ্ত ধ্যানযোগীৰ ভাণ্ড জুৰি থাকোতে থাকোতে ধুমুহাই ছালৰ শেষডাল খেৰো উকুৱাই নিলে। আৰু এতিয়া আৰু দোষ দিয়া, তাক দোষ দিয়া। অভিযোগ কৰা আমি নতুন মানুহবোৰৰ একোতে আস্থা নাই বুলি। কোপোলা বুনিয়াদত আস্থা থাকে বুৰুকৰহে। কি লাভ, কি ফায়দা। তুমি পাঠশালাৰ মাষ্টৰ। তুমি নিমখ-ভাত খাই নিৰ্বিকাৰ। কাৰোবাৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰি ধাৰ্মিকতা দেখাইছা। আৰু মাষ্টৰ নহৈ স্কুল ব’ৰ্ডৰ অফিচৰ কেৰাণী হোৱাজনে তোমাৰ ভাগৰে কাঢ়ি খাই বৰ-পেটুৱা হ’ল। ফিয়েট কিনিলে। তুমি ধূলি খালা। তুমি কিনোতাজন। ব্যৱসায়ৰ মূলবস্তু বস্তু কিনাৰ কাম তোমাৰ। তুমি চোলা এটা কিনিলে চাদৰ এখন কিনিব নোৱাৰা হোৱা। তোমাৰ বৈশীয়েৰাই মানুহৰ আগত ওলাব নোৱাৰি গা-ভাল নহয় বুলি শুই থাকে। অথচ দোকানী, যোগান বিভাগ, কৰ বিভাগ এইবোৰে আনহোলি-এলায়েল কৰি ভামোল এখন মুখত ভৰাই গুৱাহাটীত প্লেনত উঠে আৰু কলিকতাত গৈ পিক্ পেলায়। তোমাৰ পেন্দুকণা জীয়েৰৰ এটকীয়া বডি-চোলাটোত তুমি দিব লাগে চাৰি টকা। তাৰ পিছত তোমাৰ জেপত যেতিয়া একো নেথাকে জেপ ফুটিলেনেকি বুলি খেপিয়াই চাই মন তাপৰাৰ চেষ্টা কৰা। বিলৰ মাছ-পুঠিকেইটাও তোমাৰ চকুৰ আগত

পাঁচ বাৰ ভাগে ভাগে লাভত বিক্ৰী হৈ শেষত যেতিয়া ভূমি দৰ-দাম কৰিছা তেতিয়া হাচৰ গৰম আৰু গোল দুয়োটা শীৰ্ষ বিকৃত। ভূমি দেখি আছা হেজাৰখন পাঠশালাত বেঞ্চ নাই, বেৰ নাই, বোৰ্ড নাই, মাটৰ নাই, কেতিয়াবা দৰ্ঘহাও নাই। অথচ তাৰ মাজতে চম্বৰ কিণ্ডাৰ-গাৰ্টেন, মডেল, নাৰ্চাৰী। ‘বেবী’ গাড়ীত আহিছে, ফুটাৰত আহিছে। ভৱিষ্যতৰ শোষক আৰু শোষিতৰ জ্ঞেয়ী নিৰ্মিত হৈছে। দোখি-শুনি-জানি ভূমি জড়গম্ব হৈ বহি আছা। হাতত বন্ধুক ল’ব নোৱাৰা, জেওৰা খৰি এডালতো ল’ব পাৰিলাহেঁতেন। তাকো নোৱাৰা টে’টু ফালি চিম’ৰিবতো পাৰিলাহেঁতেন। নপুংসক বেঞ্চালয়ত সোৱালেও উত্তেজিত নহয়। আৰু এতিয়া পিতা স্বৰ্গ। বোলে হেৰা পিতৃ-পুৰুষসকল, তোমালোকৰ কোনো দাবী নাই আমাৰ ওপৰত। আমি যদি কিবা আন্দোলন কৰো অথবা কিবা উত্তেজিত কৰো। তোমালোকৰ মাত মতাৰ কোনো অধিকাৰ নাই। কাৰণ কি অধিকাৰ আছিল তোমালোকৰ স্বাধীন দেশৰ নাগৰিক হৈ দেশ-জোৰা অস্তায়, দুৰ্নীতি, দুৰ্ভুতি, ৰাজনীতিৰ ভণ্ডামি চাই চাই আধা-জীৱন পিঠি-পোৰা-চোদৰ পৰিনাতিৰ দৰে পাৰ কৰি দিবলৈ? কি অধিকাৰ আছিল তোমালোকৰ ‘ৰাজনীতি স্কাউণ্ডেলৰ প্ৰফেক্শন’ বোলা কথাৰ ইমান নিলজ্জভাৱে প্ৰমাণ কৰাত উঠি-পৰি লাগিবলৈ আৰু বাবে বাবে পৰি পৰি মাৰ খাবলৈ? মাহুহ চিনি পাবলৈ অকণমান বুদ্ধি-বুদ্ধি লাগে। বুৰ্কেহে টোকাৰ মাৰিলে খেং কৈ উঠা টেকেলিও নফটা বুলি ভাবিব পাৰে। তোমালোকে ফটা টেকেলি যুগ যুগেও নিচিনিলা। নিচিনি মা-বাপ চৰকাৰৰ ঘৰক দল-বাগৰাৰ কচৰতৰ ক্লাব-ঘৰ কৰিলা। আৰু এতিয়াও তোমালোক আমাৰ তপস্কাৰ উৎস। তোমালোকৰ নাম ধুই আমি পানী খাব লাগে। ছোঃ।

সঞ্জয়ৰ মুখ খোল খুলে জাপ নেযায়। ‘কি মুখ মেলিব পাৰি জপাব নোৱাৰি’ বুলি সাঁথৰ স্মৃথিলে আজিৰ ভাইটি-ভটিয়ে তপৰাই উত্তৰ দিয়ে ‘ৰাজনৈতিক নেতাৰ মুখ।’ সঞ্জয়ক সিহঁতে চিনি নেপায়। পোৱা হ’লে ‘তাৰ মুখ’ বুলি ক’লেহেঁতেন। তাৰ কথা শুনিবলৈ আটাইতকৈ ভাল হয় যেতিয়া সি ছাত্ৰানাং অধ্যয়নং তপঃ নে কি সেই শ্লোগানটোৰ ওপৰত লেক্চাৰ চাৰে। মোৰ বেছি ভাল লাগে। মই ভবা-চিন্তা এইবোৰ কৰি বেয়া পাওঁ। কিবা এটা কথা ভবাৰ কথা ভাবিলেই মোৰ মাথাটো গৰম হৈ যায়। ধূৰ, কোনে ভাবে। হেজাৰ যুগে মাহুহে কম ভাবিছেনে! ভাবি ভাবি কত নীতি-নিয়ম। ফল কি, ফুটুকাৰ কেন? কিন্তু যদি মই ভাবিলোহেঁতেন বোধহয় তাৰ নিচিনাকৈয়ে ভাবিলো হেঁতেন। ঠিক কথা! কিয় পঢ়িব লাগে! মোৰ দৰে এটা পেটে-ভাতে খাই দিনটোত গড়ে এশবাৰ হতাশাৰ হুমুনিয়াহ কঢ়া মাহুহৰ ল’ৰাই কিয় পঢ়ি মূৰ ঘোলা কৰিব লাগে। দেউতাইতো কাকো এল-পি স্কুলৰ মাষ্টৰী এটাৰ বাবেও হেজাৰ-ডেৰ হেজাৰ টকা লেকাকাত ভাৰাই দি আহিব নোৱাৰে। আন কামৰ বাবে

কাবোবাক ইনক্লুয়েন্স কৰাৰ কথাইতো নাই। তেন্তে! চাৰ্কাৰি নকৰি অন্য ধৰণে ধন ঘটাৰ এদিন যদি লাগিবই লাগে তেন্তে এহঁকেইটা দিনতে যিমান পাৰি চুট বুদ্ধি শিকি লোৱাই ভাল। সেয়া শিকিছো বোধহয় কিছু কিছু। ছাত্ৰ জীৱন মধুৰ জীৱন বাবে যিমান দিন পৰা যায় ছাত্ৰ হৈ থকাৰ চেষ্টা এটাও কৰিছো আৰু তাত দোষনো কি !

কেইবিধমান দোকান আছে। সততা বোলা পদাৰ্থ বিধ অকণমান বাদ দিব পাৰিলে তাৰ সমান আৰু দোকান নাই। তাৰে মোক্ষম বিধ হ'ল ঔষধৰ দোকান। এটকা পশ্চি পইচাৰ এটা ঔষধ সময়ত তুমি পশ্চি টকাত নিৰ্ঘাত বেচি দিব পাৰিবা। স্ববিধা আহিলেই হ'ল। বেমাৰ যেতিয়া হ'বই আৰু ডাক্তৰ বোছি হোৱাৰ লগে লগে বেমাৰ বোছি হৈ যাবই যেতিয়া স্ববিধা আহিবই। গতিকে সেইবিধ দোকানৰ মজিয়া সৰা ল'ৰাটোৰো পেট চমাহতে পেটাবী হয়। তেনে বিধৰ এখন দোকানেই নহয়নো কি ? তুমি পঢ়িব লাগে দহোটা পণ্ড। কিতাপত আছে এশটা পণ্ড। এটা পণ্ডত দহ-পইচাকৈ হ'লে এটকা কিতাপৰ সলনি তুমি দহ টকাৰ কিতাপ কিনা। আৰু কিনিব লাগিবই। আৰু পথ্য অৰ্থাৎ নোটৰ কিতাপৰ দাম বিশ টকা হ'বই। সেয়াতো আৰু কিনিব লাগিবই। নহ'লে যে বেমাৰ টান। পঢ়া-নপঢ়া,—পুঠা ফালি ফালি ঠিক মতে ঠাক লাগাই জাপি-জুপি পৰীক্ষা-ঘৰলৈ আনিবলৈকোতো নোট কিনিব লাগিবই। অকল কিতাপতে নে ? দোকানী কাৰবাৰ শ্ৰেণীত। টিউশ্বন নলুলেও হৈ যোৱা কিবা শ্ৰেণী আছে ? এম. এতো টিউশ্বন, এল. পিতো টিউশ্বন। যেনিবা কোঁতয়াবা টিউশ্বন নকৈ কোচিং বুলি কোৱা হয়। প্ৰত্যেকেই ধন ঘটাৰ ব্যস্ত। পৰা প্ৰাসাদ হৈছে। ফাল্টু দুপইচা অৰ্জাৰ কত পথ ইয়াত। বুজাই কোৱাৰ দৰকাৰ নাই। আকলমন্দৰ বাবেতো ইচাৰাই কাফি। প্ৰকাশ সন্ধ্যাৰ পৰা পৰীক্ষা সন্ধ্যালৈ চৰতে ভেকুৰ-ভেকুৰ গোন্ধ। পঢ়ি-শুনি পাচ কৰাতকৈ আন ধৰণে পাচ কৰিবলৈ ভাল। আৰু পঢ়িলেও যিবোৰ শিকা যাব সেইবোৰৰ দামনো কি ? দাম যে বিশেষ একো নাই, দাম যে কেৱল চাৰ্টিফিকেটখনৰহে সেই কথা সকলোৱে জানে। আৰু সেই কাৰণেই আজিকালি ঢেৰ স্কুল-কলেজত ল'ৰা-ছোৱালী শিক্ষক, প্ৰধান-শিক্ষক আদিৰ সৈন্ম সামন্ত। আজিকালি স্কুল-কলেজবোৰত কাজিয়া থকাটো নিয়ম। কাৰণ শিক্ষাই শিক্ষামুঠানৰ একমাত্ৰ পদাৰ্থ হৈ থকা নাই। ক্ষমতাৰ ট্ৰফিৰ বাবে থৈয়া-নথৈয়া ৰণ সৰ্বত্ৰ। আৰু য'তে ৰণ তাতে ৰগুৱাৰ প্ৰয়োজন। ক্ষমতাৰ ৰণ মানে আজিকালি ৰাজনীতি আৰু আজিকালি ৰাজনীতিৰ ব্যাপক শৰীৰত সমাজ-সেবাৰ পৰা ধৰ্মলৈ সৰ্ববিধ অন্তৰ্ভুক্ত। গতিকে তোমাক সেনা-বাহিনী লাগিলেই। ভালমতে সজাই-পৰাই কোৱা, পাৰা মানে ওপৰলৈ তুলি ধৰা, পৰীক্ষা-পাচৰ নিশ্চয়তা দিবাই, তোমালোকে সৈন্যবাহিনী পাবা। একেবাৰে 'দেয়াৰচ্ নট টু কুৱেশ্বন হোৱাই' টাইপৰ সেনা-বাহিনী। গতিকে আমি কিয় পঢ়িম ? আমাৰ ধৰ্ম কি ?

ধৰ্ম ? ঠিকেই। এতিয়াও ধৰ্ম আছে। এতিয়াও বিভিন্ন অহুষ্ঠানত ধৰ্মাহুষ্ঠান পতা হয়। মিটিং বস্তুতা, খানা-পিনা, ইত্যাদি হয়। বৰ হাঁহি উঠি যায়। আজিকালি ধৰ্মৰ আৱশ্যকতা কিমানি এনেকৈ ফাংশন পাতি কিবাকিবি কৰাতহে আছেগৈ। আৰু ভোটৰ সময়ত ভোট গোটাবৰ সুবিধাৰ বাবেও বস্তুটো কামত আহে। আগৰ মানুহৰ অন্ততঃ স্বৰ্গৰ লোভটো আছিল। আজিকালি সেইটো নাই। মানুহে ছাগৈ ভাবে স্বৰ্গৰ ঘৰবোৰ যেনেকুৱাই নহওক বৰ পুৰণি ধৰণৰ হ'ব ছাগৈ। মৰ্জাৰ মানুহে তাত থাকি নিশ্চয় ভাল নেপাব। গতিকে ইয়াতে ভাল ঘৰ সাজিবলৈ যত্ন কৰা কি বেয়া। তাত বা চেনিটেঞ্ছন কেনেকুৱা, নলা-নৰ্দমা...

নলা-নৰ্দমা ? বেধুম হাঁহি। কুংসিত, অম্লীল হাঁহি। এবাৰ এটা বৰ মজাৰ কাণ্ড হ'ল। মিউনিচিপালিটিৰ নৰ্দমাৰ ওপৰেৰে ফুট-পাথ। ফুট-পাথ এক বিশেষ ঠাইত ফুটিল। প্ৰায় একুইট ব্যাসাৰ্দ্ধৰ এটা বৃত্ত। প্লেৰ বনাগতে ঠিকানাবে ব'ড ফাঁকি কৰিছিল। এতিয়া ৰিপেয়াৰ হ'ব। হ'ব কেতিয়া কিন্তু ক'ব নোৱাৰি। কাৰণ ৰাজহুৱা। আমাৰ এক বন্ধু সেই পথে গৈছে। সিফালে সিটো ফুট-পাথেৰে "চাৰ্জ্‌চোন কোন পুৰুষ-প্ৰবৰে নেচাই পাবে" ধৰণৰ ডেচ কৰি দুই গাভৰু আহিছে। বন্ধুবৰে দৰ্শনেন্দ্ৰিয়ৰ বাহিৰে বাকী ইন্দ্ৰিয়ক সাময়িক ছুটি দিলে। আৰু "হুকথ"। গুলাই যেতিয়া আহিল তেতিয়া অৱস্থা অবৰ্ণনীয়। সাধুকথাৰ "ভুচুং পছ"লৈ চাব পাৰিলেও বন্ধুলৈ চোৱা নেথায়। কেইবা বছৰৰ পুৰণি যত চব বস্তু নাক পৰ্বন্ত। বন্ধুক তেতিয়া বেচ নিৰ্বিকাৰ দেখা গ'ল। ধুই-পথালি পৰিষ্কাৰ হ'ল। কাপোৰ-কানি পিন্ধি আগৰ দৰে হ'ল। কিন্তু তাৰ পিছত খাবলৈ বহিলেই বমি অহা হ'ল। তাৰ পিছত বন্ধুৰ শেষ পৰিণতি কি হ'ল নক'লোৱেইবা।

কেৱল মাথোন...কেৱল মাথোন মোৰো কেতিয়াবা নিজকে সেই বন্ধুজন যেন লাগে। একো ঘেন'হজম নহয়। বমি বমি ভাৱ। অথচ...এই-লৈয়েতো জীয়াই আছে।

হাত

—মাতিছিল হেনো দদাইদেউ ?

মাতটো বেচ মিহি। মিঠা; কিন্তু স্পষ্ট। কণমানো জড়তা নাই। এটা স্বাধীন মাত। কাৰো ওপৰত অকণমানো নিৰ্ভৰ নকৰা মানুহৰ মাত। আৰু ছোৱালীৰ মাত।

কেটেবেষ্টে, অপাৰেশ্বন্। দুয়োটা চকুৰে। পঢ়োতে লাগে প্ৰাচ, চৈধ্য চশমা। এনেই চাওঁতে প্ৰাচ, দহ। অৱসৰ প্ৰাপ্ত ডি-আই অব্‌ কুলচ, প্ৰথমতে মাষ্টৰ আছিল। পাচত ইন্সপেক্টৰীয়েল লাইনলৈ গ'ল। গৈ অজস্ৰ টকা-পয়চা কৰিলে। শিক্ষকে টকা পয়চা কৰিব নোৱাৰে। শিক্ষকৰ কাম চোৱা মানুহে পাৰে। শিক্ষক-শিক্ষাৰ্থীৰ টকাৰেই পাৰে। অজিত কাকতীৰ ল'ৰা চাৰিটা। কেউটাই পঢ়িছিল। পিচে এটাকো চাকৰি কৰিবলৈ দিয়া নাই। বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ কাৰবাবত লগাই দিছে। নিজেও খা-ধৰৰ ৰাখে। টকাই টকা আনে। নহ'লে টকাবোৰ অলস হৈ পৰি থাকে। ল'ৰা-কেউটাও চটুফটীয়া, টেঙৰ। উপায় নেথাকিলে যেই হওক, উপায় থকাত মানুহে পৰাধীনতা কৰাৰ একো মানে নাই।

প্ৰথমতে পঢ়ি থকা খবৰ কাগজখন নমাই থলে তাৰ পিচত প্ৰাচ, চৈধ্য যোৰ খুলিলে। প্ৰাচ, দহযোৰ পিন্ধিলে। তাৰ পিচত চালে।

এজনী ৰোল-সোতৰ বছৰ বয়সীয়া ছোৱালী। শকত-আৱত নহয়। কিন্তু বৰ আটল মচোৱা সাপৰ দৰে দেহ। কুমাৰ মাটিৰে গঢ়া যেন। বগা নহয়। কিন্তু উজ্জল তাম-বৰণীয়া। হাত-চকু-গুঁঠ-মুখ সকলোতে পৰিভ্ৰমৰ ৰেখা। কিন্তু পৰিভ্ৰমৰ দুঃখৰ নহয়; পৰিভ্ৰমৰ সৌন্দৰ্যৰ। পৰিভ্ৰম যাৰ বাবে অহুযোগ নহয়, পৰিভ্ৰম যাৰ বাবে আনন্দ, তেওঁক পৰিভ্ৰমে এক অপৰূপ ৰূপ দান কৰে।

অজিত কাকতী থতমৎ থাই গ'ল।

—তুমি ?

—বহুৰে ক'লে, মোক হেনো মাতিছিল ?

কথাটো বুদ্ধি উঠোতে অকণমান সময় লাগিল তেওঁৰ। কিন্তু তেওঁ ঠিকেই বুদ্ধি পালে।

বহু দিন-হাজিৰা কৰি খোৱা মানুহ। অজিত কাকতী সকলো কামত বহু এটা অপৰিহাৰ্য্য মানুহ।

ঘৰটোৰ কেউকালে বিস্তাৰিত চৌহদ অঙ্কিত কাকতীৰ। চৌহদৰ একালে তেওঁ
বীৰলকৈ এলানি খোৱাৰ ঘৰ সাজি দিছে। একোটাকৈ কোঠা আৰু তাৰ গাভে লগাকৈ
বাছনি ঘৰ। উমৈহতীয়া পানী কল ইত্যাদি। বিজ্ঞাৱালা, ঠেলাৱালা, কেৰীৱালা,
পানীৱালা ইত্যাদি জিনিসটামান মাহুহ থাকে। তিনি-চাৰিশ মান টকা ভাৰা পায়। বহুৰে
তাৰ লগৰ দুটামান মাহুহ লৈ গোটেই ঘৰটোৰ মেৰামতিৰ কাম কৰিছিল। ভাগি বাৰ
ধৰিছিল। কাকতীয়ে বহুকেই কৈছিল ঘৰটো লিপা-পোচা কৰিবৰ কাৰণে কাৰোবাক
বন্দোবস্ত কৰি দিবলৈ। বহুৰে এই ছোৱালীজনী পঠাই দিছে।

ৰাজমিল্লীৰ কৰণীৰ দৰে নিশ্চিত।

ভাস্কৰৰ হাতুৰীৰ দৰে দৃঢ় স্থিৰ।

শিল্পীৰ ভুলিকাৰ দৰে কোমল-নিৰ্ভুল।

বেৰ-লিপা ছোৱালীজনী। লিপিকা তাইৰ নাম। বেৰ লিপি দায় তাই, বেৰ
লিপাই কাম। সমাজৰ চেহেৰাক চৌখিন মাজিত আৰু আত্মৰ কৰাৰ দায়—পাঁচ টকা।

—লিপিকাৰ জীৱিকা।

—তোমাৰ নাম কি বুলিলা?

—লিপিকা

—কি? লিপিকা! বাহ! বেচ নামতো। কোনে খলেহে?

কিন্তু কৰে হাঁহিলে তাই। হাঁহিলে ছোৱালীজনীৰ গাল দুখনত দুটা ধুনীয়া টোল
পৰে। গোটেই মুখখন জিলিকি উঠে। চকুহাল আৰু দাঁতবোৰ চিক্‌চিকাই উঠে।
নামটোৰ মানে কি লিপিকাই নেজানে। কিন্তু মাহুহে যে তাইৰ নাম লিপিকা হোৱাত
অকণমান আচৰিত হয়, সেইটো জানে। কিন্তু কিয় নেজানে।

—দেউতাই। দেউতাই গেৰেজত কাম কৰে নহয়। গেৰেজৰ মালিকৰ জীয়েকৰ
নাম। মোৰ নামো খলে।

—এৰা। মই বোলো আকৌ...

আচলতে অঙ্কিত কাকতীৰ ক'বলৈ একো নাছিল। সেয়ে তেওঁ আধাতে
বৈ গ'ল।

লিপিকাই বহুত পৰা পৰাই মন কৰিছে কথাটো। এই বস্তুটো তাইৰ চিনাকি।
দোকানৰ পৰা কিবা এটা কিনিলে দোকানীয়ে তাইক ভড়া পইচা কেইটা ঘূৰাই দিওঁতে
এপৰ বেলি কৰিব। হিচাপ কৰিয়ে শেষ নহয়। টেপৰ পৰা পানী আনিবলৈ যাব।
তাইভলৈ বয়সত খেৰ সৰু হেৰঘৰ ঘৰৰ বনকৰা ল'ৰা যুঁতিৰ বাঁপ্টিটো খোৱাই শেষ
নহয়। বৈ থাকি ভূমি মনোহাৰী দোকানৰ মালৰ দৰে নিজকে দেখুৱাই দেখুৱাই। তাইৰ

কাম কৰা চাবলৈ আক দিহা দিবলৈ অহা। অজিত কাকতীৰ প্ৰায় একটোমানহে হ'ল। বুঢ়াৰ বয়স তিনি ফুৰি পাঁচ মহমান হ'ব। চকুকেটাৰ বাহিৰে এনেই মানুহটো টকুটকীয়া হৈ আছে। কাৰ চোৱাৰ চলেবে বুঢ়াই তেতিয়াৰে পৰা আচলতে ঘূৰিপকি তাইকে চাই আছে। ইটো-সিটো কথা তেওঁ কৈ আছে। কিন্তু নিজৰ কথাত তেওঁৰ কোনো মনোযোগ নাই। প্ৰাচ, দহ চম্বাৰ ফাঁকেৰে প্ৰসাৰিত হৈ পৰা তেওঁৰ দৃষ্টি তাইৰ সৰ্বান্ত পিটিপিটাই ফুৰিছে।

কথাৰ ফাঁকতে আহি আহি এবাৰ তেওঁ তাইৰ নিচেই কাষত থিয় হৈছিলহি। এটা নামহীন ভাবাবেগত লিপিকা ভিতৰি ভিতৰি চটকট কৰি উঠিছিল। মন গৈছিল বেৰত নলগাই এলোপা বোকা দিয়েনেকি লগাই বুঢ়াৰ চম্বাত। অনিচ্ছাকৃতভাৱে নে ইচ্ছাকৃতভাৱে লিপিকাই নেজানে; কিন্তু হঠাৎ তাই টুলখনৰ পৰা পৰি যাব ধৰিছিল। অকাৰণতে। আক অজিত কাকতীয়ে বয়সক বুঢ়া আঙুলি দেখুৱাই বেচ তৎপৰতাৰে তাইক ধৰি পেলাইছিল। আক ধৰি উঠি এৰি দিওঁতে প্ৰয়োজনতকৈ বহুত বেছি সময় লৈছিল। কিয় কোনো জানে। এনে ক্ষেত্ৰত বিমোহ হৈ যায়তো মানুহ। লিপিকাৰ কিন্তু হাঁহি উঠিছিল ভাবি, এতিয়াই বাক ক'লে বুঢ়াই হাজিৰাটো এটাকমান বাক বুঢ়াই দিবনে ?

ভিতৰৰ পৰা অজিত কাকতীৰ পত্নীৰ ব্যতিব্যস্ত উচ্চ মাত শুনা গ'ল। ভিতৰৰ পৰা তেওঁ নিশ্চয় ইতিমধ্যে বহুত নিষিদ্ধ দৃষ্ট দেখি পেলাইছে। আনে দেখাতকৈ তেওঁ বেছি দেখিব। কাৰণ আনে জনাতকৈ তেওঁ অজিত কাকতীক বেছি জনাৰে কথা।

—কিনো চাই আছে তেতিয়াৰে পৰা পিটিকি পিটিকি। তাই কাম জনা মানুহ। নিজেই কৰি থাকিব। আহক। গা-পা ধুই ওলাওক। আজি ট্ৰেজাৰীলৈ নেযাব জানো পেন্সন আনিবলৈ।

পেন্সন ! শব্দটো যেন বৰ বিৰাক্ত এপাত কাঁড়। আক বৰ নিৰ্মম মুহূৰ্ত্তত কাঁড়পাত নিক্ষেপ কৰিছে। নীৰলা কাকতীয়ে—অজিত কাকতীৰ দুকুৰী পোন্ধৰ বছৰ বয়সীয়া পত্নীয়ে। তেওঁ আলাসতে খোজ কাঢ়ি আছিল। তললৈ খহি পৰিল।

লিপিকাই সকোতুল্যে চকিতত এবাৰ তেওঁলৈ চালে। অজিত কাকতীয়ে দূৰৰ পশ্চিমৰ আকাশলৈ চাই পঠিয়াইছে। তায়ো সেইফালে চালে। কাকতী গ'লগৈ। তেওঁ আহোতে হাতৰ লাখুটিদালৰ তলমূৰটো মাটিত নলগোৱাকৈ আহিছিল। এতিয়া যাওঁতে গোটেই গাৰ ভৰ লাখুটিদালত দি গৈছে।

লিপিকাই দেখিলে পশ্চিমৰ আকাশখনৰ বং বৰ নিৰাসক্ত। বেদনাক্ত ধূসৰ নীলা। কিন্তু পশ্চিম ফালে পিঠি দি শীতৰ বদ-কাচলি লৈ বেতৰ চকিত বহি অজিত কাকতীৰ বাৰাণ্ডাত ফিল্ম আলোচনী যি চাই আছে তেওঁ অকণো নিৰাসক্ত নহয়। ফুৰ্ত্তিত নচুৰাই থকা কুকুৰৰ নেণ্ডৰৰ দৰে সমান ছন্দত নাচি থকা ভৰি দুখনে অন্ততঃ কোনো

বেদনাক্ত খুসৰতাৰ ইঙ্গিত দিয়া নাই। তাত এটা অৱলম্বিত কিন্তু গোপন-সক্ৰিয় দুটামিয়ে
কাম কৰি আছে অনবৰত।

বাওঁহাতত দেহৰ ভাৰ, বেৰত ডেঁজা।

চুলি টানি বন্ধা, উন্নত শিৰ, সতৰ্ক জজ্ঞা

কেতিয়াবা টুলত, অথবা মাটিত,

সোঁহাত সততে নৃত্যৰতা।

নৃত্যৰতা এক বুকু নতুন যৌৱন। তাইৰ আশা।

কিন্তু লিপিকাই ঠিক গম পায়। এইঘে ডেকাজন বাৰাণ্ডাত বহি বহি ব'ম লৈ লৈ
আলোচনী পঢ়ি আছে, আচলতে তেওঁ একো পঢ়া নাই। তেওঁ কলেজত পঢ়ে। নাম
অভিজিত কাকতী। অভিজিত কাকতীৰ ভতিজাক। ঘৰ গাঁৱত। খুড়াকৰ লগত থাকি পঢ়ে।
অভিজিত বোধহয় আজি আৰু কলেজলৈ নেযায়। কাৰণ এতিয়া তেওঁ যিটো কামত
মচ-গুল সেই ধৰণৰ মচ-গুলতাই মানুহক ভাত খাবলৈকো পাহৰাই দিব পাৰে; কলেজ
নামাত্ৰ কথা। হাতৰ ফিল্ম আলোচনীত হেমা নে পাৰ্ৱবীনৰ কেইখনমান বিশেষ ৰঙীণ
ছবি ছপা হৈছে। ফাগুৱাৰ ছবি। আচলতে যৌৱন-উজ্জল তাৰকাদেহৰ বিশেষ বিশেষ
ঠাইত বিশেষ বিশেষ ধৰণৰ ৰং সানি সিবোৰৰ আকৰ্ষণ পৰিকল্পিতভাৱে প্ৰকট কৰি
ছবিবোৰ ছপোৱা হৈছে। এটাই লক্ষ্য। নিতান্ত নিৰ্দীকাৰ নিৰামিষজ্ঞনকো চিকুটি
হৰ-হৰাই জগাই দিয়াৰ ব্যৱস্থা। অভিজিতে মাইকোন্ধোপত চকু থৈ গৱেষক চোৱাৰ
দৰে একাগ্ৰভাৱে ছবিবোৰ চাইছিল। ভৰি দুখন অনবৰত নাচি আছিল। মাজে মাজে
একোবাৰ আলোচনীখন লাহেকৈ নমাই তাৰ ওপৰেদি জুমি সি লিপিকালৈ চায়। তাৰ
পিচত আকৌ আলোচনীলৈ। আকৌ লিপিকালৈ। আকৌ। আকৌ।

লিপিকাই ঠিক বুজি পাইছিল, অভিজিতে আচলতে আলোচনীত থকা কিবা এখন
ছবি তাইৰ লগত মিলাই মিলাই চাইছে। সেইবোৰ আলোচনীৰ ছবি তাই খেৰ দেখিছে।
তাই কিমান ধুনীয়া সেই কথাও নানাজনৰ মুখত তাই নানা ধৰণে শুনিছে। তাইৰ হাঁহি
উঠিছিল। কোতুক অহুভৱ কৰিছিল।

বুঢ়াটো। আৰু এতিয়া এই অভিজিত। কি যে কৰি থাকে এই মানুহবোৰে।
দুসাজ খাবলৈ ভাত, দুখন পিন্ধিবলৈ কাপোৰ। তাৰ বাবে তাই দিনটো পৰিশ্ৰম কৰে,
তাইৰ বাপেকে কঁকালত বিষ লৈয়ো গেৰেজত হাতুৰী পিটি যায়। স্কুললৈ যোৱাৰ আগতে
তাইৰ সৰু ভায়েক দুটাই ক'ত ক'ত ঘূৰি ফুৰি খৰি লুৰি আনে। এইবোৰ মানুহেও
কৰে। অৰ্থ উপাৰ্জন কৰে। কিন্তু কিমান বেলেগ কাম আৰু উপাৰ্জনৰ লক্ষণ আৰু
বৈশিষ্ট্যৰ। স্বচ্ছলতাই মানুহক উচ্চচিন্তাৰ স্বযোগ দিয়ে। অৱস্থাই লিপিকাইতকো কোনো
চিন্তাবেই স্বযোগ দিয়া নাই। সেয়ে সিহঁতে হীনচিন্তাও নকৰে। কিন্তু উচ্চচিন্তাৰ

সকলো স্বৰ্গোপ পোৱা মানুহেও কিয় হীন আৰু বোপগ্ৰস্ত চিন্তাত আত্মকম কৰে।
লিপিকাই এইবোৰ একো ভুবুৰে। নেভাৱেও, মাত্ৰ তাই কৌতুক অহুত্ব কৰে।
কি যে কাণ্ড !

—এই, কি নাম তোৰ !

চকু থাই ঘূৰি চালে লিপিকাই।

শেৱালী। লিপিকাই চিনি পায়। ‘পতাসোণ’ চাহবাগিছাৰ বৰকেৰেণী মুহিবাম
সন্ধিকৈৰ ছোৱালী। কলেজত পঢ়ে। অভিজিতৰ লগত বৰ হলিগলি। কোনে জানে কি
আছে ভিতৰত লিপিকাইতক এইবোৰ মানুহে বৰকৈ চিনি নেপায়। কিন্তু লিপিকাইভে
চিনি পোৱাত অসুবিধা নাই। কাৰণ ওপৰলৈ চোৱা মানুহৰ অভ্যাস। মানুহে তললৈ
সাধাৰণতে নেচায়।

স্মিককৰে হাঁহিলে তাই শেৱালী বোধহয় অলপ সময় তাইৰ পিচত বৈ আছে। তাই
ক’ব নোৱাৰে। দীঘল পহুলিটোৱেদি আহোতেও চাই আহিছে। হৈছে সেয়ে হ’লে
কাণ্ড এটা অভিজিতৰ আলোচনীৰ কাকতি জুমাৰুই তাই নিশ্চয় লক্ষ্য কৰিছে, আৰু
কৌতুকবশতঃ লিপিকায়ো মাছে মাছে চাই থকা তাই নিশ্চয় লক্ষ্য কৰিছে। হৈছে
ভেঙে হ’লে কাণ্ড এটা !

—লিপিকা।

—হ ? কি ? - লিপিকা। নাম নেপালি আৰু !

লিপিকাই ভুবুজিলে গগুগোলটো হ’ল কোনখিনিত। বৰকেৰেণীৰ কলেজত পঢ়া
ছোৱালীৰ নাম শেৱালী আৰু তাইৰ নাম লিপিকা হোৱাত কোনখিনিত কি অন্তত
হ’ব পাৰে লিপিকাই বুজা কথা নহয়। কিন্তু শেৱালীৰ খংটো হিৰ-হিৰকৈ উঠি আহিল
তইতো কেৱল লিপিকা হৈয়ে এৰা নাই, একেবাৰে নায়িকা হোৱাবো তালত আছ।

—মই চাইহে আছো। তই এইবোৰ কাম কৰিছ নে খালি হাজিৰা মৰাৰ মতলব।
বহ, ক’বলৈ দে।

লিপিকাই দেখিলে শেৱালীৰ সন্ধানী চকুহাল তাইৰ দেহাটোত পিটপিটাই ফুৰিছে।
আঁঠুলৈকে প্ৰায় উল্ল পুৰঠ স্ফুট কলামুল, নিশ্চিত প্ৰতিশ্ৰুতি দৰে টানি বন্ধা বুট,
ইত্যাদি। তাইৰ চকুহাল এখনেক ধমকি ধমকি বৈ গৈছে। নিজৰ অজানিতেই যেন
শেৱালীয়ে গাৰ চাদৰখন নিজৰ গোটাই গাটো ভালকৈ ঢাকি মেৰিয়াই ল’ব খুজিছে।
চকিতত এবাৰ চাই লৈছে অভিজিতে চাই থকা নাইতো। সি ছয়োজনীকে একেলগে
চাবলৈ পোৱাটো ভাল কথা হ’ব নোৱাৰে। মানুহৰ জীৱনত যতেই তুলনা তাতেই
বিপৰ্য্যয়।

লিপিকাৰ মন গৈছিল তাই কয়—হেৰা ভণ্টি, দহমিনিটমান এই ভুইকপ হৈ থকা

টুলখনত উঠি জিলি চোৱা না, কেনে লাগে। কিন্তু তাই কলে—খবকৈ জিলিলে গোটেই-
খন থল্লা-থল্লি হ'লে মোৰ গাতে মোৰ পৰিব নহয়, বাইদেউ।

অম্বহাই জিপিকাইতক যত প্ৰতিবাদ কৰিবৰ ইচ্ছা হয় তাতো সন্মৰ্শ কৰি বাবলৈ
শিকাইছে। বাধ্য কৰিছে। যদিও ভিতৰি ভিতৰি জলি থকা যায়।

গজং গজংকৈ শেৱালী গ'লগৈ অভিজিতৰ ওচৰলৈ। বৰ ইচ্ছা হোৱা স্বৰ্গেও
জিপিকাই সিহঁতলৈ নেচাই কামত মন দিলে। বেকাৰিয়ে ফুটবল খেলা চাবলৈ নেপায়।
অপাৰেটবে অভিনয় চাবলৈ নেপায়। জিপিকায়ো তাইৰ অস্তিত্বৰ প্ৰতিক্ৰিয়া চাবলৈ
নেপালে।

তাই কামত মন দিলে। কিন্তু তাইৰ মনটো অখালি-পখালিকৈ উৰিবলৈ ধৰিলে।
বাৰাণ্ডাৰ পৰা ছিগা-ভগা দুটা এটা শব্দ, টুকুৰা-টুকুৰ হাঁহি উৰি আহি কাপত পৰি তাইৰ
মনৰ গতক ঘনে ঘনে নিকৰ্দ্দেশ দিগন্তত কৰি যাব ধৰিলে।

—ধুনীয়া।

—যাহ্, লেতেৰা।

—খেং, ধুই লগেই...

—মাৰ খাবা...

—চিনেমা চাব।

... ...

... ...

... ...

—বাহ্, আক কিমান দিন কৈছো, পাঁচ নহয় দহ। কাৰো খবৰেই নাই।

এইটো মাত বাৰাণ্ডা নহয় বাটৰ পৰা আহিছে। মাতটো তাই চিনি পালে।
বিশ্বনাথ বিশ্বনাথলাৰ। ডেকা মাল্লহটো। খোলা মন। খোলা-খুলি কথা। খালি খুব
মদ্যুথায়। বিয়া কৰোৱা। পত্নী দেশত। স্বভাৱটো লৰ। লুভুৰা। অলিয়ে-পলিয়ে
ঘূৰে। সি তাইক প্ৰায় এটা প্ৰস্তাৱ দিয়ে। তাৰ লাজ-সন্মোচ নাই। খোলাকৈয়ে কয়।
এনেকৈ দিনভৰ কষ্ট কৰি পাঁচ টকা হাজিৰাত কি লাভ। সি তাইক দহ টকাকৈ দিব।
মাত্ৰ...

এবাৰ তাই বাটলৈ চালে।

মহা বীৰস্ব কৰাৰ দৰে এটা বিশেষ ভক্তি এখন হাত হেঙুলৰ পৰা এৰি লাহে বিশ্বনাথ
চলাই গৈ আছে; তাইলৈ চাই চাই,—বিশ্বনাথ

তাই ভাবিলে।

...এই ক্লেদাক্ত হাত দুখন

বুঢ়া-দাদা-বাইদেউহঁতৰ মুখত সানি

এই অনবৰত-সম্পৰ্ণ এৰি

মুখাহীন বিশ্বনাথক এই হাতেৰেই

হাত বাউল দিলে—কি হব বাক ?...?

খেং ! যই মাল্লহে

সেই ভাৱ মুহূৰ্ত্তে জোঁকাৰি পেলাই

জিপিকাই বেব জিপি যায়।

অনুখ

মোৰ অনুখ। ডাক্তাৰে চাইছে। কিনো পাব। মই জানোৱেই। তেনেকৈ একো নেপায়। বুঢ়ী হোৱাই মোৰ বেমাৰ। বক্তচাপ, বহুমূত্ৰ, কাহ, এইবোৰ মোৰ নাই। তিনি কুৰি দহেই হ'ল হ'ব পাই মোৰ বয়স। নে বেছি? নহয়, সিমানেই। দেউতাই স্থূলত আমাৰ সঠিক বয়সটো লিখাইছিল। আৰু মেট্ৰিক চাৰ্টিফিকেটখন মোৰ এতিয়াও আছে।

হ'লেও, মোৰ বেমাৰটো অলপ আচৰিত ধৰণৰ। মূৰটো ঠিক নুঘুৰায়। কিন্তু কিবা এটা একো যেন ধৰিব নোৱাৰা, আঁত লগাই ভাৱিব নোৱাৰা, নুঘুজা নুঘুজা লগা, ছিগি যোৱা এটা অনুভৱ। বুকুখন ঠিক ধপধপায় বুলিব নোৱাৰো। কিন্তু কিবা যেন হৈছে। হ'ল। কিবা যেন সব খালি, উদং, একো যেন নোহোৱা হৈ গ'ল। এনে এটা আচৰিত ভাৱ হয় মোৰ। তিনি ত্ৰৈলোক্যত মই যেন একেবাৰে অকলশৰীয়া। ক'তো কোনো নাই। ছুঃ বুলি খেদা এটা মৰিবলৈ মাথি এটাও নাই। আৰু মোৰ ভয় লাগে। কি ভয়, কিহলৈ ভয়, মই একো বুজি নেপাওঁ অথচ কিবা এটা ভয়ে মোক যেন লাহে লাহে খুলি খুলি থাই থাকে। মই যেন ক্ৰমাৎ দুৰ্বল হৈ যাব ধৰিছে। উঠি যাবলৈকো মোৰ ভয় লাগে। অথচ নোৱাৰাৰ কোনো কাৰণ নাছিল।

ডাক্তাৰ দুজনমানেই চাইছিল। অকণ ডাক্তাৰে মোৰ আগৰ পৰাই চায়। ঘৰুৱা ডাক্তাৰৰ দৰে। এইবাৰ লগতে আমাৰ ইয়াত সকলোৰে ভাল বুলি কোৱা ডাক্তাৰ গোস্বামীকো এদিন মাতি আনি দেখুৱালো। কথা একেই। টনিক দুটামান। অমুক কৰিব। তমুক নকৰিব। এইবোৰ মোৰ মুখস্থই হৈ গৈছে। এনেকৈ দিন গৈছিল। এনেতে বেলেগ কথা এটা হ'ল। আমাৰ এক প্ৰকাৰ ঘৰৰে বুলিব পৰা চিনাকি হৰেন উকীলৰ ল'ৰা বনেনে ডাক্তাৰী পাচ কৰি ঘৰতে আছেহি। কাম বিচাৰিছে। মনোমত কাম নেপালে স্বাধীনভাৱে প্ৰেকটিচ কৰিব। এদিন আহিছিল। এনেয়ে। পেহী বুলি মাতে। মোৰ অনুখৰ কথাবোৰ ক'লো। ল'ৰাটোৱে সকলোবোৰ মনপুতি শুনিহে গ'ল। একো নক'লে। পিচদিনা সি আকৌ আহিল। মোৰ পুত্ৰাৱপুত্ৰভাৱে পৰীক্ষা কৰি চালে। সেই-দিনাও সি একো নক'লে। কিন্তু তৃতীয় দিনা আহি সি ঘিবোৰ কথা কলে সিয়ে যেন মোক মোৰ অনুখটোৰ কথা নিতুলকৈ জনাই দিলে।

বনেনে মোক মাত্ৰ কৈছিল—আপোনাৰ তেনেকৈ একো হোৱা নাই পেহীদেউ।

বাস্থ্য ভালই আছে। আপুনি এটা কাম কৰিব। চা-চিনাকি, আপোন বাহুবোৰৰ লগত অহা-যোৱা কৰাচকা কৰি সময় কটাবলৈ যত্ন কৰিব। তেওঁলোকক লৈয়ে ব্যস্ত থাকিবলৈ যত্ন কৰিব। পৰাপক্ষত অকলশৰীয়াটো নোখাবিব। নিজৰ কথা একেবাৰেই নেভাবিব। তেওঁলোকৰ কথাই ভাবিব। দেখিব আপুনি একেবাৰে ভাল হৈ যাব।

বনেন ল'ৰাটো ভাল। ডাক্তৰ হিচাপে সি ভাল নাম কৰিব। তাত একো সন্দেহেই নাই। কিন্তু এখন চাকি ধোৱা আয়নাৰ পৰ্দাখন দাঙি ধৰি সি মোৰ ঘিটো চেহেৰা মোক দেখুৱালে সেয়া মই নেদেখা হ'লেই ভাল আছিলনেকি? যিখন ধুনীয়া ছবি মই নিজ হাতে মছি পেলাইছো, এতিয়া নতুনকৈ সেই ছবি কেনেকৈ আঁকিম। সেই ৰঙো যে নাই, সেই মনো যে নাই। বালিচৰত কোন কাহানিয়ে হেৰুৱাই পেলোৱা এটা সৰু মণি এতিয়া বিচাৰি উলিয়াব কেনেকৈ। এখন তামোলোৰে যাক এদিন অনায়াসে বুকুৰ আপোন কৰি ৰাখিব পাৰিলোহেঁতেন,—নেৰাখিলো, আজি তাক সোণৰ ৰূপৰ কাঁহীত ঘিউ-মউ ঘাচি কাষত পাম জনো!

সেয়া এক স্বদীৰ্ঘ কাহিনী। আজি কি লাভ মনত পেলাই।

কাহানিও জনা নাছিলো। বনেনে মোক ভৱালে। ভাবিলো। জানিলো, বুজিলো কিন্তু...

দেউতাক মই কেতিয়াও ভুল কৰা দেখা নাই। এইটোও যে দেউতাৰ এটা ভুল মই ভৱা নাছিলো। সেই উপলব্ধি হৈছে এতিয়া। কিমান পলমকৈ!

ছোৱালী হিচাপে মই বেচ ধুনীয়া আছিলো। বিয়া দিয়াতকৈ কিমান দিন নিদিয়াতকৈ ৰাখিব পৰা যায় মাক বাপেকে সেই চেষ্টা কৰিব লগা হোৱাকৈ ধুনীয়া। আজিকালি হোৱা হ'লেতো কথাই নাছিল। পঢ়লি মুখৰ পৰা পোটকিলৈ চেঙেলিয়া ডেকাৰ জুমেই ছুঙছিলেহেঁতেন। তেতিয়াও মোক এবাৰ চাবলৈ ভোম্বাৰাসকলৰ বেচ হেঁতা-ওপৰা লাগিছিল। তেতিয়া কোনো বাস্তৱ তাগিদা নথকা স্বপ্নেও দেউতাই মোক পঢ়ুৱাইছিল। মই ভাল নম্বৰ পাই মেট্ৰিক পাচো কৰিছিলো। মোক বিয়া কৰাবলৈ বহুতো দৰাই একেবাৰে প্ৰতিযোগিতা পতাৰ দৰে হৈছিল। স্বয়ম্বৰ দিন নাছিল। ভাল আৰু ধুনীয়া ল'ৰা এটা হ'লেই হ'ল! দেউতাৰ ওপৰত সকলো এবি দি মই এজনী ভাল ছোৱালী নাম লৈ বাট চাই মাত্ৰ বহি আছিলো।

কোনো অজুতাপ মই কৰিব লগা হোৱা নাছিল। চিৰি ফৰহাদৰ নিচিনা প্ৰেমত বিয়া হ'লেও—“পিচত চাপ ধোৱা”ৰ কথাটো থাকি যায়। মন একে হ'লেও ঘৰ দুখনৰ কথা। ঘৰে ঘৰে ঐতিহ্য। দেউতাই বাচি বাচি শেষত মোক ৰাজেনলৈ বিয়া দিছিল। ৰাজেন দেখাত আছিল ছবিৰ মেৰুতাৰ দৰে ধুনীয়া। কলেজত কেই জেপীমান পঢ়িছিল। তাৰ পিচত কাছাৰীৰ কামত সোমাইছিল। আমাৰ বিয়াৰ সময়তে ৰাজেন মাজিৰ মে

পেচকাৰ হৈছিল। টকা পয়চাৰ কোনো অভাৱ নাই। ছোৱালী দিয়া দিয়াৰ প্ৰথম বিবেচনাই সেইটো। গতিকে মোৰ স্বৰ্থৰ বাবে দেউতাই সেইকালৰ পৰা অকণো তুল কৰা নাছিল। মই স্বৰ্থী হৈছিলো। কিন্তু প্ৰকৃত স্বৰ্থ আৰু মনৰ নিচাগ্ৰস্ত অৱস্থা যে একে নহয় কোনোনে জানিছিল। সেইখিনিতে দেউতাই এটা ডাঙৰ তুল কৰিলে। ময়ো।

বাজেনইতৰ ঘৰখনৰ এটা বৈশিষ্ট্য আছিল। যিয়েই নহওক, যেনে অৱস্থাবে সৃষ্টি নহওক, তেওঁলোকে সদায় নিজৰ মাজতে আৱদ্ধ থাকে। এটা যেন দুৰ্গ। এখন মাত্ৰ দুৱাৰ। সেই পালে ওলাই গৈ অথবা সোমাই আহি অতি প্ৰয়োজনীয় লেন-দেন-খিনি কৰিব পৰা যায়। কৰা যায়। অগ্ৰথাই সেই দুৱাৰ সদায় বন্ধ। ওলোৱাৰ বাবেও। আৰু সোমোৱাৰ বাবেও। সেইখন দুৱাৰেদি ওলাই ময়ে বাজেনে দি গ্ৰেট্‌ ৰেমণ্ড চাৰ্কাচ চাই আহিবগৈ পাবো। কিন্তু অমুকৰ তমুকৰ অমুক বেমাৰত পৰি আছে বা অমুকৰ হুঁচুৰা এটা হ'ল, ঘৰত পিন্ধা সাজেৰেই ল'ৰা মাৰি খবৰ এটাকে কৰি আহিবলৈ সেই দুৱাৰ কেতিয়াও খোলা নেথায়। তাত পদ্ধতিক তলা। আৰু সেই দুৱাৰ খুলি কোনোবা যদি আমাৰ ঘৰলৈ সোমাই আহিল—তেওঁ যিয়েই নহওক—লাগে পিচত ভিত্তিত ধৰাধৰি কৰি এবাৰ কান্দি ল'ৰ লগাজনেই হওক—সোখ-পোচৰ নিৰ্দিষ্ট নিয়ম আছে। মাত দিয়াৰ লগে লগেই খেকেচি য'তৰ ভাঙি দৌৰি যাব নেলাগিব। কমেও পাচ মিনিট অগম্যকৈ অদৰ্কাৰী অদৰ্কাৰী অকুণ্ঠ কৰি বাট চাবলৈ বাধ্য হ'ব লাগিব। ওলোৱাৰ পিচত বেচ উৎসাহ দেখুৱাই কথা-বতৰা পাতিব লাগিব। ঠাঁহি খেমাৰি কৰিব লাগিব। কিন্তু সদায় লক্ষ্য ৰাখিব যাতে সকলো এটা নিৰ্দিষ্ট সীমাৰ ভিতৰত হয়। তুমি অতি আপোনভাৱে কথা পাতিবা। কিন্তু ছেগ চাই এনে একোটা কথা হঠাৎ কৈ দিবা যাতে আলহি খতমত থাই যাব লগা হয়। প্ৰশংস আৰু ঠাট্টা সমান ব্যৱধানত চলি থাকিব লাগিব। বুৰুৰ কাষলৈ চপাই লোৱা আৰু ভৰিৰে গচকি দিয়া দুয়োটাই সমান নিৰ্বিকাৰভাৱে কৰি যাব লাগিব। খুব ভালকৈ থুৱাই দিব লাগিব। কিন্তু কেতিয়াও নিজে নহয়। বন কৰা ল'ৰাৰ হতুৱাই দিব লাগিব। আৰু দিওঁতে দহবাৰমান বনকৰা ল'ৰাটোক বন্ধিব লাগিব। সদায় নিজৰ কথা ক'ব লাগিব। নিজৰ সম্পদৰ, বিপদৰ নহয়। আলহীৰ বিষয়ে, আলহীৰ স্বৰ্ণ-চুখ ঘৰ-সংসাৰৰ বিষয়ে কোনো কথাত আগ্ৰহ ঘূণাকৰেও যেন প্ৰকাশ নেপায়।

তেওঁ যদি কয়,—আমাৰ ডাঙৰ ল'ৰাটোৱে এইবাৰ মেট্ৰিক দিছিল...

নাটকত মুখতে ধৰি কথা কোৱাৰ দৰে তৎক্ষণাত ক'ব লাগিব—হ'ব নেকি। আমাৰো এইবাৰ তিনিটামানে দিছে। আজিকালিনো কি পৰীক্ষা এইবোৰ। কোনো বিশ্বাস নাই। পাচ কৰাই কেলে কৰে। কেলে কৰাই পাচ কৰে। ইত্যাদি।

বাজেনে কৈছিল—সমাজৰ জখলাত ওপৰলৈ উঠাই সকলোৰে লক্ষ্য। ওপৰ মানে টকা-পয়চা, চাল-চলনত শ্লেষাৰ, সকলোৱে সাংঘাতিক কিবা এটা বুলি ভাবি থাকিব লগা এটা সৃষ্টি কৰা। দেখিবা সকলোৱে হয়তো তোমাক বেয়া পাব। আঁতৰি আঁতৰি থাকিব। আগত নেথাকিলে বন্দানো গাব। কিন্তু দূৰৰ পৰা সদায় তোমাক সকৌতুকে চাই থাকিব। তোমাক বহুত ওপৰৰ বুলি ভাবিব। কিবা এটা পাতি খাবলৈ মাতা, সকলো উৰুৰি খাই পৰিবহি। আকাশৰ তৰা দেখিছাতো। ওখত থাকে। নোচোৱা মাহুহ নাই। ওচৰলৈ কোনো আহিব নোৱাৰে কিন্তু।

বাজেন হঠাৎ মৰি ধোৱাত তিনিজনী ছোৱালী লৈ মই বেচ বিপদত পৰি গৈছিলো। শহৰ-শাহ আগতেই গৈছিল। সিহঁত তেতিয়া বেচ সৰু সৰু। দীপলিপৰ ঘৰ বছৰ। অপৰূপাৰ আঠ। আৰু ৰূপটিৰ ছয়। বিপদ মানে পা-পইচা বা তেনে কিবাৰ নহয়। বাজেনে দুৰ্ভাৰ ছবছৰীয়া জীৱনত যথেষ্ট ধন ঘটিলে। ঘৰৰ আগৰ অৱস্থাই আছিল বহি বহি খাব পৰা বিধৰ। কিন্তু বিপদ হৈছিল বাজেনহঁতৰ ঘৰৰ ঐতিহ্যৰ আদৰ্শ বজাই ৰখাৰ। দুৰ্গৰ বাহিৰৰ কাম বাজেনে চলাইছিল। এতিয়া মই দুয়োফাল কেনেকৈ বাথো। ইহঁত তিনিজনীক ডাঙৰ কৰি এনেদৰে বিয়া দিব লাগিব যাতে সকলোৱে আকাশৰ তৰা চোৱাদি ব-লাগি চাই থাকিব লগা হয়।

প্ৰথম প্ৰথম অলপ খেলি-মেলি লাগিলেও সোনকালেই মই এটা নিৰ্দিষ্ট পদ্ধতিৰ মাজত সোমাই পৰিলো। এহাল কাম কৰা মাহুহ ঘৰতে গোটাটাই ল'লে। থাই-বই ভাল দৰ্জহাত সিহঁতে ঘৰখনৰ ভিতৰে-বাহিৰে গোটেইখিনি কাম ভুলি দিয়ে। মাহুহ খুঁচুৰাৰ আৰু শাসন কৰাৰ পদ্ধতি সম্পৰ্কে বাজেনৰ ঘৰলৈ অহাৰ পিচৰে পৰা মোক দস্তবমত প্ৰশিক্ষণ দিয়া হৈছিল। দিনটোত পাঁচবাৰ চৰিয়ায়ো মাহুহক কেনেকৈ দৰত মাটি কামোৱায় বাথিব পাৰি সেই কায়দা মোৰ নিৰ্ভুলভাৱে জনা আছে। মাজে মাজে মই দুৰ্গৰ বাহিৰলৈ ওলাই যাওঁ। মাজে মাজে এনে মাহুহক ঘৰলৈ মাতি আনি খুঁচুৰাই-বুঁচুৰাই প্ৰায় সন্মোহিত কৰি বাথো, যাৰ ফলত লাইটৰ বিলৰ পৰা গাখীৰৰ টিন অনালৈ বাহিৰৰ কামখিনি মোৰ প্ৰায় বাহিৰে বাহিৰেই হৈ যায়।

লগে লগে দীপলিপ ৰূপটিহঁতক মনোমতকৈ গঢ়ি তুলিলো। ভাগ্য সিহঁতৰো, আৰু ভাগ্য মোৰো। প্ৰতি জনীৰে ৰূপ আছিল অনিন্দ্য। ইজনীতকৈ সিজনী চাৰ। এবাৰ দেখাজনে কিবা এটা চেলু উলিয়াই আকৌ এবাৰ চাই বাবই। ইয়াৰ সৃষ্টি সকলোতকৈ বেছি ল'ব পৰা গৈছিল কাম কৰা মাহুহৰ ক্ষেত্ৰত। জেওৰাই দিয়ক বা মাটিয়েই থান্দক, ইহঁত ওলাই সোমাই থাকিলে সিহঁত ভেৰা হৈ থাকে। এই অৱস্থাটোৰ পূৰ্ণ স্বৰ্গোণ লৈ মই প্ৰথম প্ৰতাপেৰে দৰ চলাই গ'লো।

মোৰ লক্ষ্য আছিল কোনোবা ভাল অকিচাৰ, কোনোবা ইঞ্জিনিয়াৰ, যেনেজাৰ বা

ভেনে মাহুহক জোঁৰাই কৰি ল'ব লাগিব। জাল পেলাইছিলো। ভেনে মাহুহক লগত ছেগ বুদ্ধি সবছ পাতিছিলো। অহা যোৱা। দিয়া খোৱা। জন্মদিন। ইত্যাদি। আৰু তাৰ ক্ষেত্ৰ তৈয়াৰ কৰিবলৈ গৈ আপোন পৰিয়াল প্ৰতিবেদী সকলোকে ধীৰে ধীৰে দূৰলৈ থেলি পঠিয়াইছিলো। কোনো প্ৰয়োজন নাই সন্তীয়া অহুভূতিৰ। তাতে প্ৰায়বোৰ মাহুহেই দুখীয়া। সিহঁতৰ পৰা পাবলৈ একো নাই। দিবহে লাগে। দুখীয়া মাহুহৰ মাজত আন্ধাৰ গলিত বাস কৰা লাখপতি হীৰাৰ ব্যৱসায়ীকো প্ৰথম দেখাত দুখীয়া বুলিয়ে ধৰি লোৱা হয়। অথচ মোৰ যিটো উদ্দেশ্য, তাত মোৰ মজ্জেলৰ প্ৰথম ধাৰণাটো বৰ মূল্যবান। তাৰ বাবে মোৰ নিজৰ গাড়ী থাকক নেথাকক, মোৰ পছলীত কোনোবাই এখন গাড়ী ৰাখি থলেও মোৰেই লাভ। মোৰ পোটি'কত যদি ডেকা হাকিম অবিনাশৰ বায়েক ক্ষমা বহি থাকে আৰু সেই সময়তে ৰাজেনৰ পেহীয়েকৰ নাতিনীয়ক মাখনী যদি আছে জ্বা চাউল চাৰি কেজিমান ৰাখিমনেকি স্মৃতিবলৈ, তাই-কতো আৰু বাৰাণ্ডাৰ পৰাই বিদায় নিদি উপায় নাই। নহ'লে ভিতৰৰ জন যদি ঘূৰিবাৰ আৰু ভিতৰ নোসোমায়।

তিনিওজনীকে পৰিকল্পিতভাৱে বিয়া দিয়া হৈ গ'ল। প্ৰতিজন জোঁৰাই আকাশৰ তৰা। আৰু কি লাগে!

তাৰ পিচৰ পৰা অকলে ইহঁতক লৈ আছে। আগতে সিমান বেয়া নাছিল। মাজে মাজে গৈ দীপলিপিত্তৰ ঘৰে ঘৰে ফুৰিছিলো। সিহঁতো আহি হৈ-চৈ কৰি নহ' ডেৰমাহ কটাই গৈছিলহি। এতিয়া মোৰ বয়স হ'ল। যাও বুলি যাব নোৱাৰো। এতিয়া সিহঁত ল'ৰাই ছোৱালীয়ে ভৰপূৰ গৃহিনী। আগৰ দৰে আহি মোৰ শূণ্য ঘৰখন ভৰাই তুলিবহি নোৱাৰে।

তাৰ পিচত এই। এই মোৰ অদ্ভুত অস্থি।

দীপলিপ, অপৰূপা, ৰূপটি। সিহঁতলৈ ভাগে ভাগে চিঠি দিছিলো। মোৰ অৱস্থাৰ কথা জনাই অলপ দিন অলপ দিন থাকি যাবলৈ লিখিছিলো। এজনী এজনী আহি এমাহ এমাহ থাকি গ'লেও বহু হয়।

বাটলৈ চাপ্তত চকু বিৰোৱা অৱস্থাত সিহঁতৰ উত্তৰ আহিল। নিতান্ত নৈমিত্তিক ৰূপত। বুঢ়া হৈছা। এইবোৰ হ'বই অলপ সাৱধানে চলিব লাগে নিয়মিত যাত্ৰে ডাক্তৰে চায়। এই সময়ত নাৰ্চৰ দৰ্কাৰ। অৰূপ ডাক্তৰক ক'লে এজনী শিক্ষিতা নাৰ্চ নিশ্চয় বন্দোবস্ত কৰি দিব পাৰিব। টকাৰ কথা যেন মই একেবাৰে চিন্তা নকৰো।

টকাৰ কথা! টকাৰেই কথা!

কেউজনীৰে চিঠিৰ একেই কথা, একেই স্থৰ। এতিয়াই কোনো আহিব নোৱাৰে। জ্বিলজ্বিলক আনিবলৈ দাৰ্জিলিঙলৈ যাব লাগিব দীপলিপ। লেডিজ ৰিক্ৰিয়েচন ক্লাবৰ

এজুয়েল ফাংজনৰ বাবে দুমাহ কেনিও লৰচৰ কৰাৰ সাধ্য নাই অপৰূপাৰ। আৰু কাশ্মীৰৰ পৰা অস্বিতে পশিচটা গোলাপৰ দাল আনিছে। এওঁ কৈছে সব জীৱ লাগিব। বেটু। পাত নেমেলালৈ ৰূপটিৰ শাস্তি নাই। তাৰ পিচত আহিব। কিন্তু থাকিবলৈ নহয়। চাবলৈ। কিন্তু চোচাইটিৰ কাম। কৰিবলৈ সময় নাই।

আৰু মই মৰি যাব পাৰো—বেতিয়াই মন যায়। কি দাম মোৰ মনৰ। মোৰ হেঁপাহৰ। মোৰ আৱেগৰ। কান্দিব মই পৰা নাছিলো। বয়স নাই কন্দাৰ। কিন্তু শুই শুই চিলিঙলৈ চাই চাই যি কৰিছিলো তাৰ আগত কন্দাটো নিচেই সামান্য কথা।

বাহী-বন কৰা ল'ৰা এটাই ক'লেহি—সকমইনা নামৰ এজন মানুহ চোনাবালিৰ পৰা আহিছে। মোক লগ পাব খুজিছে।

সকমইনা! চোনাবালিৰ পৰা। এই দহ মাইল বাট। সিটো চাইকেল চলায়ে আহে। লৰালৰিকৈ ল'ৰাটোক কলো, পোৰ্টিকটো ধূলি বহিবলৈ দেনৈ। ফেনখন চলাই দিবি। আৰু এগিলাচ চৰবৎ কৰ।

সি ফটুকৰে মোৰ মুখলৈ চালে। মই মুখ ঘূৰাই ললো।

সকমইনা মোৰ আপোন মোমাইদেউৰ ল'ৰা। অৱস্থা বৰ বেয়া। হাট-বজাৰ কৰি খায়। সৰুতে আমি একেলগে উমলিছিলো। সেই জামুতল। সেই চোনাবালিৰ পকীঘাট। কত স্মৃতি। আমাৰ ঘৰখন আৰু মোমাইদেউইতৰ ঘৰখনৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাছিল। মোৰ সৰুতে এবাৰ জৰ হওঁতে মামীদেৱে পাঁচদিন আহি ৰাতি ৰাতি মোৰ লগত থাকিছিলহি। ডাঙৰ বেমাৰ একো নহয়। এনেই জৰহে।

বিয়াৰ পিচত সকমইনা এদিন আহিছিল। আঁঠুমূৰীয়া ধুতি, টায়াৰৰ চেঙেল, চাইকেলৰ কেৰিয়াত হাঁহ-কুকুৰাৰ খাং। এওঁলোকে প্ৰায় বাহিৰে বাহিৰেই বিদায় দিলে। মই গমেই নেপালো।

বহুত দিনৰ মূৰত দীপলিপৰ বিয়াত এবাৰ আহিছিল ৰভাৰ তলতে বহি চাহ এটোপা খাই গ'লগৈ। মই শুনিছিলোহে। ওলাবলৈ নহ'ল। তেতিয়া অহা পৰমা উকিলৰ পৰিয়ালটোক অভ্যৰ্থনা কৰা মোৰ বেছি প্ৰয়োজন আছিল। পৰমা উকীলৰ দুটা পুতেক ডাক্তৰ হৈছে। কোনে জানে। খুৱাই-বুৱাই ৰথা ভাল।

মই ওলাই আহিলো বন-কৰা ল'ৰা বহুৰ গাত ধৰি ধৰি। মোক তেনেকৈ অহা দেখিয়ে সকমইনা ব্যতিব্যস্ত হৈ উঠিল। মোক ধৰিমেলি বহুৱালে। কি হৈছে স্মৃতি।

সি বজাৰলৈ আহিছিল। হাঁহ দুজনীমান বেচিলে। হঠাৎ মোক এবাৰ চাই যাবলৈ বৰ মন গ'ল। সোমালে। একো খা-খবৰ নেপায়। আহোতে যাওঁতে মন কৰে, ঘৰখনত কাকো নেদেখে।

মোৰ সকলো কথা তাক বিবৰি ক'লো। চাৰি বছৰীয়া শিশুৱে কোনোবাই কৰা

অবিচাৰৰ কথা বাপেকক কণ্ঠতে শোকে খুন্দা মাৰি ধৰাৰ দৰে লাগিছিল মোৰ। তাক কৈ কৈ বুকুখন বৰ পাতল-পাতল লাগিছিল। বহুদিন সিদ্ধি থকা এটা দুৰ্ব্বল মোৰ কবচ গাৰ পৰা খুলিবলৈ পোৱা যেন লাগিছিল।

সকলমইনাই মোক বকিব পাৰিলেহেঁতেন। ঠাট্টা কৰিবলৈ পাৰিলেহেঁতেন। সি কিন্তু তাৰ গাতেই যেন মোৰ এনে এটা ভাৱেৰে ক'লে—এটা কথা কও, বেয়া পাৰিনেকি আকৌ তই। তই যদি কম বাইদেউ, বোৱাবীয়েৰেই বা ভতিজাৰ এজনী থাকিবহি পাবে। কম যদি পথিয়াই দিয়।

অনেক ফুলজাৰি একেলগে জলিছে। অনেক কটুকা। অথচ মই একো বেথা নাই। মই একো গুনা নাই। কি এজাৰ। কি নিঃশব্দতা। মই যেন ওজন নোহোৱা হৈ ক্ৰমাৎ উঠি উঠি গৈ আছে।

কি হ'ল বাইদেউ। বেয়া লাগিছে নেকি ?

মই সম্বতলৈ আহিছিলো। বৰ ভাগৰ। কোনোমতে কৈছিলো—সিহঁত দুইজনীকে কালিলৈকে পথিয়াই দিবি, সক।

বাটেদি যোৱা এজাক কোনোবা ছোৱালীয়ে হাঁহি উঠিছিল। দীপলিপ অপৰূপা স্বপটিয়ে একেলগে ইহা হাঁহিত মই যেন কেঁকুৰি কোঁচ খাই গৈছিলো। কিন্তু বুকুখন মোৰ যেন তথাপিও পূৰ্ণ হৈ উঠিছে—আচৰিত ধৰণে।

ভাষাদি

মই জানো, মোক লৈ তোমাৰ ঔংস্ক্যৰ অন্ত নাই। ‘আমি একেলগে পঢ়িছিলোঁ’। ‘আমাৰ বন্ধুত্ব অতি গভীৰ’। তেনেকুৱা ঘৰণৰ কোনো কথা এই ঔংস্ক্যৰ অন্তৰালত নাই। তোমাৰ ঔংস্ক্যৰ কাৰণ একেবাবে বেলেগ। তোমাৰ এটা বিশেষ স্বার্থ আছে।

অৱশ্যে তাৰ কাৰণে তোমাক মই দোষ নিদিওঁ। কোনো অভিযোগো মোৰ নাই। কাৰ ওপৰত অভিযোগ কৰি এই পৃথিৱীত কোনে শেষজিকা জিকিব পাৰিছে! তুমি লিখামেলা কৰা মাহুহ। তোমাৰ লিখা কেতিয়াবা পালে মই পঢ়োঁ। মাহুহৰ প্ৰতি থকা তোমাৰ সহানুভূতিখিনি মোৰ ভাল লাগে। মোৰ প্ৰতি তোমাৰ ঔংস্ক্যৰ জীৱতো এটা উদাৰ সহানুভূতিয়েই আছে বুলি মোৰ ধাৰণা।

এবাৰ তুমি কিবা এখন সৰু উপদ্ৰাস অনুবাদ কৰি প্ৰকাশ কৰিছিল। মই পঢ়িছিলোঁ। এজন বোবা কিন্তু শাৰীৰিকভাৱে অত্যন্ত শক্তিশালী মাহুহৰ কাহিনী। সংসাৰত মনৰ মাহুহ নোপোৱা, সহানুভূতি নোপোৱা, পৰম শক্তিশালী এটা বোবাই শেষত এটা কুকুৰ পোৱালিৰ মাজত আবেগৰ শাস্তি বিচাৰি পোৱাৰ মৰ্মস্পৰ্শ কাহিনী। সেই দিনাই মই বুজি পাইছিলোঁ। তুমি কিয় মোৰ লগত সঘনকৈ বাধি চলিবলৈ যত্ন কৰা। অন্তৰৰ কোনোবা এখিনিত আঘাত নলগা নহয়। লাগিবই। আপোনজনে মুখলৈ নাচাই হাতলৈ চালে আঘাত লাগিবই।

তথাপি তোমাক মই বেয়া পোৱা নাছিলোঁ।

তোমাৰ ওচৰত বৰং মইতো কৃতজ্ঞই।

মোৰ বিয়াৰ খবৰ পাই তুমি আহিছিল। নমতাকৈয়ে আহিছিল। আৰু কেৱল অহাই নহয়। তুমি আমালৈ এটা প্ৰেজেক্ট লৈ আহিছিল। আৰু কি প্ৰেজেক্ট! এটা ঘড়ি, পুৰণি কিন্তু সুলভলৈ চলি থকা। মই থুউব হাঁহিছিলোঁ। কথাবোৰ এওঁক ক’লত এয়ে। থুব হাঁহিছিল।

জীৱনত মই ইমানখিনি কাহানিও পোৱা নাই। ইমানখিনি মনোবোগ।

এই চিঠি পোৱাৰ পাছত তুমি এবাৰ আমাৰ ঘৰলৈ (কিনো ঘৰ!) আহিবা। আহিব লাগিব। কাৰণ... কাৰণ মই পাছত কয় বাক।

মই জানো, মোক লৈ তোমাৰ ঔংস্ক্যৰ অন্ত নাই। কিন্তু মোৰ কথা তুমি বৰ বেছি বোধহয় জানিব নোৱাৰিলা। তুমি বোবাৰ গল্প অনুবাদ কৰিলা। কিন্তু মোক-

লৈ আকিও একো নিলিখিলা। বোধহয় লিখিব পৰা নাই। সমল গোটি ধোৱা নাই। অথচ মাজে মাজে ছেগ বুলি তুমি মোক কত কথা সুধিছিল। মই খবৰ পাওঁ, মাজে মাজে আক-তাকো তুমি মোৰ কথা সুধিছিল। তোমালোকৰ কলেজত পঢ়া আৰম্ভৰ পাৰ্শ্বালিৰ ল'ৰাক সুধিছ। আমি একেলগে পঢ়োঁতে তোমাৰ এই ঔৎসুক্য নাছিল। থকা হ'লে তেতিয়াই তুমি মোৰ বিষয়ে ঢেৰ খবৰ পাই গ'লাহেঁতেন, কিন্তু তেতিয়াতো তুমি আক লিখা-মেলা কৰা মানুহ নাছিল। হ'ম বুলিও ছাগৈ ভবা নাছিল।

কিন্তু জানা, এনেকৈ তুমি মোৰ বিষয়ে বিবোধ খবৰ পাবা তাৰে জানো গল্প হ'ব! তাত মনৰ খবৰ যে নাই। চৰিত্ৰ জানো বুজাস্ত ?

কেতিয়াবা নায়ক হ'বলৈ সকলোৰে মন যায়। সেইটো দুৰ্বলতা। কিন্তু দুৰ্বলতাক জয় পৃথিৱীত কোনে কৰিব পাৰিলে! মোৰো মন যায়। সেয়ে এই চিঠি লিখ।

ঘৰত ভাতকেইটা বান্ধি খাই সোনকালেই ওলাই আহোঁ। কিন্তু প্ৰায় তিনি মাইল বাট খোজকাটি আহি বোৱাৰী-বাট পাওঁতে মোৰ তিনি ঘণ্টামান সময় লাগি যায়। ক্লান্ত হৈ পৰোঁ।

বোৱাৰী-বাটৰ তেতিয়াটো বহল-বহল, একেলগে পঞ্চাছজন মানুহ নামিব পৰা খটখটিৰ ওপৰত সেই জোপা মাছাতা-আহঁত। কিমান তাৰ বয়স কোনে জানে! এই কালে এইটো গোবিন্দ মন্দিৰ। আতুৰত পৰা মানুহ তালৈ দৌৰি আহে। সেই কালে অলপ দূৰত সেয়া থানা। চৌবিছ ঘণ্টাই খোলা থাকে। মন্দিৰো, থানাও। কাকত কাক মিলাই দুখন জগত।

আহঁত জোপাৰ তলতে বহি মই জিৰাওঁ। মোৰ কামলৈ তেতিয়াও সময় থাকে। কেতিয়াবা বহি বহি টোপনিয়াই দিওঁ। ডেৰ-দুই বজাত মোৰ কাম আৰম্ভ হৈ বাতি ছয়-সাত বজালৈ চলে। ন-মহ বজাত ঘৰ পাওঁগৈ। কেতিয়াবা ছিনেমা চাই ঘূৰা কোনোবাই ছাইকেলৰ কেৰিয়াৰত বছৰাই লৈ যায়। তেতিয়া সোনকালে ঘৰ পাওঁগৈ।

বোৱাৰী-বাটৰ আহঁত জোপাৰ তলত বহি মই জিৰাওঁতেই প্ৰায়ে ছাইকেলেৰে পাৰ হৈ যোৱা। ক্লাছ থাকে বোধহয়। আমাৰ ইয়াৰ ডাঙৰ পুৰণি কলেজখনৰ তুমি প্ৰফেছাৰ। প্ৰায়ে সেইখিনি সময়তে ক্লাছ থাকে।

মোঁলৈ চাই তুমি হাঁহ। তোমালৈ চাই মই হাঁহো। আমি হাঁহো।

মই সোধোঁ—কেইবাজিল ?

তুমি সময়টো কোৱা।

পাছলৈ মই দেখিছিলোঁ মোক দূৰত দেখিলেই,—কেতিয়াবা বাটতো লগ পাওঁ,— তুমি সাউং কৰে এবাৰ ঘড়ীটো চাই লোৱা হৈছিল। কেতিয়াবা সময় থাকিলে তুমি

আমি মোৰ পৰা এখন ভাৱোন লৈ খোৱা। মোৰ হাতত সদায় এখন ভাওৰ হাচতি থাকেই। অনবৰত ভাৱোন-খণ্ড পকতিয়াই থকাটো হেনো বিবক্ত মানুহৰ লক্ষণ। ক'ব নোৱাৰোঁ। মানুহে হয়তো কেতিয়াবা নিজৰ বিৰক্তিৰ কথাও লুপ্তে।

ইটো-সিটো নানা কথা আমি পাওঁ।

কেতিয়াবা তোমাৰ ব'বলৈ সময় নাথাকে।

তুমিতো জানাই, মই যেকোনো দিন নোৱাৰিলোঁ। সেই বছৰতে অগা-পিছাকৈ আই-দেউতা ঢুকাল।

মোৰ ককাই-ভাই নাই।

দেউতা আছিল দিন-হাজিৰা কৰা মানুহ। সকলো এটা জুপুৰি ঘৰেই সৰ্বস্ব। আজিকালি কিমান মই বহুত কথা জানো। দেশ-বিদেশৰ কিছু খবৰো জানো। সাহিত্য-সংস্কৃতি আদিবো কিছু খবৰ। জিলা পুথি-ভঁৰাললৈ মই প্ৰায় নিয়মীয়াকৈ যাওঁ। তাৰ গ্ৰন্থাগাৰিক বাইদেউ গৰাকীয়ে মোক বৰ মৰম কৰে। পুত্ৰো নহয়। সঁচাসচি মৰম। মানুহৰ দুৰ্বলতা, অক্ষমতাক পুত্ৰো কৰা কথাটো সেই মানুহে গম পাই ধোৱা, সেই বিষয়ত সচেতন হোৱাটো এটা বৰ বেয়া যন্ত্ৰণা। আৰু মোৰ দৰে মানুহ স্পৰ্শকাতৰ হোৱাটো এটা দস্তব্ৰমত বেয়া কথা।

কিন্তু সেই সময়ত—মানে দেউতা মৰাৰ ঠিক পাছৰ দিনবোৰত,—মোৰ বৰ দুৰৱস্থা হৈছিল। দূৰ সম্পৰ্কীয় খুৰাদেউ এজনৰ আশ্ৰয়ত এমাহমান দিন আছিলোঁগৈ। এমাহৰ মূৰত খুৰীদেৱে মোক প্ৰায় খেদিয়েই দিলে। স্পষ্টতঃ মাগি-খুজি খাবলৈ ক'লে। খুৰাদেৱে মুখেৰে মাত এটা নামাতিলে। কাঠমিস্ত্ৰী কাম কৰা খুৰাদেউ সেই সময়ত কৰত এখন ধৰোৱাত অতিপাত ব্যস্ত আছিল। মূৰ তুলি চাবলৈ সময় নাই। মই বাৰে বাৰে তেওঁৰ মুখলৈ বুখাই চাইছিলোঁ।

অৱশ্যে তাত যুক্তিও আছে।

টানি-টুনি প্ৰায় চোৱিছ ইঞ্চি ওখ, এটা ওঠৰ বছৰীয়া,—ওঠৰ বছৰীয়া ডেকাৰ সমানেই খাব পৰা,—‘কেঁচুৱাক’ তেওঁ পুহি ৰাখিব নোৱাৰে। এটা হাড়মাল। মানুহে লাজত এপোৱা চাউলৰ ভাত খুৱাই কুৰুৰ পোহে, কিন্তু মানুহক এমুঠি চাউল দিবৰ হ'লে এক মহাভাৰত দিগদাৰৰ সন্মুখীন হয়। মানুহৰ জীৱন সম্ভৱতঃ কোনো দিনেই তাগৰ জীৱন নহ'ব। সকলোতকৈ ডাঙৰ কথা—প্ৰথম চিন্তাৰ কথা—খুৰা-খুৰীৰ স্বাভাৱিক দৰখনত, ফুট-পুট ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত, অস্বাভাৱিক মোৰ উপস্থিতিটোৱেই অপয়া। পৃথিৱীয়েই এই। আনৱিক বিস্ফোৰণ ঘটোৱা পৃথিৱীয়েই বিকলাংগ বৰ পাতে। মাতাৰ টেৰেছাক নোবেল বঁটা দিয়ে।

এই কথাটো—মোৰ অন্তিমই যে অপয়া—এই কথাটো আই-দেউতা থকালৈকে

মই ঈশলক্ষিয়েই ক'ৰা নাছিলে"। লগ-লগনীয়াই,—আন মাহুহেও,—আন মাহুহেও
 ছোকাইছিল। অভয়া হৈ বোৱা কাৰণে গাভেই নালাগিছিল। আজিকালি ল'ৰা-
 ছোৱালী কেঁচুৱাত ববকৈ পৰা নালাগে; কিবা-কিবি খুউৱা, বেজি দিয়া নিষিদ্ধ
 পৰিণত হৈছে। কিন্তু আগতে বব হৈছিল। প্ৰায়বোৰেই মৰিছিল। মৰি বাচিছিল।
 কিন্তু মোৰ দৰে হৈ বাচি থাকি ক্ৰমে ক্ৰমে মৰাৰ যি অভিজ্ঞতা সেৱা যেন কাৰো আক
 নহওক। অনেক ব্যাখ্যা মই পঢ়িছোঁ, বামণ অৱতাৰৰ ব্যাখ্যা মই নাই পঢ়া।

মোৰ বয়স এতিয়া পঞ্চাশ বছৰ। তোমাৰ দুবছৰমান কম হ'ব ছাটৈ। মই
 তুলিলে বাবলৈ লওঁতে মেৰি হৈছিল। জীৱনত মই কোনেও আশা নকৰা ধৰণে, মই
 নিজেও আশা নকৰা ধৰণে, ভাল ভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত। আই-দেউতা ঢুকুৱাৰ পাছৰ প্ৰথম
 ছটামান বছৰ মোৰ বেছ কষ্ট হৈছিল। কিবা এটা কৰাৰ ইচ্ছা মোৰ সদায় আছিল।
 ভিখাৰী হ'ব মই খোজা নাছিলে"। কিন্তু অৱস্থাই মোক প্ৰায় মাগি খোৱাৰ পৰ্যায়
 এটালৈ লৈ গৈছিল।

ছাৰে মোক বন্ধা কৰিলে।

আক দুই-তিনি বছৰৰ ভিতৰতে মই মোৰ মাজত এনে এটা প্ৰতিভা (প্ৰতিভাই
 বুলিছোঁ,—কাৰণ সকলোৱে সেই বুলিয়েই কয়।) আৱিষ্কাৰ কৰিলে"। যিটোৰ যত
 আজি মই বেছ ভালভাৱে চলি আছোঁ। আক মাহুহে মোক-আনকি-সন্মানো কৰে।
 এই অঞ্চলৰ বেছিভাগ লেখৰ মাহুহৰ কেন্দ্ৰত মই ক'ব পাৰোঁ—এওঁ সকতে বব দুট
 আছিল বা শাস্ত আছিল।

ছাৰ মানে আমাৰ স্বপাজলি গাঁৱৰ সেই মাধৱ পণ্ডিত। মাধৱচন্দ্ৰ কটকী। ছাৰে
 আমাক পাঠশালাত পঢ়ুৱাইছিল। পঢ়াত মই বৰ বেয়া নাছিলে"। অৱশ্যে বৃত্তিলৈ
 পঠিয়াব পৰাকৈ ভালো নাছিলে"। তাৰ পৰাই আমি টাউনৰ স্কুলত পঢ়িবলৈ
 আহিছিলে"। ছাৰেই দেউতাক কৈ-মেলি মোক হাইস্কুলত দিয়াইছিল।

টানত পৰি ছাৰৰ ওচৰলৈ মাজে মাজে গৈছিলে"।—কিবা সহায় পাওঁ নেকি।
 ছাৰে সহায় কৰিছিল। এটা-দুটা টকা দিছিল। ছাৰে মোক একো কোৱা নাছিল।
 কিন্তু মই দেখিছিলে"। মই গ'লেই হাঁহি থকা মাহুহ ছাৰ গহীন হৈ পৰিছিল। এদিন
 টকা এটা দি পাছদিনা পুৱা এবাৰ মোক আহিবলৈ কৈছিল।

গৈছিলে"।

এটা সৰু কোঠাত চাৰিটা ল'ৰা, এজনী ছোৱালী। সিহঁতৰ বয়স তিনি-চাৰি
 বছৰৰ ভিতৰত। এটা ছাৰৰ নিজৰে জী-নাতি। বাকী কেউটাও চিনি পোৱাৰ
 ভিতৰতে কাৰোবাৰ কাৰোবাৰ। ছাৰে মোক কোঠাটোলৈ নি কৈছিল—তোমালোকে
 স্তনা, এয়া এওঁ এতিয়াৰ পৰা তোমালোকৰ ছাৰ। আজিৰ পৰা সদায় বাতিপুৱা এওঁ

ভোবালোড়ক অলপ সময় পঢ়াব। তাৰ পাছত মোক কৈছিল—টা বাৰ, কোনো জীৱনেই অসাগতিয়াল নহয়। তই চেষ্টা কৰি চাচোন। গুৱলাৰ চলেবে ইহঁতক পঢ়া-শুনা শিকাৰ পাবনেকি? গঠিখালালৈ বোৱাৰ উপযুক্ত কৰিব লাগে।

মোৰ বখেট ভয় লাগিছিল।

সিহঁতেও প্ৰথম প্ৰথম মৌলৈ ভয় কৰিছিল। ওখই-পাখই দেখাত সিহঁতৰ নিচিনাই অলপ ডাঙৰ এটা ল'ৰা। কিন্তু মাতে-কথাই এটা ডেকা মানুহ। এইটো বা আকৌ কি জীৱ। কিন্তু মোৰ এটা বেলেগ এবাৰ নোৱৰা আকৰ্ষণ আছিল। ভূমিতো জানাই মই বগা-চগাই দেখাত বেছ ধুনীয়া। এজনী বগী ধুনীয়া ছোৱালীৰ নিচিনা। বয়সে মোৰ গাত বিমানখিনি ভেজ দিছিল সেইখিনি দোৱাদোৰি কৰি থাকিবলৈ গাটো আছিল বহুত ঠেকুঁক। কলত মই অনবৰত বডাটো, মোক-খা মোক-খাটো হৈ থাকোঁ। এই আকৰ্ষণটো মোৰ বাবে এটা বিপদো আছিল। ই মোক জীৱনৰ জীষণ কুংসিত অভিজ্ঞতালৈ টানি নিছিল। ক'ম তোমাক।

অতি সোনকালেই মই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ মাজৰে এটা হৈ পৰিছিলোঁ। সিহঁতৰ লগত উমলিছিলোঁ, খেলিছিলোঁ। ছাৰৰ শাস্ত কোঠাটো মুখৰ হৈ উঠিছিল। তাৰ মাজতে কোনেও গমেই নোপোৱাকৈ পঢ়া চলিছিল। দুই-এমাহতে সিহঁতে নেওতা পৰা হ'ল। আন্ধৰ চিনি পালে। লিখিবলৈ শিকিলে। তৃতীয়-চতুৰ্থ মাহৰ ভিতৰত ছাৰৰ সৰু কোঠাটোত পোন্ধৰটা ল'ৰা-ছোৱালীৰ এটা সৰু শ্ৰেণী নিয়মোৱা হৈ পৰিল।

এতিয়াও আছে। ছাৰৰ ঘৰত নহয়। মোৰ ঘৰত পুৱা মই এজাক সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালী পঢ়াওঁ। আৰু পাছ বেলা টাউনত তিনি ঠাইত গড়ে কুৰিটাকৈ ল'ৰা-ছোৱালী পঢ়াওঁ।

এতিয়া মোৰ মাহিলী উপাৰ্জন প্ৰায় এহেজাৰ টকা। লগতে আছে জীৱনৰ এনে এক বিশেষ 'স্বাদ' যিটোৰ উপভোগ সকলোৰে ভাগ্যত নঘটে। শিকক মাত্ৰেই শিককতাৰ স্বাদ উপভোগ কৰিব নোৱাৰে।

কিন্তু—।

মই তোমাক সম্পূৰ্ণ বেলেগ কথা ক'ব খুজিছোঁ। মোৰ সম্পূৰ্ণ জীৱনী তোমাক মই ক'ব খোজা নাই। অথবা জীয়াই থকাৰ যুঁজখনৰ কথাও আইকালি ক'ব খোজা নাই। তোমাৰ লিখা মই পঢ়িছোঁ। সেইখিনি তুমি অৱলীলাক্ৰমে অনুমান কৰি ল'ব পাৰা বুলি মই জানো। মই মাত্ৰ তোমাক ক'ম মোৰ জীৱনৰ কেইটামান নিদাক্ষ অভিজ্ঞতা আৰু তাৰ ফলত হোৱা সিমানেই নিকৰণ উপলব্ধিৰ কথা।

তুমি পঢ়া-শুনা কৰা মানুহ। অধ্যাপক মানুহ। মইতো তোমাৰ আগত হাতীৰ আগত মাথি। ডাখপি ছাৰৰ প্ৰেৰণাত, গ্ৰন্থাগাৰিক বাইনেটৰ মৰমত আৰু অন্তৰৰ

ভাঙ্গিলাত ময়ে অলপ-অচৰণ পাইছিলোঁ। মনত দ্বাপ কাটি বোৱা ডেৱে এৰম কিতাপ 'মূল' ক'ৰ'। 'মূল' দুটেক নামৰ সেই বে বাওনা শিল্পী এখনৰ জীৱন-ভিত্তিক উপভাস। সেইখন যদি ভূমি পঢ়িছা,—পঢ়িছাই নিশ্চয়,—মোৰ জীৱনৰ দুখ ভূমি বহু পৰিমাণে বুজি পাবা।

মোৰ ধাৰণা মূলগতভাৱে পৃথিৱীত সকলো মানুহেই সত্য। যাক অৱস্থাইহে মানুহক ক্ৰমাৎ অসত্য কৰি তোলে। অসত্য হোৱাৰ দুখ জীৱনত যি মানুহে উপলব্ধি নকৰে সি অসত্যৰ দৰে সুখী হৈ থাকিবও পাৰে। এক অৰ্থত তেনে মানুহ ভাগ্যবানো। কাৰণ সিহঁত যে অসত্যৰ সম-পৰ্যায়ৰ সেই কথাকে সিহঁতে বুজি নাপায়। সকলো হাঁহিতো আক হাঁহি নহয়। কিন্তু অসত্য হোৱাৰ দুখ যি উপলব্ধি কৰে সেই উপলব্ধি তাৰ কলিভাত অনবৰত এডাল কাঁহঁট হৈ সোমাই থাকে। তাৰ কটৰ পৰা সি অব্যাহতি নাপায়।

এই দুখ মই পাইছিলোঁ।

কিন্তু ময়ো হয়তো এক অৰ্থত ভাগ্যবান। মোৰ উত্তৰণ ঘটিছে। উত্তৰণেইতো জীৱনৰ আন এটা নাম। মই কটক-জালাৰ পৰা মুক্তি পাইছোঁ। কেৱল মুক্তি পোৱাই নহয়, শ্ৰুত মুক্ত জীৱনৰ যি স্বাদ তাকো মই পাইছোঁ। ভগৱানৰ ওচৰত মই ক্লান্ত। ভগৱানক মই বিশ্বাস নকৰি থাকিব নোৱাৰোঁ। মোক বাওনা কৰি স্বাভাৱিকতাৰ পৰা বঞ্চিত কৰি যি শূন্যতাত ভগৱানে মোক নিক্ষেপ কৰিছিল তাৰ অনেকগুণ পূৰ্ণতাৰে মোক ভগৱানে ওপচাই দিছে। মই যি পালোঁ,—পাইছোঁ—জীৱনত, তাৰ তুলনা নাই।

কিন্তু সেইবোৰ পোহৰৰ কথা। তাৰ আগতে মোৰ তোমাক আন্ধাৰৰ কথা বহুত ক'বলৈ আছে। বহুত আছে। বহুত কথা।

ক'ববাত পাইছিলোঁ, মানুহৰ জীৱনৰ হেনো সবাতোকৈ শক্তিশালী পৰিচালিকা শক্তিকেইটোৰ অজ্ঞাতম হ'ল যৌনশক্তি। অথচ আমাৰ সমাজ ব্যৱস্থাত যৌনতাক অৱদমন কৰাৰ কথাই অধিক আছে—স্বাভাৱিকতা দিয়াৰ কথা নাই। আৰু আজিকালি যি হৈছে তাতোকৈ অৱদমনেই ভাল আছিল। বজাৰাৰ হৈ গতি কৰাতকৈ বৈ থকা অধিক নিৰাপদ।

মই মানুহটো বাওনা। কিন্তু সেই শক্তি মোৰ জীৱনলৈ বাওনা হৈ অহা নাছিল। আহিছিল জুইৰ প্ৰতিশ্ৰুতি হৈ। নহন-জালাই যাৰ একমাত্র ইতিহাস। কিন্তু মই বাওনা হলেও বুৰ্জ নাছিলোঁ। মই জানিছিলোঁ স্বাভাৱিক আৰু উজ্জল যৌন জীৱন মোৰ বাবে নহয়। যেনেকৈ মই জানিছিলোঁ ফুটবল খেলা, ভলীবল খেলা মোৰ বাবে বহুত। মোৰ নাম বাম হ'লেও বহুত বামৰ ভাওত মই ওলাব নোৱাৰোঁ। এয়া

একেদাৰে ভক্ত কথা নাছিল। তথাপি এটা বোবা ছুখ লৈ মই মোৰ কান্ধ-কান্ধলৈ
ভিত্তিৰ টিগা দিছিলোঁ।

কিন্তু একাধিক আশ্চৰ্য ঘটনা ঘটি গ'ল মোৰ জীৱনত। সপোনতো নভৱা ঘটনা।
গছ তলত বাস কৰা আধা-পাগলী মাগনীজনীৰ কোলালৈও কেঁচুৱা অহাৰ দৰে ঘটনা।
আশ্চৰ্য্যতকৈ বোধহয় অস্বাভাৱিক। কিন্তু ঘটিল।

এজন উচ্চ-পদস্থ চৰকাৰী বিষয়াৰ তিনি বছৰীয়া ল'ৰাটোক মই পঢ়োৱাৰ দায়িত্ব
পাইছিলোঁ। ঘৰত পঢ়াব লাগে। টকা কেইটামান বেছিকৈয়ে দিছিল তেওঁলোকে।
মাছহগৰাকী বৰ সাদৰী। মোক মৰম কৰে, খুৱায়-বুয়ায়। মাছহজন খহটা। বেছি
কথা নকয়। ছটা-ছটা মাত দাঙিক।

এদিন পঢ়াবলৈ গৈ দেখিলোঁ, ল'ৰাটো নাই। মাকৰ লগত বুঢ়ী-মাকৰ ঘৰলৈ গ'ল।
ঘৰত বিয়া অকলে অকলে আছে। চুৰট হুপি বহি আছে। কোঠাত সোমায়েই
মই এটা গোন্ধ পাইছিলোঁ। মাছহজনে মদ খাই বুলি জনা নাছিলোঁ। তেওঁ মোক
বহিবলৈ ক'লে। আচৰিতভাৱে মিঠা মাতৰে ইটো-সিটো কথা পাতিলে। পাছত
মই যেতিয়া বাওঁ বুলি উঠিলোঁ তেতিয়া তেওঁ হঠাৎ মোৰ হাতত ধাপ মাৰি ধৰিলে।

কি বীভৎস সেই অভিজ্ঞতা। এক বান্ধৱ কবলত নৈতিকতাৰ বস্তু প্ৰাসাদ
মুহূৰ্ততে ধূলিসাৎ হৈ যোৱাৰ দুখভৰা উপলব্ধি। মই সেই ল'ৰাটোক পঢ়াবলৈ আক
যোৱা নাছিলোঁ। সাদৰী মাছহগৰাকী মোক বিচাৰি ৰূপাভিল ওলাইছিলগৈ। মই
বিনম্ৰভাৱে অসমৰ্থতা জনাইছিলোঁ। এক নিসংগ পবিত্ৰ আত্মাৰ সেয়া আছিল হয়তো
প্ৰতিবাদ। কিন্তু মোৰ আত্মাই প্ৰতিবাদ জনালেও মই গম নোপোৱাকৈয়ে মোৰ
দৈহিক সজ্জা পতনৰ অন্ত এক গম্ভীৰ নিঃশব্দে সোমাই পৰিছিল। মই এনে এটা
মাৰাত্মক জ্ঞান লাভ কৰিছিলোঁ যি জ্ঞানে মাছহক মূৰ্খ কৰে। মূৰ্খ অথবা পশু।
স্বাভাৱিকতা 'ব'ত দুস্তাপ্য তাতেই মাছহে অস্বাভাৱিক বিকল্পত জাপ দি পৰে।

এজন বান্ধৱনৈতিক নেতাৰ সৰু ল'ৰা এটাক পঢ়ুৱাইছিলোঁ, তেওঁৰ আন এটা ল'ৰাৰ
বয়স আছিল বাৰ-তেৰ বছৰ। সুন্দৰ স্বাস্থ্যৰ ধুনীয়া ল'ৰাটো মোতকৈ এফুটমান ওখ
আছিল। সি ভাল টেবুল-টেনিছ খেলে। প্ৰশিক্ষণো লৈছিল। মোৰ বয়স তেতিয়া প্ৰায়
বাইছ-তেইছ বছৰ। এগৰা এই ল'ৰাটো আন্তঃজিলা খেলিবলৈ শুৱাহাটলৈ যাবলৈ
ওলাল। বাপেকে মোক মাতি ক'লে—তুমিও ইয়াৰ লগত খোৱা। লগতে থাকিব। ই
নিচেই অকঁৰা। টকা-পইচা কি ক'ত লাগে তুমিয়ে খৰচ-পাতি কৰিব। ইয়াৰ খোৱা-
শোৱাত চকু দিব। মাত্ৰ চাৰিটা দিন।

মই গৈছিলোঁ। কিন্তু সেই ল'ৰাটোৰ পৰাই মই প্ৰথম শিক্ষা পাইছিলোঁ।
মোৰ উদ্ভবৰ বাবে এই পাঠৰ নিত্য প্ৰয়োজন আছিল। ঘৰলৈ অহাৰ পাছত এদিন

যাকনৈতিক নেতাৰ দৰলৈ গৈছিলে।। সকলোৰ পঢ়ুৱাবলৈ। মনত এটা বেলেগ আশাৰ নিচিনা ভাবো। কিন্তু তাত যি ঘটিল সেইয়া আছিল পশ্চিমত নব্যোদয়ৰ দৰে কথা। মাৰ্কটোৱেইনৰ কিতাপত যে আছে তেনেকুৱা। মই সকলোৰ পঢ়াই আছিলে।। সি বাপেকক লগত লৈ সোমাই আহিছিল।

মেউতা,—কোনো ভূমিকা নোহোৱাকৈ সি কৈছিল,—এই বাৰ মাটৰে আক ভাইটিক পঢ়ুৱাব নালাগে।

কিয় ?

এওঁ বৰ নিলাজ, মেউতা।

তিনিদিন মানলৈ মই একো খাব নোৱাৰিছিলে।। চকুলৈ টোপনি নাহিছিল।

যিবোৰ বঞ্চিত মানুহ, যিবোৰ সকলো মানুহ, সেইবোৰ মানুহৰ স্পৰ্শকাতৰ হোৱাৰ অধিকাৰ বোধহয় নাই। কিন্তু সিহঁতেই বেছি স্পৰ্শকাতৰ হয়। আৰু সেইখিনিতে মানৱ জীৱনৰ বহুতো কাৰণ্য থুপ খাই থাকে।

কেইবামিনৰো মূৰত এটা প্ৰচণ্ড বা-মাৰলিৰ আঘাতৰ পৰা নিজকে উদ্ধাৰ কৰি মই যেতিয়া আকৌ ওলাই আহোঁ তেতিয়া মই সলনি হৈ গৈছোঁ। মনোৰাজ্যৰ এখন ক্ষুদ্ৰ ফুলনি শুকাই শেষ হৈ গৈছে। মোৰ সৰ্ব শৰীৰ মেৰিয়াই ধৰা এটা বীভৎস লাগৰ ডিঙিত টিপা মাৰি মাৰি তাৰ বিজুলুৱা পেৰণৰ পৰা মই নিজকে মুক্ত কৰিছোঁ। সেয়া মোৰ নিজৰ ভালৰ বাবেই। এতিয়া যেতিয়াই মই সেই কথা ভাবো—তেতিয়াই ভগবানলৈ মনত পৰি যায় ৰাজনীতিবিদৰ সেই টেবুল টেনিছ খেলা ল'ৰাটো,—এতিয়া ডাঙৰ টকাৱালা মানুহ; আমাৰ দেশত ৰাজনীতি এটা ডাঙৰ ব্যৱসায়;—সেই ল'ৰাটো এতিয়া বিখ্যাত লম্পট। কিন্তু বাৰ বছৰ বয়সত সি ভায়েকক ভাৰস্বত লম্পটতাৰ পৰা ৰচাবলৈ এটা প্ৰেৰণা ভগবানৰ পৰা নাপালে ক'ব পৰা পাব।

আৰু অনেক অভিজ্ঞতাৰ কথা মই তোমাক ক'ব পাৰিম। দুনীতি, অনীতি, স্ৰষ্টাৰ, প্ৰবন্ধনাৰ বহুৰূপ মই দেখিছোঁ। কি সেইবোৰ মই আৰু নকওঁ। কাৰণ মই জানো তোমাৰ স্ববেদী মনৰ দাপোণত তাৰ অনেক ছবি নিয়ত প্ৰতিবিম্বিত হৈ আছে।

মই মাত্ৰ তোমাক মোৰ এটা বেলেগ ধৰণৰ অভিজ্ঞতাৰ কথা ক'ম। তুমি লেখক মানুহ। চৰিত্ৰ নিৰ্মাণ কৰিবৰ সময়ত তুমি দৰকাৰী ভালপাত ইত্যাদি যোগ দি ল'ব পাৰিবা। বিহকেই যোগ নিদিয়া,—সেয়েহে মোৰ অভিজ্ঞতা হ'ব। মানুহে নাজানে এটা নাপ্তমান পৰৱৰ্তী অভিজ্ঞতা মানুহতকৈ কিমান বেছি। হাতীৰ গছকি মানুহ দৰাটো আমাৰ বাবে এটা বাতৰি কাকতত ওলাব লগা খবৰ। কিন্তু এটা পৰৱৰ্তী প্ৰতিটো যুগুত তাৰ মূৰৰ ওপৰত অক্ষয় হাতীৰ খোজৰ ভয় লৈ ফুৰিব লগা হয়। গাখীৰত

ভূবি মাহুহ যাবৰ থবৰ সাধাৰণভাৱে গুনা নাযায়। কিন্তু পক্ষীয়া মোৰ শিকলাত ভূবি
যবাটো নৈমিত্তিক ঘটনা।

আৰু মাহুহৰ মাজত মই বে এটা মাহুহ-পক্ষী। মোক লৈ চতুৰ্দ্দিশে নিবন্তৰ
কৌতুহল। অনাহকত মাহুহে মোক চোলাটো বেছি দীঘল দেখে। নাৰুটো বেছি
কোঁড়া দেখে। চকুযোৰ দ দেখে। ঠুঁঠোৰ কাষক দেখে। হাজাৰজনৰ মাজতো
মই হেবাই বাব নোৱাৰে।। কিবাকৈ প্ৰত্যেকৰে দৃষ্টি মোৰ ওপৰত পৰিবই।

নাৰী-সংগ মই কাহানিও পোৱা নাছিলে।। চেটা নকৰা নহয়। কৰিছিলে।।
কিন্তু সকল হোৱা নাছিলে।। এবাৰ সাহসত ভৰ দি আনকি এজনী সকলোৱে জনা
বেয়া মাহুহৰ দুৱাৰত বাতি গৈ টুকুৰিয়াইছিলে।। তাই দুৱাৰ খুলি অপাংগ
দৃষ্টিৰে এবাৰ মোক চাই পুনৰ দুৱাৰ বন্ধ কৰি দিছিল।

আহত মন লৈ বাটৰ দাঁতিত মই বহি আছিলে।। দেখিছিলে।। এটা সময়ত নিজৰ
শৰীৰতকৈ প্ৰায় তিনি গুণ প্ৰকাণ্ড এটা মাহুহক তাই আগ্ৰহেৰে ভিতৰ স্তম্ভৰাই নিছে।

সেইটো এলেকালৈ মই আৰু যোৱা নাছিলে।।

কিন্তু,—অন্তঃশ্ৰোতা নদীয়ে কাক কেতিয়া কেনি টানি নিয়ে ক'ব নোৱাৰি।

নীলাৰ ভনীয়েক এজনীক পঢ়ুৱাইছিলে।।

এদিন ঘটনাক্ৰমে নীলা আৰু মহিমাৰ কথা-বতৰা শুনিছিলে।।

—কেনেকৈ চলিছ নীলা? কমল দা নাই, বিষল দা নাই!

—আহোঁ আৰু। উপবাস। তোৰেতো বাঞ্জন দা এই কলিকতা, এই দিল্লী।
অৰুপতো লগুন পালেগৈ।

—অন্যত নাথাকিলে তেতেলীকে চেলেকিবলৈ শাস্ত্ৰই বিধান দিছে নহয়।

মোৰ গাত্ৰ একেলগে লাখ-লাখ সৰিয়হ ফুটিছিল। শুভবুদ্ধিৰ চকু কথা হৈ গৈছিল।
জিহ্বা বছৰীয়া এটা আদমি ভোকাডুৰ দেহ, য'ত ভেজ বহুত বেছি, ঠাই নিচেই কম।

মই মহিমাৰ ঘৰ ওলাইছিলোঁগৈ। তাইৰ লগত চিনাকি মোৰ ভালেই আছিল।
মোৰ ঈভছডুপিঙৰ কথা শুনি তাই খুব হাঁহিছিল। ভালেমান পৰ চুপতি কৰিছিল।

কিন্তু শেষত তাই মোৰ পিছত কুকুৰ লগাই দি হাঁহিছিল।

ভূমি হয়তো বিশ্বাস কৰিবলৈ টান পাবা, সিদিনাৰ পাছৰ পৰা কামনাই আৰু মোক
জুইব দৰে কেতিয়াও পোৱা নাই।

ছাৰে বোধহয় এইবোৰ কথা কিবাকৈ জানিছিল।

এজন এজন মাহুহ থাকে যি সকলো মাহুহৰ সকলো কথা কেনেকৈ জানে ক'ব
নোৱাৰি। পাঠশালাৰ পণ্ডিত। কিন্তু ছাৰে সকলো জানে। অন্ততঃ ছাৰে কি
না জানে মই নাজানো। মাথৰ কটকী ছাৰ মোৰ বাবে এক শীৰ্ষক। এক দেহবৃত্ত।

এদিন অপ্রত্যাশিতভাৱে মাতি নি বহুৱাই লৈ ছাৰে মোক অসুস্থ কথা কিছুমান কৈছিল। ছাৰে এবাৰো মোৰ চকুলৈ চোৱা নাছিল। খিৰিকীৰ দূৰৰ আকাশলৈ চাই আছিল। ছাৰে আশ্চৰ্যলিপ্তভাৱে গীতাৰ কথা কৈছিল, কোৰাণ-বাইবেলৰ কথা কৈছিল। আত্ম-নিগ্রহৰ তাত্পৰ্য্যৰ কথা কৈছিল। তাৰ পাছত হঠাৎ মোৰ চকুলৈ চাইছিল। সম্ভৱ বছৰ বয়সতো চকচকাই থকা ছাৰৰ চকু দুটাই হাঁহিছিল।

—বায়, মোৰ অনেক ছাত্ৰ। সকলো বয়সৰ ছাত্ৰ। বহুতে বহুত কিবা কৰিছে। বহুত ডাঙৰ মানুহ হৈছে। অনেক বেয়া হৈছে। দুই একৰ বাহিৰে মই কাকো একো নকওঁ। কেতিয়াবা ভাল পাওঁ। কেতিয়াবা দুখ পাওঁ। তোৰ ক্ষেত্ৰত মোৰ লিপ্ততাটো অলপ বেলেগ। তই ব্যতিক্ৰম। তেনেকৈ কোৱা বাবে বেয়া নাপাৰি। পৃথিৱীত সকলো ভাল আৰু সকলো বেয়া কাম ব্যতিক্ৰমৰ পৰাই হয়। তোৰ পৰা ভাল হোৱাটো মই বিচাৰোঁ। তই গান্ধীও হ'ব নালাগে। হিটলাৰো হ'ব নালাগে। যি মানুহে পছলিৰ বনগুটি উঘালে তেওঁ যদি তাকে ভালকৈ উঘালে তেওঁৰ কামৰ মূল্য মই তাজমহল সজা মানুহটোৰ কামৰ মূল্যৰ লগত বৰ বেছি পৃথক বুলি নাভাৱোঁ। এই কাগজখনত মই দুটামান প্ৰশ্ন লিখি দিছোঁ। তই মোক কোনো উত্তৰ দিব নালাগে। মাত্ৰ তই ভাবি চাবৰ বাবে দিছোঁ। মানুহে পৰীক্ষা সদায় নিজৰ ওচৰত দিব লাগে।

ছাৰৰ কাগজত গোট গোট আখৰত লিখা আছিল।

: খেতিয়কে নাঙলৰ যন্ত্ৰ কিয় লয়? হাল-বোৱা শেষ হ'লে নাঙলটো খুই গুৰুৱাই বছৰটোলৈ তুলি থোৱাটো কিয় এটা সংস্কৃতিৰ দৰে?

: বাইপতি ভৱনত এটা নাঙলৰ প্ৰয়োজন আছে নে নাই?

: ভগৱানে মানুহৰ বাহিৰে প্ৰায় সকলো জীৱৰে যোন-চেতনা সময়ৰ সীমাৰেখাত আবদ্ধ ৰাখিলে কিয়?

: এটা বস্তাৰ পৰা গুটিখান পকা আলিত সিঁচ দিলে ধানবোৰ কি হ'ব? আৰু বস্তাটোৰ কি হ'ব?

: জুই নহ'লে জীৱন নচলে। অথচ জুইৰ ব্যৱহাৰতে সবাতোকৈ বেছি সাৱধানতাৰ প্ৰয়োজন কিয়?

কাগজখন দি ছাৰে মোক এটা কোড়ক কৈছিল।

এবাৰ এজন ডেকাই আঠ-মঙলালৈ যাবলৈ এডাল টাই কিনি ডিঙিত বান্ধিছিল। জীৱিকাত ডেকা বনবিভাগৰ কৰ্মচাৰী। হাবিত টাই নালাগে। বহুত দিন এনেই পৰি থকাৰ পাছত টাইডাল আঠুৱা বন্ধা ৰচীত পৰিণত হ'ল। গতিকে মানুহে জ্বল্যবোধ শব্দটোৰ অৰ্থ বুজিবলৈ যন্ত্ৰ কৰিব লাগে। গজদলিকা প্ৰবাহ বেয়া কথা।

মই জাবিবলৈ, বুজিবলৈ যন্ত্ৰ কৰিছিলোঁ।

এটা নতুন পোছব। এটা নতুন উপলব্ধি। মই যেন বোধোদয়ৰ সম্বন্ধীত অৱগাহন কৰি উঠি স্বাতন্ত্ৰ হলে।। নতুন উপলব্ধিৰ দাঁত মোৰ জীৱনলৈ এক অপূৰ্ণ প্ৰশান্তি আহিছিল। কামৰ অৰ্থ মই বুজি উঠিছিলে।। লাহে লাহে মই আজিৰ এই বাৰ ছাব হৈ উঠিছিলে।। ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাত ফুটিলেই বাৰ কথা মাজুহে মনত পেলায়। আৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে লিখিব-পঢ়িব পৰা হ'লেই যি নতুন নতুন কৈ কাকন-জন্মা জয়ৰ আনন্দ উপভোগ কৰে। সিহঁতক পঢ়োৱা মোৰ বাবে এটা কেৱল পদ্ধতি নহয়। এয়া অনাবাৰী জৰি আবাবী কৰি তোলাৰ সাধনা।

সেয়ে তোমাক এইবাৰ এটা পোছবৰ সাধু কওঁ। আত্মাৰ কথা বহুত ক'লো। তুমি জানো এইবোৰ লিখিব পাৰিবা? যিবোৰ কথা বিশ্বৰ অনেক মহৎ গ্ৰন্থত আছে সেইবোৰৰ বহুত কথাই আকৌ তোমালোকে আমাৰ সাহিত্যত লিখিব নোৱাৰা নহয়। অসমৰ এখন গাঁৱত বহিও তুমি পেপিল পঢ়িব পাৰা। ষ্টিট কাৰ নেমড্ ডিক্‌চনাৰী, গল্প অৱ দেয়াৰ বডিজ, ফিউচাৰ শ্বক, বা আমাৰ দেশৰে কল গাৰ্গছ, মহাৰাজাজ, পঢ়িব পাৰা। কিন্তু লিখিব নোৱাৰা। ইয়াত সত্যতকৈ স্নীলতা অস্নীলতা লৈ বেছি মূৰ ঘমোৱা হয়। অথচ সামান্য এটা অসত্যও যে পৰ্বত-প্ৰমাণ অস্নীল সেই কথা আমি নাভাবোঁৱেই।

শুন।

বোৱাৰী-ঘাট। গোবিন্দ-মন্দিৰৰ আগতে মই বহোঁ। জিৰাঙ। সদায়।

আইতৰ ছাঁ। শুল্ক ছপৰ। ঘাট। মন্দিৰ। থানা।

থানা?

কিবা এটা ছুৰুজা কবিতা যেন লাগে। ভাল লাগে। আৰু সেইখিনি সময়তে তেওঁ আহে। প্ৰায় সদায় আহে। মোৰ ওচৰত এথেন্সক বয়। আমি দুই-চাৰিটা কথা পাওঁ। যায়গৈ। কথা তেনেকৈ নাথাকেই পাতিবলৈ। দুটা শুল্কতা অথবা বিপৰীত অৰ্থত পূৰ্ণতা লগ লাগিলে কথা নোলায়। কিন্তু সেই অৱস্থাটো বৰ মূখব, বৰ আকৰ্ষণ উদ্ৰেকক।

তেওঁ শেৱালী। আগৰ আমাৰ ৰূপাঙ্কলিৰে ছোৱালী; বিধৱা মাক আৰু জীয়েক। আৰু কোনো নাছিল। এই খিনিলৈকে বিয়া হৈ আহিছিল। এতিয়া বয়স প্ৰায় দুফুৰি। সাধাৰণ গঢ়-পিত মজলীয়া চেহেৰাৰ এজনী মানুহ। এনেয়ে চকুত নপৰে। কিন্তু অকণমান মন দি চালেই ধৰিব পাৰি মানুহজনীৰ চেহেৰাত অথচ বিবাদ লিপিবদ্ধ হৈ আছে। তেওঁ যেতিয়া ইহঁতে তেতিয়া কোনোবা সাক্ষ্য তৰাই উচুপি উঠাৰ দৰে লাগে।

শেৱালীয়ে জীৱনত সদায় দুখেই পাগে।

মোমাই-ভাগিন এহাল। ভাগিনীয়েকটো জ্বাইভাৰ। মোমাইয়েকটোৰ প্ৰায় একো কাম-কাজ নাই। কেতিয়াবা অলপ হাট-বজাৰ কৰে। নাৰ-নাচ। তাকো মদ খাবৰ বাবে পইচা উলিয়াবলৈ। ভাগিনীয়েকটোৱেই শেৱালীক বিয়া কৰাই আনিছিল। প্ৰথম কেই বছৰমান ভালেৰেই গৈছিল। কিন্তু ক্ৰমাৎ গিৰিয়েকৰ ঘৰত মন নবহা হৈ আহিল। কাৰণ শেৱালী হেনো আঁতৰুৱীয়া, বাঁজী। কেতিয়াবে পৰা এই প্ৰায় ছবি বছৰ কাল তেওঁ বৰ দুখত কটালে। গিৰিয়েকৰ অৱহেলাতকৈ তিবোতাৰ ডাঙৰ দুখ আৰু কি হ'ব পাৰে! ভাতকেইটাইতো জীৱনৰ একমাত্ৰ নহয়।

তথাপি জীৱন গৈ থাকে। চলি থাকে।

কিন্তু হঠাৎ সেই জীৱনো বৈ যাব লগা হ'ল। ৰিব ৰিব ৰিব বতাহ বলিছিল। আইতৰ পাতত নিচুকনি জ্বৰ। নিদাঘ-দুপৰ। বহি বহি মোৰ চকুৰ পতা গধুৰ হৈ আহিছিল।

হঠাৎ মোৰ কাণত পৰিল, মোৰ ঠিক পিছতে কোনোবাই উচুপিছে।

আচৰিত হৈ ঘূৰি চালে। শেৱালী।

আনদিনাৰ দৰেই গা ধুই আহিছে। কাপোৰ তিতা। একলহ পানী। মোৰ ঠিক পিছতে মাটিত বহি মুখ থাকি উচুপিছে। অভিজ্ঞতাৰ পৰা মই জানো, এই সময়ত এনে সময়ত একো নোকোৱাই ভাল। কিবা এটা খুব বেয়া হৈছে। কিন্তু তাৰ উপশম ঘটিব একমাত্ৰ এবাৰ ভালকৈ কান্দি ল'লেই। কান্দক। এনেও, শেৱালীৰ দৰে মাজুহে কন্দাৰ বাহিৰে আকণো কি কৰিব পাৰে!

এটা সময়ত শেৱালী শাস্ত হৈছিল। মুখ তুলি মোলৈ চাই কৈছিল,—মোক মৰিবলৈ এটা উপায় দিয়া বামদাদ। নহ'লে—

মই ভালেমান পৰ মনে মনে বৈ আহিলোঁ।

বতাহ গধুৰ। আইত পাতৰ জ্বৰ নিশ্চুপ।

জীৱনত নিজকে মই কেতিয়াও প্ৰয়োজনীয় বুলি অনুভৱ কৰাৰ কোনো ছবিধা পোৱা নাই। দায়িত্ব প্ৰশ্ন নাই। মোৰ ওচৰলৈ নিৰ্ভৰৰ প্ৰত্যাশাৰে কোনোবা আহিব পাৰে বুলি মই কাহানিও ভবা নাই। 'এনে মুহূৰ্তৰ বাবে মোৰ কোনো মানসিক প্ৰস্তুতি নাই। তথাপি মই কৈছিলোঁ,—ভেনে কথা নক'বা শেৱালী। জীৱন মৰিবৰ কাৰণে নহয়। নহলেতো মই জীয়াই থাকিবই নোৱাৰিলোঁহেঁতেন।

দুবৰ নৈখনলৈ চাই শেৱালী বহি আছিল। মুখ মণ্ডলত বহুতো ভেক গোট খাইছে। দৃষ্টি হেৰাইবোৱা। এক নিষ্ঠুৰ সিদ্ধান্তৰ প্ৰাক মুহূৰ্ত।

খসেক বৈ মই পুনৰ কৈছিলোঁ,—কি হৈছে মোক কোৱা। মই কোনো কামৰ মাজুহ নহওঁ। তথাপি ক'লে তোমাৰ ভাল লাগিব।

শেহালীয়ে কৈছিল। যুবৰ পৰাই কৈ শেষত কৈছিল,—গিৰিয়েক মৰাৰ পাছত চা-চিনাকি মাহুহৰ ঘৰত ইটো-সিটো কৰি তেওঁ চলি আহিল। মোমায়েকটোৱে বিশেষ একো নিদিয়ে। ছন্দাৰ খায়। কেতিয়াবা চাউল একিলো আনে। বাতি বৰলৈ প্ৰায়ে নাহে। ময় খাই ক'ববাত পৰি থাকে।

—কিন্তু কালি বাতি সি ময় খাই বৰলৈ আহিছিল। আহি মোৰ ওপৰত বেইজতি কৰিব খুজিছিল। মই গোটেই বাতি জোপোহাৰ আঁৰত লুকাই থাকিলোঁ।

শেহালীয়ে আকৌ কান্দিছিল। কান্দি কান্দি শেহালীয়ে কৈছিল—মই মৰিম। মৰিম নহ'লে তাকে ছুছোৱা কৈ কাটিম।

মই ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে, ময় চালিতৰ দৰে উঠি শেহালীৰ পিঠিত হাত থৈছিলোঁ। কি কম মই ভাবি পোৱা নাছিলোঁ। কিন্তু কোনোৱাই বেন ভিতৰৰ পৰা মোৰ মূখেৰে কোৱাইছিল,—তুমি মোৰ লগত যাবা, শেহালী। তুল কথা কৈছো যদি মোক মাক কৰিবা।

* * *

মোৰ বিয়াৰ খবৰ পাই তুমি আহিছিল। নমতাকৈয়ে আহিছিল। আক অহাই বহয়। তুমি আমালৈ এটা অভাৱনীয় প্ৰেক্ষেপ লৈ আহিছিল।

তোমাৰ ওচৰত মই কৃতজ্ঞ। কতই মোক হকা-বাধা কৰিছিল।

এইবাৰ তোমাক মই মাতিছোঁ। এই চিঠি পোৱাৰ পাছত তুমি এবাৰ আমাৰ ঘৰলৈ (কিনো ঘৰ! শেহালীয়ে কিন্তু তাকেই ধুনীয়াকৈ থয়। মাইকী মাহুহৰ হাতৰ স্পৰ্শ যে কি বস্তু! চাক্ষাৎ মজিয়াত ভৰি দিবলৈকে মোৰ সংকোচ!) আহিবা। আহি এবাৰ আমাক চাই বাবাহি। আমি এতিয়া দুজন নহওঁ জানা, তিনিজন। ভাঙৰে কৈছে, আমাৰ পোনাতোৰ স্বাস্থ্য হেনো খুব ভাল। জন্মতে সি উঠেই ইকি বীৰল হৈ আহিছে। তিনি কেজি গধুৰ হৈ আহিছে। বেয়ে দেখে সেয়ে কম—সি হেনো বৰ ওখ-ভাউৰ মাহুহ হ'ব। জানা, তাক ইতিমধ্যে পোলিঙৰ ছপালি খুৱালে, ট্ৰিপোলৰ দুটা বেজি দিয়ালেই মাকে। মাকে, মানে শেহালীয়ে, যি জীৱনৰ সুবিটা বছৰ বাঁজী অপৰণ মূৰত লৈ কটাল।

তুমি এবাৰ আহিবা।

—

ধূলি চেতনা

নিজৰাৰ মন গ'ল আৰুপমান বহিখন যেন তাই টুকুৰা-টুকুৰাকৈ ফালি পেলাই দিব। ইমান সৰু-সৰুকৈ টুকুৰা টুকুৰ কৰিব যে ভিতৰত থকা প্ৰতিটো আখৰ জোৰা লগাব নোৱৰাকৈ খণ্ড-বিখণ্ড হৈ যাব। শেষ হৈ যাব তাইৰ ব্যৰ্থতাৰ সকলো মানি।

এদিন নিজৰাই এই কামটো কৰিব। কৰিব লাগিব। সেই দিনটো হয়তো তাইৰ জীৱনৰ অন্তিম দিন হ'ব। ঠিক। অন্তিম দিন। আৰু সেই ক্ষুদ্ৰ নহয়। আসন্ন।

নিজৰাৰ প্ৰতীতি জন্মিছে কেতিয়াবা তাই হঠাতে নিজক শেষ কৰি দিব। কাৰণ এই এটা কথা, নোহোৱা হৈ যোৱাৰ কথা,—মাজে মাজেই ভাবোতে ভাবোতে তাই জী আছে নে মৰিল নিজেই কেতিয়াবা ভুল কৰি পেলায়। মৰাটো এতিয়া একো ডাঙৰ কথা, ভয়ৰ কথা যেন নেলাগে। যি কোনো মুহূৰ্ত্ত নিজকে নিতান্ত সহজ ভাৱে তাই শেষ কৰি দিব পাৰে। আৰু তেনে কৰাই উচিত যেন লাগে। লাগে নহয় তাইৰ বিশ্বাস।

কিবা এটা প্ৰসংগত এদিন তাই চাৰক প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ কবিতাটো এদিন তাই লিখিব আৰু চাৰক উপহাৰ দিব। অথচ কবিতাটো আজিও লিখা নহ'ল। যোৱা প্ৰায় এটা বছৰত তাই ভালেকেইটা কবিতা লিখিছে। আটাই কেইটা এই এখন বহিতে আছে। কিন্তু লিখিব খোজা কবিতাটো আজিও লিখিব তাই নোৱাৰিলে। নিজৰাই আজি বৰ ভালকৈ জানে লিখিব বুলি আশা কৰা কবিতাটো যদি তাই লিখিব পাৰে সেইটো হ'ব এটা ব্যৰ্থতাৰ কবিতা। কাৰণ ব্যৰ্থতাক তাই যিমান ঘনিষ্ঠভাৱে চিনি পালে আন একোকেই তেনেকৈ পোৱা নাই।

গীতা কথা, তাইৰ দৰে প্ৰেমৰ উপলব্ধি সকলোৰে নহয়। হোৱা নাই। আৰু তাইৰ ব্যৰ্থতাও তাইৰ প্ৰেমৰেই দান। কিন্তু ক'ত যেন লুকাই আছে অন্য এক ব্যৰ্থতা। তাইৰ কবিতাত চেতনাৰ সেই দ্ব্যতি প্ৰকাশ পোৱা নাই যি তাইৰ এটা কবিতাক হ'লেও শুদ্ধ কবিতা কৰি তুলিব পাৰে। মাহুহে কয় তাইৰ কবিতা হেনো নিজৰাৰ দৰে। হ'ব পাৰে। কিন্তু তাত যে গভীৰতা নাই। তাই বিচাৰে সি সাগৰৰ দৰে গভীৰো হওক।

নাই হোৱা। সেই কাৰণে ইয়াৰ এটা কবিতাও তাই চাৰক দিব নোৱাৰে। চাৰৰ কথাৰেৰা আজিও তাইৰ কাণত বাজি থাকে। 'মই নিজেই বাচি লয় নহয়। জুৰি মাজে লিখি যোৱা।' চাবে চাৰিগৈ আজিও তাইৰ প্ৰতিটো কবিতা আগ্ৰহেৰে পঢ়ে।

পঢ়ি চাইগ ভাবে তেওঁক কথা দি যোৱা ছোৱালীজনীয়ে কথা ৰাখিব নোৱাৰিব নেকি ? চাৰেতো তৎক্ষণাৎ বুজি যাব। মানুহজনে কিজানি শব্দবোৰৰ গোন্ধ পায়। ধৰ্মনিৰ শব্দ শুনে। দেহাৰ উত্তাপ অনুভৱ কৰে। সঁচা মিছা ৰূপ দেখিবলৈ পায়। একোটা শব্দৰ যে ক'ত ৰূপ, ক'ত ৰং, গোন্ধ, উদ্ভাপ।

চাৰে এদিন স্থিতিছিল—কোল্‌বিজৰ ডিম্বকচন কেনে লাগে ? তাই ভাল লাগে বোলাত আকৌ স্থিতিছিল—কিয় ? তাই কৈছিল—হতাশাৰ ৰূপটোৰ বাবে। চাৰে স্থিতিছিল—কিন্তু কোল্‌বিজৰ হতাশা প্ৰকৃত জানো ? তাই উত্তৰ দিব পৰা নাছিল। এতিয়া তাইৰ বয়স বহুত বাঢ়িল। তাই নেজানে তাইৰ হতাশা কোল্‌বিজতকৈ বেলেগ হয়নে নহয়। কিন্তু অনুভৱ কৰে হতাশা মহৎ হ'ব নালাগে। হতাশা কাৰণৰ তুচ্ছভাৱ বন্দী হ'ব নেলাগে। আকৰ্ষণৰ পৰা, ভিতৰৰ পৰা উদ্ভৱ হ'ব লাগে, কোল্‌বিজৰ আনন্দৰ মৰে।

আজিকালি নিজৰাই বিশেষ একো ভাবিবলৈ যত্ন নকৰে। আগেয়ে কৰিছিল। ভাবিবলৈ যত্ন নকৰা মানেই নভবাকৈ থাকে। নভবাকৈ থকা মানুহেই আচলতে ব্যৰ্থ মানুহ। নিজৰাই নেভাবে। জীৱন আৰু মৃত্যু সমাৰ্থক হৈ যোৱা মানুহৰ ভাবিবলৈ একো নেথাকেও।

তথাপি আজি তাইৰ ভাবিবৰ মন গ'ল। মানে, মনত পেলাবৰ। ভৱিষ্যত যাব নাই সি কি ভাবিব ভৱিষ্যতৰ কথা। বৰ্তমান যাব নাই কি ভাবিব বৰ্তমানৰ কথা। কিন্তু নিজৰাৰ এটা অতীত আছে। মনত পেলাব পৰা অতীত। মনত পেলাই পুলকিত, বিষন্ন, আতংকিত, সমাহিত হ'ব পৰা অতীত। এনে অতীত সকলোৰে নেথাকে। তাইৰ বিশ্বাস, নথকাই ভাল। অতীত সবল বেথাৰ মৰে হোৱাই ভাল। বৰ্তমান, ভৱিষ্যত নিজজাল হয়। একা-বৈকা অতীতে জীৱনলৈ জঞ্জাল আনে। অৱশ্যে তাই জানে, মানুহে স্বপ্ন-দুখ দুয়োটা চৰমভাৱে নেপালে জীৱনৰ পূৰ্ণ অনুভৱ নহয়। তথাপি.....

আহ। কলেজৰ সেই দিনবোৰ। কি দিন আছিল। ইমান শব্দ। ইমান উত্তেজনা। তাইৰ বাবেতো অবিখ্যাত কাণ্ড। তাইৰ শৈশৱ আছিল বৰ নিঃশব্দ। কৈশোৰ উদাস। সৰুতেই তাই ঘাট-মাউৰা। বৰ-বাপেক বৰ-মাকে তাইক ডাঙৰ কৰিছিল এটা নিকপায় দ্বাৰিদ্ধ হিচাপে। শব্দৰ অথবা অত্যাচাৰ দুয়োটাই পোৱা নাছিল। কিন্তু কাৰো-নোহোৱাৰ নিষ্ঠুৰ বেদনা তাইৰ চেতনাৰ ঝাঁহে ঝাঁহে সোমাইছিল। সেৱা এক স্থায়ী একান্ত-বিহাৰ যি তাইক দিছিল প্ৰগাঢ় নিঃশব্দতাবোধ। চেতনাত সম্পৃক্ত এই বোধে তাইক এনে এক বৈবাগ্য দান কৰিছিল যে নোপোৱাৰ বা পাই হেৰুৱাব বেদনাই আজিও তাইক বৰকৈ বিচলিত নকৰে। আজিয়ে নিজৰাই

বাৰে বাৰে ধৰাৰ কথা ভাবে জীৱনত এৰাৰেই মাত্ৰ উপভোগ কৰিব পৰা বিশেষ এটা অভিজ্ঞতা বুলি ভাবে তাৰ মূলতো হয়তো তাইৰ নিঃসংগ চেতনাই আছে। ধৰণীয়ে তাইৰ অকণো ভয় নেলাগে।

কিন্তু সেই দিনবোৰ। কলেজৰ আহ। আজি সেইবোৰ কিবা বস্তু-বিচৰণ যেন লাগে। চামুনাৰুবিউলেন্‌চ।

কলেজৰ এটা প্ৰধান ঘটনা হ'ল নিজবাই চাবক লগ পোৱাটো। তাই নেজানে কিয়? তাইৰ ধাৰণাও নাছিল মাহুহৰ দেউতাক ঠিক কেনেকুৱা হয়। কিন্তু চাবক লগ পাই তাইৰ ভাব হৈছিল তাই এজন দেউতা পাইছে। কলেজৰ প্ৰতিযোগিতাত তাই লিখা এটা কবিতা পঢ়ি চাবে তাইক মতাই নিয়াইছিল। সেয়ে আৰম্ভ। চাবক ঘৰটো সিহঁতৰ হোটেলৰ পৰা বেছি দূৰত নাছিল। সময় পালেই তাইৰ বোৱাৰ একমাত্ৰ ঠাই আছিল চাবক ঘৰ। বাইমেয়ে ধৰম কৰিছিল, বন্ধুতা ভাবত কথা পাতিছিল, সময়ত বকিছিলেও। চাবক দুজনী সৰু সৰু ছোৱালী তাইৰ খেলাৰ লগ হৈ পৰিছিল।

চাবে তাইক কি লিখিব কেনেকৈ লিখিব সেইবোৰৰ একো নকৈছিল। মাত্ৰ ধৰব লৈছিল লিখিছেনে নাই। আৰু আচৰিত ধৰণে মাজে মাজে ভুল যুক্তিৰে তাইৰ লগত ডৰ্ক কৰিছিল। সেই সময়ত তাইৰ দুজন প্ৰিয় কবি আছিল। চাবে তাইৰ আগত সেই দুজনক সু-মৰি উৰুৱাই দিয়াৰ চেষ্টা কৰিছিল। নাই, ক্লাচত নহয়। ক্লাচত চাব আছিল একেবাৰে হিচাপৰ মাহুহ। বাহিৰত একেবাৰে বেলেগ। এদিন চাবে সাধাৰণ ভাৱে কোৱা এৰাৰ কথাই তাইৰ মনত দাগ বহুৱাইছিল। চাবক বুলি যেন লাগিছিল। তেতিয়া তাই সৰু আছিল। চাবে কৈছিল—ইলিয়টে প্ৰায়ক লিখিছিল ১৯১৫ চনত। পঞ্চাছ বছৰ পিছত লিখা হ'লে কবিতাটো তেওঁ তেনেকৈয়ে লিখিলেই তেনে নে বাক? তেন্তে পঞ্চাছ বছৰ পিছত এলিয়টক অনুসৰণ কৰাজন কিমান আধুনিক হ'ব। আৰু নিজৰাৰ কলমত আৰম্ভ হৈ গৈছিল আৱিষ্কাৰৰ সংগ্ৰাম।

কিন্তু ইয়াতোকৈ ডাঙৰ ঘটনাটো হ'ল, ইয়াতেই তাই বক্তৃতক লগ পালে। সিহঁত প্ৰেমত পৰিল।

এদিন কিবা এটা কাৰণত সিহঁত দুটা একে লগে গোৰানী চাবক ঘৰলৈ গৈছিল। গোৰানী চাবক ঘৰ খেলোৱা মাহুহ। ভিত্তীৰ ছাত্ৰক সমানৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰে। কথা বতৰা পাতিছিল। চাহ খুৱাইছিল। খেল চিনেমাৰ কথা কৈছিল।

তাৰ পিছত এপাকত কৈ পেলাইছিল—তোমালোক দুইৰে বোলে ঘৰ প্ৰেম। বিয়া-বাক...জাভ-পাভ মিলেনে নাই?

সিহঁতকতো সৰগ পৰা অৱস্থা।

সোঁবাৰী চাবে বৰ বহুইচ পাইছিল। দেখেবকাই হাঁহিছিল। বোলে প্ৰেমো
কৰিবা। লাভো কৰিবা। বহুই গোটেইবোৰ জানো। জুই লুকালেও ঘোঁড়া নুত্কাৰ।

শেষত বক্তিমৰ মাত ওলাইছিল কেনেকৈ জানিলে ?

—তোমালোকৰ চাব। মুখত গৰ্ভ দেখা লোক। বৰ চিন্তা। ল'ৰাহালে দুই
কুল চম্ভালিব পাৰে নে নোৱাৰে। লাগে বুজিছা। পিছে জীৱনৰ বাবেহে দেই।
মৰিবলৈ কৈলৈহে প্ৰেম।

বক্তিমক তাই ভাল পাইছিল। এতিয়াও পায়। তাক ভাল নেপাই নোৱাৰি।
সি এটা বৰ নিসংগ সত্তা। কিন্তু হৃদয় নহয়। ভাল সগী, সদালাপী, হৃদয়োভা।
কিন্তু স্বতন্ত্ৰ। কেতিয়াও উঠি নেযায়। যি ভাবে, কৰে। ভাব-বিলাসী নহয়।
আদৰ্শবান। কিন্তু আদৰ্শৰ দাস নহয়। কোনো ধৰণৰ আপোচ ভাল নেপায়।

বক্তিম বুলিলেই নিজৰাৰ টুকুৰা-টুকুৰ অনেক কথা মনলৈ আহে। সিহঁতে একেলগে
জীৱনৰ অনেক দিন কটালে। একেলগে, কিন্তু অকলে অকলে। বৰ নিবিড়, কিন্তু বৰ
হুবে হুবে।

নিজৰাই তাইৰ কবিতাৰ সময় বিচাৰিছিল মনৰ জগতত। বক্তিম ওলাই গৈছিল
সমাজখনলৈ। মাহুৰৰ সমাজৰ হেজাৰ যুগৰ অবিচাৰৰ উত্তৰ সি বিচাৰিছিল। সি
লিপ্ত হ'বলৈ। এবাৰ গৰমৰ বসন্ত সি নোহোৱা হৈছিল। পিছত নিজৰাই জানিব
পাৰিছিল, কয়লাখনিৰ এমাহ শ্ৰমিক হিচাপে কাম কৰি আহিলগৈ। অৱস্থা নাই।
কিন্তু মনত বৰ আনন্দ।

কলেজ শেষ কৰি যাবৰ সময়ত তাৰ দুটা জৰুৰী কাম আছিল। বঘুৰ পৰা পাব
লগা পঁচিশ টকা আদায় কৰা আৰু সীতাৰামক পঁচিশ টকা দিয়া। দুয়োটা বিজ্ঞা
চালক। বঘুৰ বেমাৰত সীতাৰামৰ পৰা ধাৰ কৰি বক্তিমে ঔষধ আনি দিছিল।
চাৰিআলিৰ ভাৰা ঘৰৰ ওঠৰটা বিজ্ঞা চালকৰ সি আছিল বক্তিম ভাই।

এনে ধৰণৰ এশ-এটা সৰু সৰু কথাই নিজৰাৰ বিচিত্ৰ স্মৃতিৰ বক্তিম। তাত কোনো
গতান্বেষণিক প্ৰেম-কাহিনীৰ কোমল কথাবোৰ নাই। কিন্তু তাৰ মাজতেই বক্তিমে
নিজৰাক পূৰ্ণ কৰি তুলিব পাৰিছিল। হৃদ্যতো নিজাৰায়ে বক্তিমক।

শেষ পৰীক্ষাৰ ফলাফলৰ আগতে এদিন দুয়ো চাবৰ ওচৰলৈ গৈছিল। সেৱা
কৰিছিল। চাবে আকস্মিকভাৱে সিহঁতক কৈছিল—মোৰ এটা কথা মনত ৰাখিবা।
সকলো কামৰ উপযুক্ত সময় থাকে। ভাল কামেই হওক বা বেয়া কামেই। তোমালোকে
আগলৈ কি কৰাৰ্গৈ নেজানো। থাবলৈ হ'লেও কিবা কৰিব লাগিব। সেই কাৰণে,
এতিয়াই বিয়াৰ কথা নেভাবিবা।

উপায় বে নাই চাব।

কেলৈ ?

বৰ বেউতাব আদেশ । হয় বক্তব্যক এব, নহয় বক্তব্যত ভৰি নিৰ্ধৰি ।

ভোম্বাৰ বক্তব্য ?

না ধৰাই থৈছে চাব ।

কেলৈ ?

জাত নিমিলে, চাব ।

চোৱা, এইবোৰত মই কি কম আক । তথাপি পাৰিলে খবৰ নকৰিবা ।

নিজৰাই চাবক জনোৱা নাই সেই কেইটা মাহ সিহঁতে কি নৰক যন্ত্ৰণা কুৰ্গছিল । ক'ত আছিল । কি কৰিছিল । ঘৰত সিহঁতৰ ঠাই হোৱা নাছিল । সীতাৰাম বৰুইতে এটা ব্যৱস্থা কৰি দিছিল । সিহঁতে বিয়া পাতিছিল ।

অতি কষ্টেৰে দুসাজ খাইছিল ।

আক দুয়োটাই সন্মানে বি-এ পাছ কৰিছিল । এইবোৰ নাটকৰ দৰে লগা কথা । কিন্তু জীৱন কেতিয়াবা নাটকতকৈয়ো বেছি । সাহিত্যৰ বাস্তৱতকৈ জীৱনৰ বাস্তৱ অধিক স্বাচ্ছন্দ্য । বক্তব্যে শেষত এখন বাতৰি কাকতৰ এটা সৰু কামত সোমাইছিল । দুয়ো গৈ চাবৰ দুৱাৰত টুকুৰিয়াইছিলগৈ ।

বক্তব্যে কৈছিল—চাব, নিজৰাক থলো । মই যিমান পাৰো সোনকালেই লৈ যামহি ।

নিজৰাৰ আঙিও মনত আছে । চাব সিদিনা খব হৈ বৈছিল । কিন্তু সেইয়া বাৰ-মোৰে ধৰা নিখৰতা নাছিল । আছিল হিমালয়ৰ স্থিৰতা । নিজৰাই জানে চাব কিমান অস্থিৰতাৰ সমুখ হ'ব লগা হৈছিল । মুছলমান মাহুহ । বিভিন্ন প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিব লগা হৈছিল । নিজৰাৰ খোৱা-বোৱাৰ পৰা সাজ-পাৰলৈ ভালমান খৰচ-ভগন কৰিব লগা হৈছিল । ঘৰটো সৰু । বাইদেৱে তাইক নিজৰ লগত গুৱাইছিল । চাবে সৰু ছোৱালী ছুজনী লৈ আগকালে গুইছিলগৈ । মাহুহ নাম দি পিছত নিজৰাই এটা কবিতা লিখিছিল । কবিতাটো সম্পৰ্কত চাবৰ মন্তব্য বৰ কঢ়া । মানৱতা প্ৰকাশ পালে মাহুহক দেৱতা বোলাটো শুদ্ধ কথা নহয় । মাহুহ দেৱতাতকৈ ওপৰত । ধাৰণা স্পষ্ট হ'ব লাগে ।

চাবে নিজৰাক তিনি মাহৰ এটা লীভভেকেজীত সুস্থৰাইয়ো দিছিল । কিন্তু দেৱ মাহমানৰ মূৰত বক্তব্য আহি তাইক লৈ গৈছিল । এবছৰ মানলৈ সুখ নহ'লেও নিজৰাইতৰ জীৱনলৈ শান্তি আহিছিল । কিন্তু সহজ শান্তিত আশ্বস্ত হোৱাৰ মানসিকতা বক্তব্যৰ নাই । চাবিও ফালৰ মাহুহক লৈয়ে তাৰ চিন্তা, নিজক লৈ নহয় ।

অতি সোনকালেই সি কাগজ কৰ্মীৰ স্ৰাৱ্য দাবীৰ আন্দোলনত জড়িত হৈছিল আক

অস্বামী লোকবিটো হেৰুৱাইছিল। নিজবাই অৱশ্যে ইতিমধ্যে অকৰী অৱস্থাত বৰ চলাব পৰা ব্যৱস্থা কৰি পেলাইছিল। চোকা ছোৱালী। টিউছন কৰি হেৰুৱাব-বাবৰ উপাৰ্জন কৰা বৰ টান নাছিল।

বক্তিতক নিজবাই কেতিয়াও কোনো পৰামৰ্শ দিয়া নাছিল। তাক লক্ষ্য কৰি থকাটোৱেই এটা আনন্দ। তাই জানিছিল সি বিশেষ কিবা এটা কৰিব খোজে। কিন্তু কেনেকৈ কি কৰিব উদ্ধাৰিহ পোৱা নাই। বক্তিতক জ্বৰি পাগেই সৰ্বহাৰাৰ মাজলৈ ওলাই গৈছিল। বক্তিতক লাক্ষিতক লৈ চিন্তা কৰিছে। সংগঠনৰ চেষ্টা কৰিছে। আকৌ দিনৰ পিছত দিন বৰতে সোমাই বহি আছে। তাই একো হুহুখিছিল। এদিন সি নিজেই কৈছিল।

হাৰি ঘাৰৰ মোৰ মন নাই। কিন্তু হাৰ মানিব লাগিব যেন লাগিছে।

কিয়।

জুটা কাৰণ। মাহুহৰ বাবে কাম কৰাক এইখন দেশত বাজনীতিৰ সমাৰ্থক বুলি গণ্য কৰা হয়। তোমাৰ দল নেথাকিলে তোমাৰ কথা কোনেও শুনে। মই ঋতুজিপি ভাল নেপাওঁ। নিজে লিখিব খোজে। দ্বিতীয়তে সংসাৰ চলাব কথা।

সংসাৰ চলাব কথা তুমি নেভাবিবা।

নাই। আমাৰ দায়িত্ব সমান।

বক্তিতমেও নিজবাক একো হুহুখিছিল। জুয়ো যি কোনো কাম কৰি উঠিহে কৈছিল। পৰামৰ্শ নিবিচৰা নহয়। কিন্তু সেয়া প্ৰয়োজনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। আক সেইখিনিতেই তুল হৈছিল। কৰ্ত্তব্য-বিস্তাৰ আৰু বুজাবুজি একে কথা নহয়।

নিজবাই তলকিবই নোৱাৰিলে। এনে এটা কাৰণত সংঘাত হ'ল যিটো সংঘাতৰ কাৰণ হ'ব পাৰে বুলি তাই ভবা নাছিল। অপ্রত্যাশিতভাৱে নিজৰা অন্তঃসন্ধা হ'ল। বক্তিতমেও, তায়ে, এতিয়াই সন্তান কামনা কৰা নাছিল। সিহঁত এতিয়াও এটা নতুন মাহুহ পৃথিৱীলৈ আনিব পৰাকৈ সাজু হোৱা নাই। এটা সন্তান মানে এখন অতিবিস্তৃত মুখ নহয়, এটা পৰম দায়িত্ব। সংসাৰক তুমি যদি এখন উপযুক্ত মাহুহ দিব নোৱাৰা, নিদিবা। অতুপযুক্ত মাহুহেৰে পৃথিৱীৰ বোজা অন্ততঃ শিক্ষিত মাহুহ হৈ তুমি নবঢ়াবা।

নিজবাই নিৰ্ভুলভাৱে বুজিছিল, মাতৃ ধোৱাৰ অধিকাৰ তাই ভেতিয়াও আহৰণ কৰা নাই। অকণো বিধা নকৰাকৈ আৱেগক প্ৰজ্ঞয় নিদিয়াটো তাই গৰ্ভপাত কৰাই পেলাইছিল।

বক্তিত নাছিল বান-পীড়িতৰ মাজত আছিলগৈ। আহি গোটেই কথাবোৰ শুনি সম্পূৰ্ণ এটা দিন মনে মনে বহি কটাই দিছিল।

ভূমি জ্ঞান হত্যা কৰিছা। তোমাৰ সগত থকা বোব আৰু সন্তান নহয়। এই বাৰ্তা
ভূমি নিজৰ ব্যৱস্থা কৰিব।

সি ওলাই গৈছিল।

নিজবাই মতা নাছিল। তাই জানে মাতি লাভ নাই। তাই জানে তৰ্ক কৰা হ'লে
তাই জিকিলেহেঁতেন। বক্তিমৰ জ্ঞান হত্যাৰ খাবণা শুদ্ধ নহয়। কিন্তু তাই আচৰিত
হৈছিল। তাই ভাহুপোৱা বক্তিমৰ এইটো দিশ তাই দেখোন দেখাই নাছিল। যুক্তি
সৰ্ব্ব্ব এটা হাহুহ ইমান আৱেগিকো হ'ব পাৰেনে? তাৰ অৱচেতনত আশ্চৰ্য্য কিবা
আছে।

তেতিয়া আচলতে তাই বুজা নাছিল। এতিয়া বুজিছে। বক্তিমে সিদিনা ইচ্ছা
কৰি মিছা কথা কৈছিল। সি তাৰ সম্পৰ্কত এটা ভুল খাবণা দি নিজবাক মূৰ্ত্ত কৰি
দিব খুজিছিল। সামাজিক বা সাংসাৰিক কোনো দিশত ধোপনি লব নোৱাৰা এটা
হাহুহৰ প্ৰেম-বিবাহ এইবোৰ বিলাস নে বাতুলতা। নিজবাব চাবলৈ মনত পৰি যায়।
কিমান ভৱিষ্যৎ দৃষ্টি আছিল চাবৰ।

তাই চাবলৈ এখন চিঠি লিখিছিল। তেতিয়া তাই এখন খুষ্টিমান মিছনেৰী ফুলড
কাম কৰিছে। খুব পঢ়িছে, খুব লিখিছে। আৰু মিছনেৰী সেৱাৰ মন্ত শিকিবলৈ
বন্ধ কৰিছে। চাবলৈ নিজবাই সকলো কথা লিখিছিল। নিজৰ আৰু বক্তিমৰ ফালৰ
পৰা কথাবোৰ বিশ্লেষণ কৰি তাই লিখিছিল—কাৰো একো দোষ নাই। বক্তিমক ভাল
পোৱা বাবেই তাই জঁতাৰি থকা উচিত বুলি ভাবে। তাইৰ বিশ্বাস পথৰ সন্ধানত
বিষোৰ বক্তিমে এদিন পথ বিচাৰি পাবই। হয়তো সিহঁত আকৌ লগ হব পূৰ্বৰ দৰেই।
চাবলৈ তাইৰ এটাই প্ৰাৰ্থনা, যদি কেতিয়াবা কোৱাৰ সুযোগ আহে চাবে যেন বক্তিমক
এবাৰ কথা কয়। সি এটা ভুল কৰিছে। মদ খোৱা হৈছে। কিয় খায় নিজবাই
নেজানে। কিন্তু ভুল যে কৰিছে সেয়া তাই জানে। চাবে ক'লে বক্তিমে মদ এৰিব।
নেৰি থাকিব নোৱাৰে।

নিজবাই নিজে নিজেই হাঁহিলে। কি যে জীৱন। কি যে হাহুহৰ মন। কন্ত
দিন হ'ল, নিজবাই মনৰ কথা জীৱনৰ কথা ভাবিবলৈ এৰি দিছে। এতিয়া তাইৰ বাবে
হাহুহৰ জীৱন হাহুহৰ মন মথোন এটা দৃশ্য। স্পেক্টেকল্। বাহিৰৰ পৰা চাই
থাকিবলৈ ভাল। ভিতৰলৈ সোমাই, এটা অংশ হৈ, পাৰ পাৰ নোৱাৰি।

কিমান বছৰ পাৰ হৈ গৈছিল নিজবাব মনত নাই। এদিন হঠাৎ এখন সৰু চিঠি
পালে। বক্তিমে লিখিছে। বেমাৰ। ভাল নোহোৱা বেমাৰ। কিমান দিন থাকে ঠিক
নাই। বেছি দিন থাকিবৰো মন নাহঁ। তথাপি ক'ব খুজিছে, শেষৰ দিন কেইটা নিজবাক
ওচৰত পাবৰ মন গৈছে। একো দাবী নাই। মেডিকেলত পৰি আছে। এটা মন।

নিজৰা আহিছিল।

কি যে এক অভিজ্ঞতা।

বক্তিম শেষ হৈ আহিছে। জাকৰে কৈছিল—আপুনি ঘৰলৈ লৈ যাব পাৰে।
কোনো এফো কৰিব নোৱাৰে। নিজৰাই বক্তিমক বক্তিমৰ ঘৰলৈ লৈ আহিছিল।

সক ধুনীয়া ঘৰ। এটা বৃদ্ধ লগুৱা। হৰেণ কাই।

নিজৰাই বক্তিমৰ ভায়েকিখন পঢ়িছিল। ক'ববাত ক'ববাত এটা দুটা কথা লিখা
আছে। বৰ পুৰণি। নতুন ভায়েকি নাই। নিজৰাই বক্তিম কৰিও কথাবোৰ জুকিয়াব
পৰা নাছিল। কিছুমান হিচাপ আছিল। বহুত টকাৰ হিচাপ।

হৰেণ কাইৰ পৰাই তাই সকলো বুজিছিল। নিজৰা ঘোঁৰাৰ পৰাই সি বক্তিমৰ
লগত আছে। বক্তিম সেইবাৰ এখনি পমুৱা মাহুহৰ গাঁৱৰ মাজত আছিলগৈ। সিহঁতৰ
প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে কাম কৰিছিল। তাৰ কাৰ্খই এচাম মাহুহৰ ৰাজনৈতিক স্বাৰ্থত আঘাত
কৰাত তাক শাৰীৰিকভাৱে আক্ৰমণ কৰা হৈছিল। হৰেণ কায়ে বক্তিমক ঘৰত বাখি
পৰিচৰা কৰিছিল। তাৰ পিছত বক্তিম গুচি আহিছিল। কেও নোহোৱা হৰেণ কাইক
লগত লৈ আহিছিল।

এইবাৰ বক্তিম জাকৰ চাকৰিয়াল হ'ল। হৰেণ কায়ে কৈছিল বক্তিম হাজাৰ
হাজাৰ টকা ক'ব পৰা সদায় আনিছিল সি নেজ্ঞানে। কিন্তু দেখিছিল সেই টকা
কাৰোবাক কাৰোবাক দি দিছিল। দুখীয়া মাহুহ, জনকল্যাণৰ অমুঠান, গাঁৱৰ পুখি
ভঁড়াল। দূৰ দূৰৰ। নিজলৈ একো নেৰাখিছিল। কিছুদিন মদ খাইছিল। কিন্তু
এদিন হঠাৎ এৰি পেলাইছিল। কিয় এৰিলে সি ক'ব নোৱাৰে। বক্তিমক কেতিয়াও
হৰেণ কায়ে একো লিখা-পঢ়া কৰা দেখা নাই।

নিজৰাই সকলো বুজিছিল।

বক্তিম এক বিশেষ ধৰণে এক বিশেষ প্ৰতিবাদ সাব্যস্ত কৰিব খুজিছিল। সি
ধৰিব পৰা নাছিল যে তাৰ মানসিকতাত এক ক্ৰটি ঘটিছে। নিজৰাই বক্তিমক পাৰ্থক্যানে
পৰিচৰা কৰিছিল। ম্লান হাঁহিৰে এদিন বক্তিম তাইক কৈছিল—মই কেতিয়াও কাকো
ক্ষমা খোজা নাই। কিন্তু তোমাক.....

নিজৰাই তাৰ মূখতে ধৰিছিল।

জুখুজিবা। ক্ষমাৰ প্ৰশ্ন নাই। যি হৈছে তাতকৈ বেলেগ একো হ'ব নোৱাৰে।
নহ'লেহেঁতেন। মাহুহ স্বতন্ত্ৰ এটা সীমালৈহে বোধহয় হ'ব লাগে। পূৰ্ণ স্বতন্ত্ৰ নহয়।

কিয় ?

জুৰি বক্তিম। মই নিজৰা। সেই কাৰণেই আমি ভাল পাইছিলো। ভাল পাওঁ।
ভাল পোৱা এটা দুখেইতো।

বক্তৃত্বৰ দ্বান হাঁহিটো কিকিত বক্তৃত্ব হৈছিল।

নিজবাই কবিতাৰ বহিখন চালে। সক ৩"×৫" বহীত কবিতা লিখা তাইৰ
হেঁপাহ। নাই, ইয়াৰ এটা কবিতাও তাই চাবক দিব নোৱাৰে। কিন্তু ফালি
পেলোৱাৰো একো মানে নহয়। কোনোবাই পঢ়িলে পঢ়ক। অৰ্থ বিচাৰিলে বিচাৰক।
বক্তৃত্ব হ'ব কাষ এক ধৰণে কবি গ'ল। এই কবিতাবোৰ আৰু বহুতময়ভাৱে
নোহোৱা হৈ যোৱা নিজবাইৰ কথা একেলগে বিচাৰ কৰিলে কোনোবাই হয়তো বুজিব
কি তাই বিচাৰিছিল। কি ক'ব খুজিছিল। এনেকৈ নক'লে অস্ত্র ধৰণে তাই ক'ব
নোৱাৰে। সেয়ে হ'ব তাই লিখিব নোৱাৰা কবিতাটো।

ৰাতি হৈছিল। ক'ববাৰ পৰা অহা এজাক বতাহে মেল খাই থকা থিৰিকিখন
জপাই দিছিল।

—•—

আপোন স্মৃদুৰ

কথাৰাৰ মোক মিলিকে কৈছিল। মিলিক মোৰ সম্বন্ধীয় ভাই। ভায়ে, বন্ধুও। মোতকৈ সৰু। হ'লেও একেলগে ডাঙৰ হৈছিলো। ক্লাচ এইটো নাইন মানত পঢ়ি থাকোঁতেই হ'বলা। তেওঁ এখন এখানমান কবিতাৰ পুথি লিখি পেলাইছিল। পেহাদেউষেক আছিল এগৰাকী শিক্ষক মানুহ। পঢ়া-শুনা সাহিত্য এইবোৰৰ প্ৰতি আগ্ৰহ থকা মানুহ। কিতাপখন ছপাই উলিয়াই দিলে। অকণি আক অসমী।

সেই মিলিক পিছলৈ গৈ বৰ ভাল কবি হ'লগৈ। চৈতন্য : ফুলকলিৰ কবি। এতিয়া লিখা নাই। কিন্তু বৰ ভাল কবি তেওঁ। কবি হোৱা আৰু কবিতা লিখি থকা একে কথা নহ'বওতো পাৰে।

তেৱেঁই এদিন কথাই কথাই মোক কৈছিল : গঁতা এটা লাগে বুজিছা। এই গঁতাটো নোপোৱাৰ বাবেই বহুত কলিতে মৰহি যায়।

বুজাই কোৱা। গঁতাতো মানুহৰ নাক দাঁত ভগাৰ সম্ভাৱনা বেছি।—গহীনাই স্বধিছিলো।

কৈছিল।

—ব'ব নোৱৰাৰ নাক দাঁত যাব পাৰে। পাৰিলে গঁতাতে বঁটা। চোৱা। এই যে থিয়েটাৰবোৰ হয়। মানে,—এই যে নতুন থিয়েটাৰবোৰ। এমেচাৰ। ধৰা, ল'ৰা কেইটামান গোটি খালে। মগজত কুটুকুটনি থকা ল'ৰা। হাতত সময় আছে, কাম নাই।

—এইচ-এচ-এল-চি, এইচ-এচ-এচ-এল-চি দি উঠা।

—ঠিক। মগজত পিৰপিৰনি। গোপী এটা বনাবলৈ কেইমিনিট। ধৰা বনালো ধৰা কুইজ পাতিব কুখুজি নাটক এখন কৰিবলৈ ঠিক কৰিলে। থিয়েটাৰ, নাটক বিচাৰি নাহেনে তোমাৰ গুৰিলৈ ?

—বচৰি। লিখি দিবলৈও ধ'ৰহি।

—ধৰা, কোনোবাই, তুমিয়েই বা'চ দিলা শকুনি থকা এখন নাটক। নাটকখনৰ এটা চিনত শকুনিৰ এটা স্পিচ আধা হওঁতেই গান্ধাৰীৰ প্ৰৱেশ। কেট'চিং। অভিজ্ঞ পৰিচালক এজনৰ আমাৰ ল'ৰাইতেতো ব্যৱস্থা কৰিবই। ল'ৰাইতক শিকাই-বুজাই তেওঁ বিহাৰল কৰাইছে। ওৱান, ট, থি,—তিনিখোজৰ বেছি নেধাৰা...না-না নো বেৰু স্বপ্নিং...এইবোৰ।

—বেচেৰী গান্ধাৰী। তেনেই সক ছোৱালী। তাতে এই প্ৰথম গ্ৰীণ কয়।
প্ৰথম ঠেজ। অভিনয়ত কিবা সুবিধা হয়নে নহয় নেজানো, কিন্তু চকু দুটা বান্ধি
দিলেই বয়স বাঢ়ি য়ে নেযায় ঠিক। অভিনয়ৰ দুদিন আগৰ পৰাই বুকু ধপ-ধপ...প্ৰবেশ
মুহূৰ্ত্তত ভুলুৱাৰ পৰা তালুলৈ কাঠ। অভিজ্ঞ পৰিচালকৰ এইবোৰ জনা আছে।
আৰু এক গাঁত—উইচৰ কাকেদি। বচ্। তাৰ পিছত চলি যায়। নাটক শেষ
হওঁতে হওঁতে গান্ধাৰীৰ নামত মেডেল ঘোষণাও হৈ যাব পাৰে। এই গাঁতটোৰ কথাই
কৈছোহে। মোক পেহাই দিছিল। তোমাক লাটুয়ে।

লাটু। লিয়াকট।

লিয়াকট হুছেইন।

অতি বেছি পঁচিশ বছৰ বয়সত লাটুটো মৰি থাকিল। কিন্তু, গঁচাই,—মোক সি
বৰ ডাঙৰ গাঁতটো মাৰি গ'ল। বৰ ডাঙৰ। একেবাৰে মুখ খেকেচা খাই পৰি যাব
লগা কাৰবাৰ।

সকলোৱে কিজানি তেনেকৈয়ে ভাবে। ময়ো ভাবে। দোষৰ একো নাই। কিন্তু
বেচ ভাল লাগে।

আমাৰ বেচ্‌টো এটা তামাম বেচ্‌ আছিল। মনত পেলাই শেষেই কৰিব
নোৱাৰো। প্ৰত্যেকেই জীৱনত কিবা-কিবি হৈছে। বাতৰি কাকতত নাম পাই
থাকো। অস্ত্ৰ ধৰণেও শুনো। নিজকে কণ্ড। দহকো কণ্ড। আমাৰ লগৰ। আমাৰ
বেচ্‌ৰ।

লাটুটোৱেহে একো হ'বলৈ নেপালে। হ'ব লাগিছিল। হ'লেইহেঁতেন সি।
একো নোহোৱাকৈ জীৱলৈ জন্ম ধৰা নাছিল সি। প্ৰায় দুকুৰি বছৰ মানৰ আগত
কথাই কথাই সি মোক কৈছিল —বাচ এখন ল'ব লাগে। দিচংমুখ-শিৱসাগৰ চলিব।
মাছহবোৰ কাৰ-মাইণ্ডেড হৈ আহিব খুব সোনকালে।

কাৰ-মাইণ্ডেড। তেতিয়া মই একো ধৰিবই পৰা নাছিলো। দুবছৰ আগতো
দেখিছো বেদ-হুনলহঁতে কাথপাৰ পানৰেচাৰ পৰা খোজ কাঢ়ি স্থল কৰিছে। এতিয়া
এই বাটত দিনটোত কমেও কুৰিখন গাড়ী চলে। এণ্টাৰপ্ৰাইজ তাৰ তেজত আছিল।
ভৱিষ্যত চকুৰ আগত দেখিছিল। সি কিন্তু মৰি থাকিল।

বৰ-পুখুৰীৰ উত্তৰ চুকৰ কাঠৰ দলংখন আছিল আমাৰ সন্ধিয়াৰ আড্ডা। সুৰ্যাস্ত।
সন্ধ্যাতৰা। নগৰৰ মাজ-মজিয়াত ইয়াট্ৰু সেই নাইন-এণ্ড-ফিফ্‌টি ৰাজহাঁহ। এই-
বোৰ। আৰু আমাৰ বৰ্তমানৰ ভঙা-গঢ়া। আমাৰ ভৱিষ্যতৰ অন্তহীন সপোন সজাৰ
খেলা। তাতেই কথাটো গুলাইছিল। জীৱনত কোন কি হ'ব।

যোগেশৰ আন্তৰ্জাতিক বেকাৰী হ'বৰ মন। এতিয়াই হাতত ডাঙৰ টেবুল ঘড়ী আৰু চাৰি পইছাৰ হুইচেল লৈ বন্ধ-ফিল্ডত সি আমাৰ খেলাৰ বেকাৰী হয়। বলটোলৈ ভয় কৰে। ইঞ্জিনিয়াৰ হ'ব খোজা সূৰ্য্য বাজনীতিত নামিল। বোগেশ গ'ল পৰি-সংখ্যালৈ। গায়ক হ'ব খোজা বহিমত ঠিকাদাৰ হ'লগৈ। ক'ত কি। তাতেই ঘটনাটো।

বোধকৰো সূৰ্য্যৰ মূৰতে খেলাইছিল। তাৰ চকুৰ পূতাতে 'ভিক্টৰ'ৰ ডিভ বেছি আছিল।

—এটা অন্তত: সাহিত্যিক হ। কবি বা কিবা। লাগে বুইছ। বহুত কাৰণত লাগে।

আৰু মুখলৈ চোৱা-চুই। আমাৰ কাৰো ঘৰত কেতিয়াও কাকো কোনেও সাহিত্যিক হোৱাৰ কথা কাণত পেলোৱা নাই। আমাৰ সাহিত্যৰ চাবসকললৈ মনত পৰে। কাশীনাথ বৰ্মন। বিশ্বনাথায়ণ শাস্ত্ৰী। আৰু দুই চাত্তাৰ। আৰু কত জন। কিন্তু...

—ভয়ে হ। পাৰিলে ভয়ে পাৰিবি।

কোনটোৱে ক'লে মনত নাই। টোৱাইছে মৌলৈ। মই পঢ়াত ভালোই। গোটেই জাকে হয়ভৰ দিলে। কিবাকিবি মই নিলিখা নহয়। স্কুলৰ আলোচনীত মোৰ প্ৰথম লেখা ছপা হৈছে—এখন ইংৰাজী ৰচনা। কিন্তু মই লক্ষ্য হিচাপে লোৱা নাই। পঢ়ো হওঁতে। কিন্তু ফুটবলত মন বেছি। ক্ৰিকেট খেলো। কেৰমো নেবো। বেড্‌স্মিণ্টন...এতিয়াও খেলো। টেবুল-টেনিছ কলেজতহে শিকিছো।

ইঠাৎ কৈ পেলালো।—লিখিবতো পাৰো। গিছে ছপাব কোনে?

বুমেৰাং। সিহঁত জৰু নহ'ল। মোৰ অন্ত মৌলৈকে ঘূৰি আহিল।

—মই ছপাম।

দুটা নিৰীহ শব্দ। কিন্তু কি তাৰ জোৰ। উকুৱাই দিব নোৱাৰি। কাৰণ শব্দ দুটা লাটুৰ মুখৰ পৰা ওলাইছে।

লচমনৰ হোটেলত আমাৰ গোটেই দলটোক সি অকলে চাহ খুৱায়। কোনোবা প্ৰতিযোগিতাত যোগ দিব লাগে—খা-খৰচৰ দিশটো লাটুৰ। দলৰ ফিল্ডত খেলিবলৈ গেমচাৰক কুটুৰি-কুটুৰি নহ'লগৈ। অগত্যা সিয়ে বল এটাকে কিনি পেলালে। এতিয়া অকণমান আচৰিত লাগে। তেতিয়া কিন্তু ভবাই নাছিলো। লাটু আছে। হৈ যাব। সিমানেই। কেতিয়াও ভবা নাছিলো সেইঘৰ মাছুহ কিমান 'দৰাজ-দিল' যি লাটুক তাৰ বন্ধু-বান্ধৱৰ বাবে খৰচ কৰিবলৈ লাগ বুলিলেই পইছা দিব পাৰে। পইছা তেওঁ লোকৰ আছিল। কিন্তু পইছা থকা আৰু খৰচ কৰা একে কথা নহয়। লাটু আছিল সেই সময়ৰ দিচাংমুখৰ বিখ্যাত 'চুণৰ-ভাটা'ৰ মালিক, বিখ্যাত নাও-বান্ধসায়ী, তেতিয়াই অষ্টিন-কাৰ চলোৱা বিখ্যাত নুৰাবুৰ নাতি।

লাগিলেতো নেবে। বাঘে খবাবি ধৰে। লেখ্ লেখ্ আৰু লেখ্। হ'লনে ঃ
 যখন শ্ৰেছৰ দৰাইদেউইত গোপীৰজন বৰবা মনোৰজন বৰবাব লগত কথাপাতি
 পকা। লগত লৈ গৈছে তেখেতসকলৰে পো-ভতিজা আমাৰ লগৰ কাহিনী-বয়গী-নলিনী-
 দেৱহঁতক।

লিখাৰ অভ্যাস মোৰ নথকা নহয়। কিন্তু এইবাৰ কথা বেলেগ। লিখিম বুলি
 লিখা। লিখি পেলালো। সৰু এখন কবিতাৰ পুথি। নাম “বনবাসী”। লগে লগে
 ছপা হৈ গ'ল। লাটুৱে কিমান খৰচ কৰিলে। বেচি কি পালে। ক'ব নোৱাৰো।
 কিন্তু নতুন-অসমীয়াত সমালোচনা ওলাল। সাংঘাতিক কথা: ‘বনবাসী’ৰ অংশ-
 বিশেষত হেনো ‘আঙাৰ দি গ্ৰীণ টন ট্ৰি’ৰ স্থৰ স্তনা গ'ল।

আৰু কোনে পায়। বিৰাট তাগিদা। এইবাৰ লিখি পেলালো একেবাৰে এখন
 উপস্থাপন—“সংগীতৰ সিপাৰে।” ছপালে লাটুৱেই।

সেইয়া এক বেলেগ কাহিনী।

মই কটনলৈ গ'লো।

লাটুৱে আৰু নপঢ়ি ব্যৱসায়ত নামি পৰিল।

সেই গঁতাটো খায়েই চকু মুদি মঞ্চত নামি পৰিলো। অভিনয় চলি আছে। শেষ
 হোৱা নাহি। নায়ক হ'ব হয়তো মই পৰা নাই। একো দুখ নাহি। অকল নায়কেৰেতো
 নাটক নহয়। “তবু উড়েছিছ, সেই মোৰ উল্লাস।”

কিন্তু এইবোৰ কথা আচলতে মই ক'ব খোজা নাই। মই ক'ব খুজিছো বেলেগ
 এটা কথা। মোৰ জীৱনত লাটু এনে এটা ল'ৰা—বাক পাহৰা মানে মোক নিজকে
 পাহৰা। সেই কাৰণেও হ'ব পাৰে। অথবা মোৰ নিজৰ এটা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
 টান। মনস্তত্ত্বও হ'ব পাৰে। অথবা আন কিবাও হ'ব পাৰে। মনৰ খবৰ পাবলৈ
 টান। নিজৰ মনৰ খবৰ পোৱা আৰু টান। জানোৱেই বুলি ধৰি লোৱা কাৰণে নজনাই
 বেছি থাকি যায়।

লাটুৰ কথা মনত পৰিলেই মোৰ মনলৈ যিবোৰ কথা আহে তাৰ লগত মোৰ এই
 লেখা মেলা জীৱনটোৰ সঙ্কলন নাই।

লাটু পঢ়া-শুনাত মজলীয়া আছিল। কিন্তু বন্ধু মহলত আছিল মধ্যমণি। বৰ কথা
 ক'ব পাৰিছিল বা কথাই কথাই ইছৰাব পাৰিছিল তেনে নহয়। বস জ্ঞান অৱস্তা পুৰাই
 আছিল। কথাৰে ইছওৱা ল'ৰা আমাৰ লগত বহুত আছিল। কিন্তু লাটুৰ কথা-কাণ্ড
 বেলেগ। কোনও ভাবিবও নোৱাৰাকৈ হঠাৎ সি এনে একোটা কাম কৰি পেলায়
 যে আমি পোনে পোনে বেছ অস্থিৰিত পৰি যাওঁ। তাৰ পিছত হাঁহিব জোৱাৰ আহি
 থাকে। বহুত দিনলৈ। মোৰতো আজিও হাঁহি উঠে—চাৰি দশকৰ পিছতো। উভতি

বাওঁ সেই জ্বলুৱিলে। অকণমান সময়ৰ বাবে 'ঐতিহ্য'ৰ পৰা অব্যাহতি পোৱাৰ দায় সকলোৱে হয়তো জ্বলুৱিব। কিন্তু সকলোকে জ্বলাবও নোলাগে।

লাট্টলৈ মনত পৰিলেই তেনেকুৱা অনেক কথা মনলৈ আহে। আজি আহিছে। আজি লাট্ট গুচি যোৱাৰ দিন। পঁচিশ বছৰীয়া এটা উজ্জল যৌৱন শুক হৈ যোৱাৰ দিন।

"...The man that with me trod

This planet was a noble type

Appearing ere the times were ripe

The friend of mine who lives in

God."

নাই। কোনো বৌদ্ধিক মূল্য থকা স্মৃতি নহয়। সাধাৰণ। বৰ সাধাৰণ। সাধাৰণ-বোৰেই ভাল লগা। অসাধাৰণে আমনি দিয়ে। স্বাস্থ্যবান শিশুৰ ঠাঁহিটোতকৈ সাধাৰণ কি আছে। দামী কি আছে। নিধকটো ক'বাব বুলি আইতাই মৰা চকাটোতকৈ সাধাৰণ কি আছে। দামী কি আছে।

আমি ওচৰা-উচৰি ঘৰৰ পাঁচ-ছটা মানৰ এটা চেঙেলীয়া দলে নিতৌ ফুৰাৰ অভ্যাস আছিল। তেতিয়াৰ দিনত ফেন-তেন নাই। তিনি-আলিত মিউনিচিপালিটিৰ কেবাচিনৰ লেম্প জলে। গৰমৰ দিনত ৰাতিৰ সাজ খাই উঠি দেখোৰ পাৰে পাৰে মথাউৰিত টহলো। আজিকালি নচলে। আমি কিন্তু শিকিছিলো—আকতাৰ চাপাৰ বুকু এ মাইল। তেতিয়া ৰাতি ন-বজা মানে বহুত বজা। বাটত পকুৱা এটাও নেথাকে। সবহ-ভাগেই খাই বৈ শোৱেই। টোপনিও যায়। হাতত থৰা-বিচনী এডোখৰ থাকিলেই হ'ল।

টহলি টহলি আমি অকণমান উজ্জাই দিখোৰ কেঁকুৰি এটা পাইছো। সেইখিনিৰ পৰাই আমি সাধাৰণতে ঘূৰো। সেইখিনিতে হেনো তাহানি 'অকণোদয় গ্ৰেছ'টো আছিল। তাৰ অকণমান এইফালে এটা দুচলীয়া খেৰ-বাঁহৰ সৰু ঘৰ আছিল। তাতে ল'ৰা-সুৰি লৈ মানুহ এহাল থাকে। দিনত মতা-মাইকী হালেই হাজিৰা কাম কৰে। আমাৰ লগত তেনেকৈ চিনাকি নাই। এনেই জানো আক।

পদূলি পাইছোঁগৈ। কিবা এটা কথা লৈ মানুহ হালৰ মাজত উখনা-উখনি চলিছে। দুয়োৰে মাত ডাঙৰ ডাঙৰ। বাটলৈকে স্পষ্ট শুনা গৈছে।

আচৰিত হ'ব লগা একো নাই। আৰ্জনৰ এটা শুৱৰ মানুহৰ ঘৰত এনেকৈ তৰ্কাতৰ্কি কাজিয়া-পেচাল দৈনিক ৰাতিৰ ভিতৰুৱা হৈ পৰে। অভ্যাস হয়। ব'দে-পোৱা ছাল ক'লীয়া হয়। চুখে-পোৱা মন খিখিঙিয়া হয়। দুয়োৰে। আচলতে সঁচা খং দুঠিৰও পাৰে। এইটো এক প্ৰকাৰৰ কেৰ্ম'কোজ। খোপাৰ ওপৰতে লোৱা দু-আঙুল দীঘল গুৰি খনৰ নিচিনা।

আমাব চেঙেলীয়া মন। ঔৎসুক্য হৈছে। কাণ ধিয়। কথা-বতৰা বন্ধ।
নেজত মুই লগাই কটকাটো ফুটিবলৈ বাট চোৱা উৎকণ্ঠা।

ঘৰটোৰ কোনো জেওৰা-জপনাৰ লেঠা নাই। অকণমান চোতালখনত লহপহীয়া
ধাহ। এটা ধোঁৱাই তাতে আগোনমনে ধাহ খাই আছে। ধোঁৱাই সাধাৰণতে বাতি
চৰে নে নচৰে নেজানো। ই কিন্তু তেতিয়া চৰি আছিল।

জোনৰ পোহৰত লাটুক মথোঁৱিৰ কাষত কিবা এটা খেগিওৱা দেখিলো। কি
বিচাৰিছে, তাৰ মতলব কি, বুজি কিবা এষাৰ কোৱাৰ সময় নেপালোৱেই। আচলতে
তলকিবই নোৱাৰিলো। লাটুক চিকাৰ কৰা দেখিছো, বন্দুক টোৱাবলৈ নৰয়। টান
বুজন কেঁচুমতা এটা তুলি লৈ মাৰি পঠিয়ালে ধোঁৱাটোলৈ টোৱাই। কিন্তু লাটুৰ ক্ষেত্ৰত
কেতিয়াও যিটো নহয়—সেইটোৱেই হ'ল। দলি ধোঁৱাত নেলাগিল। কিন্তু ইকবাৰ
বেৰত গৈ—খপ্।

আমি খৰ লাগিলো। ভিতৰতো যুদ্ধ-বিৰতি। ধুমুহা পূৰ্বৰ নিশ্চকতা।

—কি অ' সেইটো ? চাচোন, কিমান বথলা এবাল। মাহুহটোৰ মাত।

—ধোঁৱা এটা চৰি থকা দেখিছিলো। মাহুহজনী। আক লগে লগেই—ঐ,
সেইটো ধোঁৱা। লাটুৰ একেবাৰে অদৰ্কাৰী সমৰ্থন। খুজি খোৱা কিল।

কোনে পায়। গাৰ্জনি। বজ্জপাত।

—কোন সেইকেটা চুৱৰৰ বাচ্চা।

—দোৰ।

লাটুৱে যেতিয়া দোৰে আমাতকৈ দহখোজ আগত যায়।

দুৱাৰ খুলি ওলায় মানে আমি ঘৰে ঘৰে। পিছদিনা তাক বাঘে ধৰাদি ধৰা
হৈছিল। সেইটো ধোঁৱা ক'বলৈ তাক কি উকহে খাইছিল। সি মাত্ৰ সেমেনা-সেমেনকৈ
হাঁহিছিল।

লাটুৰ সেই হাঁহিটো পাহৰিব নোৱাৰি। বৰ সবল-বৰ নিশ্চাপ সেই হাঁহি।

—o—

আগ্ৰহ

মোৰতো ধাৰণা হয় সংসাৰখনত আচলতে উজ্জ্বল একো সমস্তা নাই। আচল সমস্তা হ'ল সংস্থাপনক লৈ। সকলো ঠিক ঠিকমতে স্তম্ভস্থাপিত হৈ থাকিলে বেদখল কৰিবলৈ গৈ শুচ, বুলিলেই থৰ-কাচুটি এবিধ লগা অৱস্থা হ'বলৈ দিবলৈ কাৰনো বলিযালি হ'ব। আৰু এটা কথা। পৰৱৰ বেদখলনো আৰু কি এটা কথা। একে মোহাৰে হেজাৰটা মোহাৰি লাড়ু কৰিব পাৰি। গিচে সংসাৰখনত ডাঙৰ ডাঙৰ বেদখলবোৰৰ উজ্জ্বল নিচেই উলা-মুলা কথা নহয়। আৰু ডাঙৰৰ বেদখলবোৰ চকুতে নপৰে নহয়। ইট ইডিয়া কোম্পানীয়ে বেদখল কৰিছিল বুলি কোনে কেতিয়া কোৱা শুনিছে। আলেকজেন্ডাৰ নেপোলিয়ন হ'লেতো কথাবোৰ দখল বা বিজয় আদি নামেৰেই প্ৰসিদ্ধ হৈ যায়। আজিকালিৰ আলেকজেন্ডাৰ নেপোলিয়নইত্তৰ হাতত হওঁতে তবোৱাল নেথাকে। টকা থাকে। হৰ্ষদ মেহতাও এবিধ নেপোলিয়নেই। ইহঁতেৰে সমানে সমানে যুঁজিবলৈ ইফালে গণতন্ত্ৰৰ তবোৱালখনো কোনেও ক'তো ভালকৈ ধৰাবই পৰা নাই। অৱশ্যে চলতি অৰ্থত বেদখলৰ প্ৰশ্নটোৰ লগত দুৰ্বল চায় মাহুহৰ সৰু অলপ বেছি।

আৰু এটা কথা।

বন-বাতবোৰৰ কাণ্টোৱেই তেনেকুৱা।

জ্যেষ্ঠ-আহাৰ মহীয়া নেকনেকীয়া বৰষুণৰ কাৰণে এসপ্তাহমান ফুলনিখনত সোমাব নোৱাৰিলে বাক কি হয়? একেবাৰে গেজেপনী। আপোনাৰ হালধীয়া গোলাপৰ নতুন পুলিটো বিচাৰি নোপোৱা হ'ব। ইল্ল-মালতীৰ এমহীয়া পুলিটো বিচাৰি উলিয়াবলৈ অসুবিধা যন্ত্ৰৰ দৰ্কাৰ হ'ব নানা জাতৰ বনে গোটেইখন ছাটি পেলাব। বনৰো যে কত জাত। আমিনো কেইবিধ বন চিনি পাওঁ। আমাৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতা আমাৰ কিমান অচিনাকি ভাবিলে নিজৰে আচৰিত লাগে। গাটোৰে গোটেইবোৰ অজ-প্ৰত্যজৰ নাম নেজানো। কিন্তু প্ৰতিকূল বতৰ নেওচি আপুনি যদি নিতৌ এবাৰ ফুলনিত সোমায়, দৈনিক যদি বন-বাতৰ কণ-কঠিয়া মাৰি থাকে, আপোনাৰ ফুলো ফুলিব, ফলো ফলিব। অথচ সেয়েহেতো নহয় কিয়? ঘৰখনত আপোনাৰ পোৱে-পোৱালিয়ে ছত্ৰৰা মাহুচ। আৰ্জোও ভাল। আৰ্জিলে হাতেৰে বন কৰা নিয়ম নহয় কাৰণে বন কৰা মাহুচো পুহিছে এহাল নে দুহাল। সকলো ওলাইছে। সোমাইছে। কলেজ পঢ়া ল'ৰাই শুই উঠিয়ে ডেকুটো বজাই দিছে। কিন্তু কোনেও এবাৰ কেবাহিকৈয়ো

চোৱা নাই বাৰীখনত কি কাণ্ড। এদিন যেতিয়া বেদখলকাৰীৰ টিফিলফিলনিৰে সীমা চোৱাই বাব, বনলতাই ধিৰিকীৰে ভূমুকিয়াব, কেজাবনে টেটত নখিলেও ভৰিত জপটিয়াব, তেতিয়া হচ আহিব। আৰু আনক মাতি ডেৰকুৰি টকীয়া এহাল কামলা। দহি পেলাওক গোটেইখন। হেজাৰ সঁকিয়ালেও সিহঁতে কিন্তু গাইপতি চুটাক হ'লেও আপোনাৰ দামী হ'লবীয়া গোলাপ মৃচান্দাৰ পুলিৰ ডিঙি ছিঙিবই। তেনেকৈকৈ কেনেকৈ হ'ব? তেনেকৈ চলিবনে? তেনেকৈয়ে গিচে চগি আছে।

আমাৰ কমন পেহীৰ কাণ্ডটো শুনিলে আপুনি অলপ কথাবোৰ বুজিব কিমানি। ময়ো এতিয়াহে অলপ অলপ বুজিছো। পুৰাকৈ কথানো কোনটো বুজিব পাৰি? কমন পেহীৰ আচল নাম কি মই নেজানো। বোধকৰো কোনেও নেজানে। এই নামটো নিশ্চয় কোনোবা নাইন-টেনত পঢ়া অঙ্কত অলপ ভাল ল'ৰাই দিয়া। কাহানিবাই দিয়া। সকলোৰে পেহী, গতিকে কমন পেহী। অৱশ্যে এতিয়াৰ বেছি ভাগৰে তেওঁ আৰু পেহী নহ'বগৈ চাইগৈ। বাঠিৰ ওপৰৰ বয়স। বেছিভাগৰে জেঠাইহে হ'ব। হ'লেও তেওঁ সকলোৰে কমন পেহী। সন্তৰ বছৰীয়াৰো, সাত বছৰৰো।

কমন পেহী এটা অপূৰ্ণ দৰত থাকে। ল'ৰাবোৰে হাৱা-মহল বুলি কয়। চাৰিকালে চাৰিটা বুটলি অনা জেওবাৰ খুটি। এমিটাৰমান ওখ। একে গঢ়ৰ নহয়। তাৰ দৰ্কাৰো নাই। ছন্দই ছন্দৰ নহয়, ছন্দহীনো প্ৰচণ্ড হ'ব পাৰে। চাৰিকালে ফঁটা চাদৰ, মেখেলা, পেকিং বাকচৰ উৰলা তক্তা, গাখীৰৰ কাৰ্টনৰ ডাঠ-কাগজ, ইত্যাদিৰে মনোদৰ্শী অৰ্থত স্বৰক্ষিতভাৱে বেৰ দিয়া সোমাবলৈ দৰ্জা নাই। দৰ্কাৰো নাই। কাপোৰৰ চুক এটা দাঙি স্বচ্ছন্দে সোমাব পাৰি। কমন পেহীৰ এনেও কঁকালটো পৰা। আৰু অকণমান হাউলিলেই হয়। ওপৰত একো নাই। দৰ্কাৰো নাই। বৰষুণৰ কাৰণেহে চাল। ব'দৰ কাৰণে গছৰ ছাঁ আছেই। বৰষুণ দিলে কমন পেহীৰ কাৰণে আশে-পাশে চেৰ মানুহৰ দোকানৰ বাৰাণ্ডাবোৰ আছেই। থানাৰ মেইন গেটৰ পৰা আঁত বেছি পশ্চি খোজ। দিফালে থকা মন্দিৰৰ পদূলিৰ পৰা নিচেই কমেও দহ খোজ। বাটৰ দাঁতিৰ সেইখিনিতে কমন পেহীৰ হাৱা-মহল।

ঠাইডোখৰ বেছ ভাল। এক কথা ত ভোগালী। মন্দিৰটো মানে কলচী-তলচী থকা প্ৰাচীন কথা এটা নহয়। নতুন দুই-মহলীয়া এটা প্ৰকাণ্ড ঘৰ। আজিকালি এনে মন্দিৰ হৈছে। তাহানি মুক্ততা আলীয়ে দিয়া বহুসাময়তাৰ স্মৃতিটো আজিকালি নথকা হৈছে। দিনৰ দিনটো তৰহে তৰহে মানুহৰ মাহ-বাহ। সংসাৰখনত মানুহ মাজ ছবিখণ্ডে। কিবা এটা পাই যোৱা আৰু কিবা এটা নোপোৱাকৈ থকা মানুহ। দুয়োবিধ মানুহ আছে। পোৱাবোৰে কৃতজ্ঞতা জনাই আগলৈও বাতৈ পাই থাকে তাৰ আশাত আৰু নোপোৱাবোৰে পোৱাৰ আশাত প্ৰাৰ্থনা অভ্যাস ইত্যাদি লৈ। প্ৰাৰ্থনা বস্তুটো

ঘাইকৈ মনৰ বেদনাৰ এটা বৰ ভাল প্ৰলেপ। অৱশ্যে ই আনন্দও বঢ়ায়। মাকডে
কমন পেহীৰ লাভ। একেবাৰে ঘৰতে ঠেঙৰ ওপৰত ঠেং ভুলি লাগ-বোলা গোটেই-
খিনি নোখোজাকৈয়ে পাই থকা যায়। পেহীৰ এটা বিশিষ্ট ব্যক্তিত্ব আছে। চেহেৰাটো
ভাল। আপোন যেন লগা। মুখত হাঁহিৰ পোহৰ এটা আছে। কথা ববকৈ নকয়।
যেতিয়া কয় বহি যোৱাকৈ কয় আৰু মাহুহজনী বৰ চাফা। কাপোৰ পুৰণি বা ফটা-
ছিটা বুলি কথা নাই। সদায় পৰিষ্কাৰকৈ যোৱা কাপোৰ আটোম-টোকাৰিকৈ গিন্ধে।
ওচৰতে নৈখন। চলগুৱাতে গৈ তাত গা-কাপোৰ ধোৱা নিয়ম। ব'দ বৰষুণ, জ্বাৰ-
জ্বহ সদায় একে বাগী। পেহীৰ অতীত সম্পৰ্কে একো কথা জনা নেযায়। কিন্তু
ব্যক্তিত্বটোৱে এটা বিশিষ্ট অতীত থকাৰ ইংগিত বহন কৰে। কথাবোৰ বৰ সংহত।
কেতিয়াবা ফচ্ কৰে একোটা ভাল ইংৰাজী শব্দও কৈ দিয়ে। শুদ্ধ উচ্চাৰণেৰে শুদ্ধ
ঠাইত ব্যৱহাৰ কৰা এনে শব্দ কমন পেহীৰ শুনিবলৈ পোৱাটো এটা চমৎকাৰ কথা।
কিন্তু আচল চমৎকাৰটো হ'ল কমন পেহীয়ে সেইবোৰ শব্দ ভালকৈ জানে। মেলা-
প্ৰতিভা নাই।

মই এবাৰ এটা কাম কৰিছিলো। আমাৰ জয়সাগৰ চাৰিআলিত তেতিয়া এটা
চেৰাবলীয়া ডেকা ল'ৰা আছিল। বিশ-বাঁশ। ফটা ক'লা এটা পেণ্ট আৰু জাৰে-
জৰে উৰালি যোৱা চুৱেটাৰ প্ৰায়ে মাটিত বাগৰি থাকে। ভৰি দুখনত জোৰ নাই।
থৰক-বৰক। ধূলিয়ে-মাকতিয়ে অনবৰত গাহৰি এটাৰ দৰে হৈ থাকে। লেতেৰা।
গোন্ধায়। মাহুহৰ পতনৰ বেদনাদায়ক নিদৰ্শন। মাহুহে মন গ'লে দূৰৰ পৰা কিবা
দলিয়াই দিয়ে। বুটলি খায়। মই কলেজৰ ক্লাচবোৰত ক'লো, এইবাৰ কলেজ সপ্তাহৰ
সাহিত্য প্ৰতিযোগিতাত তোমালোকে এই মাহুহটোক লৈ গল্প লিখিবা। নিৰ্দিষ্ট বিষয়।
চাওঁ, কাৰ কিমান সৃজনী প্ৰতিভা। একত্ৰিশটা গল্প পৰিছিল। ছোৱালীৰ বেছি।
আৰু কি দুৰ্দান্ত কল্পনা। কত ধৰণেৰে যে তাক হিৰো বনোৱা হ'ল। মাক-বাপেক,
সমাজ, চৰকাৰ, কোনোবা ছোৱালী, কুকুৰে কাঁইট নোখোৱা কৰিবলৈ কাকো বাধ দিয়া
নহ'ল। মই পিচে সন্মুখ হ'ব নোৱাৰিলো। পুৰস্কাৰ আনেহে পালে। সাতো-
সোতৰে, নেজানো যেতিয়া কবন পেহীৰ অতীতটো লৈ ব্যতিব্যস্ত নোহোৱাই ভাল।
কিন্তু তেওঁ যোৱা কমেও পোন্ধৰ-বিশ বছৰ তাত আছে। বঢ়িয়াকৈ। মহা আৰামত।
এনেকুৱা মাহুহৰ চেহেৰা-পাঁতিৰো পৰিবৰ্তন বৰ বেছি নহয়। কেতিয়াবা হঠাৎ গমহে
পোৱা যায় মৰিল বুলি।

অ-চি লাহন একেবাৰে ভাগৰত জুৰলা হৈ গৈছিল। উহ! কিযে দিন গ'ল এই
পাঁচ-ছটা দিন। খানালৈ আহি নিজৰ চকীত বহি লৈ ভৰি দুটা দীঘলকৈ মেলি দি
বাজেনক চাহ আনিবলৈ পঠিয়াই দি চকু দুটা মুদি দিলে। ছটা দিন। আনবৰত

ব্যস্ততা। অনববত উদ্বিগ্নতা কেতিয়া ক'ত কি হয়। তাতে আজি-কালি যিহে দিন।
 কোনে ক'ত কেতিয়া বন্ধুকে উলিয়াই লয় কোনো পাত্তা নাই। কামটো বৰ
 স্পৰ্শহাতৰ। অনেকে বেদখল কৰিছে ঠিকেই। অমুক অধ্যাপকৰ লোহাৰ গেটখন
 দুফুট বাটলৈ উঠি আছে। ভাঙি দিয়া। একো নহয়। কিন্তু অমুক নিবহুৰাই সৰু
 পাণ দোকান এখন দি দুবেলা দুপাল উলিয়াইছে। সমস্ত। আবেগত উখলি উঠিলেই
 লেঠা। ডি-চি চাহেব দুৰ্গাৰ কচা। আগতীয়াকৈ মিটিং পাতি নাগৰিকৰ সম্মতি লৈ
 লৈছে। এতিয়া আৰু কাৰো মূখলৈ চাবলৈ নাই। মেপে যি কয়। সকলো ভাঙি
 দিয়া। পিচৰ কথা পিচত দেখা যাব। পিচে ডি-চিয়ে নেজানিলেও লাহনহঁতে বহুত
 কথা জানে। বঘুৰ অকণমান গুৰুত্বপূৰ্ণ ভাঙোতে তেওঁৰ বৰ বেয়া লাগিছিল। তেওঁ
 জানে বঘু আগতে এটা মামুলি চোৰ আছিল। কিন্তু পিচত কিবাকৈ তাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ
 উন্নয়ন হৈছিল। কাৰোবাৰ পৰা ধন ধাৰে লৈ সৰু দোকানখন দিছিল। এতিয়া সি
 আকৌ কলৈ যাব। ধৰা পৰাৰ বিপদখিনিৰ কথা এৰিলে দোকানত বহি বোম্বাপৰ
 দিয়াতকৈ জেপ-লুকা কাম বহুত সহজ। বোম্বাপৰো। তাতে যদি বঘুৰ নিচিনা লঘু
 হাত থাকে।

কিন্তু কি লাভ এজন অ-চিৰ এইবোৰ কথা ভবাৰ পৰা। অকস্মাৎ তেওঁৰ কলেজত
 পঢ়া এলাইন কবিতা মনত পৰি গ'ল। আৰু তেওঁ হাঁহিলে। পুলিচৰ মনলৈও কবিতা
 আহে। দেয়াৰ নট টু কুৰেক্‌ন হোৱাই, দেয়াৰ বাট টু ডু এণ্ড ডাই। নাই। এই
 ডু-টোলৈকে পাৰি। ডাইটো নোৱাৰি। এই বাঞ্জনটো ক'ত মৰিলগৈ! একাপ
 চাহ আনোতে তাক কেইপৰ লাগে!

বাঞ্জন আহি সোমায়ৈ ভাল এক ভেকাহি খালে। ক'ত মৰিছিলগৈ।

সি পিচে লাহন চাবৰ আঁসে পোৱা পুলিচ। বৰ বিশ্বস্ত কাৰণে। সি হাঁহিলেহে।

—চাবৰ বদনাম শুনি থাকোঁতেই বেলি হৈ গ'ল।

—হাঁ, কি? কোনে বদনাম গাইছে?

—হোটেলত গোটেই মগাই।

—কি কৈছে?

—চৰ কথা। আটাইতকৈ ঘাইটো হ'ল সাপ মাৰি নেগুৰত বিষ এৰি দিয়াটো।

—কেনেকৈ?

—সিহঁতে তেনেকৈ নাই কোৱা। কৈছে বোলে ডাঙি-মোচ খুৰাই গোন্ধাবলৈ
 ‘বগল’ এৰি থোৱা বুলি। পুলিচে পইচা থোৱা বুলিও কৈছে। অৱশ্যে ধেমালি কৰি।

—ক'ত ‘বগল’ এৰিলো মই?

—কমন পেহী। তেওঁৰতো বাজআলিটো হাৱা-মহলৰ চোতাল।

—তই যা। আৰু কোন আছে মাতি নে। এতিয়াই ভাঙিব লাগে। তৎক্ষণাৎ।

—চাব, তেওঁবনো ভাঙিবলৈ কি আছে। মাত্ৰ চাৰিটা জেওৰা খুটি।

—এভিকচন ইজ এভিকচন। ভাঙিব লাগিব, বল।

নিৰ্বিকাৰভাৱে কমন পেহীয়ে মাত্ৰ চাই বৈছিল।

পুলিচৰ কৰিবলৈ একো নাছিলেই। ক্ৰেইন খনাব কথাই নাছিল। বন্ধক চৌদাহি কোনোবা বৈ থকাৰো প্ৰয়োজন নাছিল। লাহনৰ পাৰ্টিয়ে মাত্ৰ চাই আছিল বাটৰ নাট চোৱাদি। এটা পুলিচেই বাটনীৰে জাবৰ পেলোৱাদি কমন পেহীৰ যথাসৰ্বস্ব-হাৱা-মহল, বাচন-বৰ্ডনৰূপী টিং-টুঙলি, সাজ-পাৰ-ৰূপী ফটা কাপোৰ কেইখন জপটিয়াই সামৰি উচ্ছেদ কাৰ্য্য সমাপন কৰি বাজপথ পৰিষ্কাৰ কৰি পেলালে।

—পেহী অ', লৈ যাবা এইবোৰ ক'লৈ নিয়া।

টেটকুটীয়া বাজেনেও এঘাৰ নকৈ নোৱাৰিলে।

—জীও নাই, জোৱায়ে নাই, পেহী এতিয়া যোৱানো ক'লৈ, কবানো কি?

পেহীয়ে হাঁহিলে।—থকাৰ খোৱা। অত বছৰ তইতৰ সাহতে তইতৰ হাঁতে থাকিলো। তইতেই মোৰ ঘৰ ভাঙিলি। চাই থাক মই কি কৰো। ক'লৈ যাওঁ। মোৰো এটা ভোট আছে বুইছ। মোৰ এটা ৰাইট আছে। চাই থাক ক'ৰ পানী ক'লে যায়।

পিচদিনা পুৱা ঠিক ন-বজাত অ-চি লাহন এম-এল-এ খাবৰীয়াৰ কাৰ্যালয়ত উপস্থিত হ'ল।

—চাব।

—অ' লাহন। আহ।

—চাব, মতাই পঠাইছিল।

—ও, এই মানুহজনী কোন?

—চাব, মানুহে কমন পেহী কয়। এভিকচনৰ কেচ। মই জাঁতৰি যাবলৈ কৈছে। তাই কৈছে, আপুনি কলেহে বোলে যাব। বুঢ়া মানুহ চাব। ফৰ্চ কৰিবলৈ.....

—মোৰ কম্পাউণ্ডত সোমাল কেনেকৈ?

কম্পাউণ্ডটো বৰ ডাঙৰ নহয় চাব। কোনেও দেখা নাই। ৰাতি সোমাইছে। চিকিৎসকসকলেও নেদেখিলে। ৰাতিয়েই ঘৰটো বনাই লৈছে।

—ঘৰ?

—হয় চাব। চাৰিটা জেওৰা খুটিত চান্দৰ মেৰিয়াই কৰা—ওমলা-ঘৰৰ নিচিনা। তাই তাতে থাকে। চাব, ঘৰটো ভঙাই দিওঁ। তাইক উঠাই নি ক'ৰবাত এৰি দিওঁগৈ।

—ব'বা। সেইবোৰ নকৰিবা। মই চাওঁচোন। কৰবাত ডেট্ৰিটিউট হোমত তাইক হেৰিলিটেট কৰিব পাৰিনেকি! তুমি ৰোৱা। কাৰোবাক তাইক কিবা খাবলৈ দিবলৈ ক'বা।

লাহন ওলাই গ'ল। খাবৰীয়াই বডা ফোনটোলৈ হাত মেলিলে.....

কিউ

বন্দনা সকল একোটা কথাকে বহুত পৰলৈ মনত পেলাই পেলাই হাঁহি থকা মানুহ। এইটো কাণত তাইৰ ডাঙৰটো হাঁহি এটা ওলাই গ'লহেঁতেন। পিছে দুটামান কাৰণত এতিয়া তাই হাঁহিব নোৱাৰিলে। বৰমৈ হাইস্কুলৰ তাই আঠ বছৰ কাম কৰা বিষয় শিক্ষয়িত্ৰী। এইখন 'জোনাকী' বাছত উঠি অহা কিজানি তিনি-পোহা ভাগ মানুহে তাইক চিনি পায়। আগেয়ে পঢ়ুউৱা, এতিয়া পঢ়াই থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীও আছে। এই এটা বন্দনাই শুবুজা কথা। হাঁহিব লগা কথাত সকলো মানুহে একেদৰে হাঁহিব নোৱাৰে। কোনো কোনোৱেতো একেবাৰে হাঁহিব নোৱাৰে। তাতোকৈ ডাঙৰ কথা হ'ল এতিয়া তাই 'জোনাকী'ৰ যিটো চেপত সোমাই আছে তাত থাকি হাঁহিব খোজাটোৱেই এটা যন্ত্ৰণাৰ নিচিনা কথা। অসাধাৰণতাৰশত: গাত গা লাগিলেও সেৱা এটা জনোৱা, আনৰ কণমানিজনীকো 'আই' বুলিহে মতা, দেশখনত চিটি বাছ-লাইন বাছৰ চেপাত সকলো চুৰমাৰ হৈ পৰি আছে। ডবল কোৰ মৰা পথাৰৰ দৰে পথৰ যন্ত্ৰ সেই চুৰমাৰো ধূলিসাৎ।

টাউন পাবলৈ আক দুই কিলোমিটাৰো নাছিল। কেঁকুৰিটোতে এজনে হাত ডাঙি গাড়ী ৰখালে। স্ত্ৰী, স্ত্ৰীৰ এজন মানুহ। থিয় হৈ ৰ'বলৈ ঠাই নাই। তথাপি মানুহ জনক তোলা হ'ল। ড্ৰাইভাৰে ল'ৰা-মানুহ কণ্ঠাৰক—আচলতে পইছা তোলাই যাৰ কাম,—চিঞৰ লগালে,—এই, ছাৰক বহিবলৈ জাগা উলিয়াই দে; আৰু কণ্ঠাৰে কিবা কৰিবলৈ নো পাওঁতেই আঁঠু-মূৰত চুৰিয়া পিন্ধা এজনে উঠি দিলেই—আহক। আপুনি এইখিনিতে বহক। ছাৰক বন্দনাই ঠিক চিনি পাইছে। নিজৰ গাড়ী আছে। বোধকৰো বেয়া হৈছে। ন'হলে পত্নী ক'ৰবলৈ গৈছে। তেওঁ যিটো অফিচৰ মূৰকী তালৈ 'জোনাকী'ৰ মানুহ মাজে মাজে গৈ থাকিব লাগে। গতিকে। বন্দনাৰ কিয় হাঁহি উঠিব খুঁজিছিল তাই কিন্তু ভাবি চোৱা নাছিল। ভাবি চোৱা নাছিল পাণ-জপা দিয়া এবাছ মানুহৰ আন কাৰো কিয় হাঁহি উঠা নাছিল। নেহাঁহিলে তেওঁলোকে খং কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। নকৰিলে। বৰং এজনে আসনকে এৰি দিলে।

বন্দনাই এই প্ৰায় দহ কিলোমিটাৰ বাট কিছুমান কথা ভাবিবলৈ যত্ন কৰিছিল। প্ৰণালীৰক্ৰমে ভবাৰ প্ৰয়োজন তাই অহুভৱ কৰিছিল। কিন্তু তাই বিশেষ ভাবিব পৰা নাছিল। হেঁচাঠেলা। বয়-বস্ত্ৰ। হাঁহৰ পৰা বাঁহ গাভলৈ। কণ্ঠাৰৰ বিচিত্ৰ চিঞৰ। গাড়ীৰ কেঁকনি-গেঁথনি। ধোপ খেলাৰ দৰে যাত্ৰীসকলক লৈ অনবৰত

বন্দন। সকলো ডল পেলাই কাৰোবাৰ কাৰোবাৰ মাহী-পেহী-বিয়া—সকামৰ থা-ধবৰ। তাৰ মাজত যন্তু কৰি বন্দনাই ভাবিবলৈ যন্তু কৰিছিল, তাই কৰিবলৈ অহা কাৰোবাৰ বিষয়ে। অৰ্থচ কামটোৰ সম্পৰ্কত মনত তাইৰ কোনো বিশেষ ধাৰণা নাই।

তাই নিজেই স্পষ্টকৈ নেজানে তাই কৈলৈ আহিছে। কেতিয়াবা ভেনেকুৱা হৈ যায়। মনৰ ভিতৰৰ পৰা একোটা নিৰ্দেশ পোৱা যায়। পেলাব নোৱাৰি। প্ৰসন্ন কৰিব নোৱাৰি। তেনে এটা প্ৰেৰণা বা তাড়নাতে তাই আহিছে। এনেকৈ এইবোৰ কথাত সোমোৱা উচিত হ'ব নে নহয় তাই ক'ব নোৱাৰে। বন্দনাই জানে, তাইৰ এটা স্বাৰ্থ আছে। কাকো ক'ব নোৱাৰা, নিজকো ক'বলৈ ভাল নলগা এটা স্বাৰ্থ। কিন্তু আছে। সেই স্বাৰ্থত স্বাৰ্থগৰতা যিমান তাতোকৈ বেছি আছে পৰাৰ্পৰতা।

উৎপলক যে বন্দনাই ভাল পায় তাত কোনো সন্দেহেই নাই। আৰু এই ভালপোৱা আজিৰ হঠাৎ হোৱা নহয়। একেবাৰে কলেজত পঢ়া দিনৰ। মাজত অনেক সময়ৰ সীত বৈ গৈছে। চঞ্চল আবেগ, সাময়িক মোহ, অলিক কল্পনা সেইবোৰ সময়ৰ ধুই নি নিৰ্বিকাৰ ভালপোৱাখিনি এৰি গৈছে, য'ত দিয়াৰ কিবা প্ৰাবল্য থাকিলেও পোৱাৰ কোনো দুৰ্বাৰতা নেথাকে। নিস্পৃহ। চেহেৰাই-পাতিয়ে উৎপল কলেজখনৰ ভিতৰতে লেখৰ আছিল। কিন্তু যিকোনো সংগঠনত চেহেৰাৰ মূখ্য নহয়। স্থায়ীতো নহয়েই। উৎপল আছিল পঢ়া-শুনাত সদায় ভাল। খেলাধুলাতো আগত যোৱা। আৰু বেতিয়াই কিবা ৰাজহুৱা কামৰ কথা হৈছে, বিশেষকৈ কিবা সেৱামূলক কামৰ কথা হৈছে, সকলো এৰি উৎপল ওলাই আহিছে। উৎপল বন্দনাতকৈ দুটা শ্ৰেণী ওপৰত পাৰ্চিছিল। কিন্তু একেলগে কলেজৰ কোনো কোনো অস্থানত কাম কৰিব লগা হোৱা কাৰণতো অস্তব্ধতা হৈছিল। কেটিনত বা তেনে আন আন ঠাইত সিহঁতে কথা-বতৰা হৈছিল। প্ৰসন্ন লৈ আলোচনা কৰিছিল। বন্দনাই জানিছিল, কেৱল আবেগৰ দ্বাৰা উৰু হৈ কিবা কৰা মাহুহ উৎপল নহয়। সেই বয়সতে সি যথেষ্ট চিন্তাশীল। সকলো কথাৰে ভিতৰলৈ সোমোৱাৰ চেষ্টা কৰা এটা প্ৰবণতা তাৰ আছে। বানপানীৰ বাবে বিলফৰ যোগাৰ কৰাত উৎপলৰ উচ্চাৰ শেষ নাছিল। কিন্তু বানপানী হৈ যোৱাৰ পিছত এবছৰলৈ বন্ধা বুলি স্বস্তিৰ নিশ্বাস এৰি বহি দিবলৈ সি বৰ বেয়া পাইছিল। আক্ৰান্ত মাহুহখিনিক লৈ একেলগে বহি পিছৰ বছৰবোৰৰ বাবে কিবা কৰ্মপন্থা উলিয়াবলৈ সি যন্তু কৰিছিল। সফল হোৱা নাছিল উৎপল। আচল মাহুহখিনিৰ মঁহাৰিয়েই আছিল পুতৌ লগা। প্ৰকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰা মাহুহ, প্ৰকৃতিক আয়ত্তাধীন কৰা মাহুহ নহয়। নিকংসাৰ কৰা মাহুহৰো অভাৱ নাছিল। সি বুজিছিল, বানপানীক পোহ নমনালে ইয়াক ৰাজনীতিৰ উপাদান কৰি জীয়াই ৰখা হ'ব। যেনেকৈ কোনো যুক্তি নথকা সন্তোষ ধৰ্মক ৰাজনীতিৰ উপাদান কৰি ৰখা হয়। ধৰ্মক বাদ নিদিয়াকৈ যে এই কাম নহয় সেই কথা ধাৰ্মিকসকলেও

হুজুৰে। আচৰিত ধৰণে আনকি দুৰ্নীতিকো ৰাজনীতিৰ উপাদান কৰা হয়। বুনিয়াতী শিক্ষাহীনতাই ইয়াৰ একমাত্ৰ কাৰণ বুলি উপলব্ধি কৰিয়েই প্ৰথম শ্ৰেণীৰ সন্মান পোৱা। উচ্চ শিক্ষাৰ সকলো সুবিধা থকা, এটা ভাল চৰকাৰী চাকৰি লোৱাতে অসুবিধা নথকা উৎপল বট্টে হুজুৰ শিক্ষক হৈছিলহি—চিৰদিন থাকিম বুলি নহয়। পৰীক্ষামূলকভাৱে নিজৰ ধাৰণাসমূহ কামত লগাই চাবলৈ। তাতেই কিন্তু এই আঠ বছৰ সি বৈ গ'ল। একোজন মানুহে সমাজত কমেও ত্ৰিশ বছৰ নিজৰ ধোপনি বজাই চলে। সেইকাৰণে পৰিৱৰ্ত্তনৰ পুলিয়ে ঠন ধৰোতে সময় লয়।

ঘটনাক্ৰমে বট্টদেৱে ছোৱালী বন্দনা। পাছো কৰিলে। আৰু শিক্ষয়িত্ৰীৰ কামটোও পালে। কপাল ভাল। সিহঁতৰ ঘৰুৱা অৱস্থা টানিটুনি চলা।

কলেজত বন্দনাৰ কৰ্ম্মেট আছিল স্বৰ্গাক্ষি। বৰ ধুনীয়া ছোৱালী। বহুবহীয়া ঘৰৰ ছোৱালী। পঢ়াতো বেয়া নহয়। কেতিয়াও ফেল কৰাৰ ভয় নাই, মুখাফুটা হ'ব নোৱাৰিলেও। কিন্তু যি কোনো ক্ষেত্ৰত স্বৰ্গাক্ষিৰ যিকোনো ধৰণৰ গভীৰতা থকা বুলি বন্দনাৰ ধাৰণা নাছিল। কেনেকৈ কি হৈছিল বন্দনাই নেজানে। জানিবলৈ যত্নও কৰা নাছিল। এই যে যত্ন কৰা নাছিল ইয়াৰ অন্তৰালত হয়তো উৎপলৰ প্ৰতি থকা তাইৰ ভালপোৱাই আছিল। তাই মাত্ৰ জানিছিল উৎপল স্বৰ্গাক্ষিৰ চিনাকি কলেজলৈ অহাৰ বছত আগৰ। হয়তো ল'ৰালিৰ। কিন্তু সিহঁতৰ প্ৰেম কেতিয়াৰ, বন্দনাই নেজানে। কিন্তু নিজৰ ভালপোৱা প্ৰকাশ কৰাৰ কোনো অৱকাশ আৰু তাইৰ বাবে নাছিল। অকাৰণৰ এটা হুমুনিয়াহৰ দৰে তাইৰ প্ৰেম তাইতে অৱকল্ল হৈ ব'ল।

উৎপল-স্বৰ্গাক্ষিৰ প্ৰেমৰ বাতৰি কলেজত সদৰী হৈ পৰিবলৈ সময় লগা নাছিল। উৎপল গহীন ল'ৰা। তাৰ আঁসে কোনেও বৰকৈ নেপায়। কিন্তু স্বৰ্গাক্ষিক অনেকে জোকাইছিল। তাই নিজেও সেইবোৰ বেয়া নেপাইছিল। কৰ্ম্মেট বন্দনাকো সুবিধা পালেই সেইবোৰ কোৱা আৰম্ভ কৰিছিল। দুখন-এখন চিঠিও বন্দনাই পঢ়িবলৈ পাইছিল। স্বৰ্গাক্ষিয়ে লিখা প্ৰেমৰ মডেল চিঠি আছিল। ভৱিষ্যতৰ কিবা-কিবি মধুৰ কল্পনাৰ কথাও আছিল। কিন্তু উৎপলৰ চিঠি এনেই পঢ়িলে প্ৰেমৰ বুলি ধৰাই টান আছিল। স্বৰ্গাক্ষিৰ কল্পনাত আছিল সুন্দৰ-সুচ্ছল ভৱিষ্যত জীৱনৰ সপোন। উৎপলৰ চিঠিত আছিল সুন্দৰ-সুচ্ছল ভৱিষ্যত জীৱনৰ কল্পনা হেজাৰজনৰ। ইয়াৰ হুথ আৰু শাস্তিৰ কথা। তাৰ সংগ্ৰামৰ কথা। বন্দনাই আমোদ পাইছিল। চুৰক-তত্বলৈ ঘনত পৰিছিল। বিপৰীত মেৰুৰ আকৰ্ষণ। অৱশ্যে নিজকে তাই সাবধানতাৰে আঁতৰাই ৰাখিছিল। চিনাকি শিল্পীৰ অভিনয় চাবলৈ ভাল। সেই বুলি নাটকৰ অংশ হ'ব খুজিলে দিগদাৰী আছে।

হুজুত একেলগে চাকৰি কৰা বিগত বছৰ কেইটালৈ বন্দনাই উভতি চালে। আগৰে

পৰা চিনাকি আৰু অন্তৰঙ্গ মাত্ৰ হিচাপে সিহঁতে বেছ মিলি-জুলি কাম কৰিছিল। ভাল বন্ধুৰ দৰে হাঁহি-মাতি দিন কটাইছিল। উংপলৰ ব্যস্ততাৰ শেষ নাই। ছাত্ৰৰ পঢ়া, খেলাৰ পৰা বাইজৰ ভাওনাটো। অল্পবোধ আহিলেই বন্দনাই আগ্ৰহেৰে তাক সহায় কৰি দিছিল। বন্দনাই উংপলক ভাল পাইছিল। প্ৰকাশ ন'হ'লেও তাই নিজে জানিছিল। মনটো বহল আছিল। দীৰ্ঘ নেকানিছিল। আৰু সেয়ে অসহোচৰে চুলিকোছা বেছি দীঘল হ'লে কাটিবলৈ ক'ব পাৰিছিল। নতুন কামিজ এটা ল'বলৈ ক'ব পাৰিছিল। ল'লে বহুটো অলপ পাতল হ'লে ভাল আছিল বুলি ক'ব পাৰিছিল। চেঙেলত বং সানিবলৈ ক'ব পাৰিছিল। ছাত্ৰই হেনো শিক্ষকে শিক্ষাবাধিনিও শিকে, দেখুউবাধিনি শিকে। উংপলে হাঁহি 'এইজনী মোৰ আইতা ওলাল' বুলি ক'লেও তাইৰ নিৰ্দেশ তৎক্ষণাত পালন কৰিছিল। বন্দনাই বুজাব নোৱাৰা, বুজিব নোৱাৰা এটা বিষয় যথুৰ তৃপ্তি লাভ কৰিছিল। কাৰোবাৰ এখন ফটো বুকুত সাৰাট কোনোবা শোৱাটোক মনো-বিজ্ঞানে বিকৃতি বুলি ক'ব পাৰিব। কিন্তু সেই কোনোবাৰ বাবে তাতে জীৱনৰ অৰ্থ থাকিব পাৰে।

উংপল সঁচাই ভাল শিক্ষক আছিল। নিজে পঢ়া-শুনা কৰিছিল আৰু সমান পৰিশ্ৰম কৰিছিল পঢ়ুওৱাত। ছাত্ৰই পাছ কৰিব নোৱাৰিলে নেকানিলেও দেখেদেখকৈ চৰ্চফটাই ফুৰিছিল। দোষ নিজৰ বুলি ভাবিছিল। বাৰে বাৰে ছাত্ৰৰ ঘৰ ওলায়গৈ। কিন্তু তাৰ সম্পৰ্ক ছাত্ৰৰ সমানে আছিল অভিভাৱকৰ লগত। এটা অৰ্থত এক প্ৰকাৰে সি অভিভাৱক সকলকো পঢ়ুৱাইছিল বুলিয়ে ক'ব পাৰি। কত ধৰণৰ মাত্ৰ। প্ৰভুত চিন্তা আৰু সাৱধানতাৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। কিন্তু প্ৰাতিদান সি পাইছিল। বৰদৈ স্কুলৰ পৰা নিয়মিত প্ৰথম বিভাগ ওলাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। এবছৰ প্ৰথম দহজনৰ ভিতৰতো এজন বৈছিল। আৰু বিশেষ লাভ হৈছিল স্কুলৰ। কাৰণ শিক্ষকসকল প্ৰতিযোগিতাত নামিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

এনেকৈয়ে আঠোটা বছৰ পাৰ হৈ গৈছিল। কিন্তু হঠাৎ আজি প্ৰায় এমাহৰ আগত এটা অভাৱনীয় কাণ্ড ঘটি গ'ল। কেইবছৰমানৰ পৰা স্কুলত নকল কৰা ল'ৰাৰ আবিৰ্ভাব হ'ল। বুদ্ধিমান একোজন ছাত্ৰয়ো আচৰিত ধৰণে নকল কৰা আৰম্ভ কৰি দিলে। অল্প ধৰণৰ শৃংখলাহীনতায়ো দেখা দিলে। তাৰ কাৰণ যিয়েই নহওক, ইয়াক বাধা দিবলৈ কোনেও যত্ন নকৰিলে। প্ৰধান শিক্ষক, শিক্ষক, অভিভাৱক সকলোৱে অসহায় দৰ্শকৰ দৰে চাই থকা দেখা গ'ল। চল চাই চাপৰি বজোৱাসকলৰ কথা অবশ্যে বেলেগ। উংপল ব্যতিব্যস্ত হ'ল। চঞ্চল হৈ উঠিল। কি কৰোঁ কি নকৰোঁ হ'ল। এনেকৈতো নহ'ব। কেনেকৈ হ'ব। পতান খানেৰে ভূমি খেতি কৰিবা কেনেকৈ।

বছৰেকীয়া পৰীক্ষাৰ প্ৰথম দিনাই উংপলে নৱম শ্ৰেণীৰ এজন ছাত্ৰকে নকল কৰা

বাবে পৰীক্ষা ঘৰৰ পৰা বহিৰ্ভাৱ কৰিলে। পিছত গম পোৱা গৈছিল এই ছাত্ৰজনকে
নহয় আৰু কেইবাজনকো উৎপলে হেনো ছমহীয়া পৰীক্ষাতে বাধা দিছিল। সন্তৰ্ক-বাণী
সুনাইছিল। এই পৰীক্ষাৰো ভালেমান আগতেই ভালকৈ পঢ়িবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল।
পৰীক্ষাক এটা মেমালিত পৰিণত নকৰিবলৈ কৈছিল। কিবা নেজানিলে তাক স্থম্বিবলৈ
কৈছিল। আনকি তিনি মাহমান আগতেই অভিজায়কসকলক কৈছিলগৈ,—ল'ৰাৰ
পঢ়াৰ যেন তত্বায়ধান লয়। কিবা নেজানিলে তাৰ গুচবলৈ যেন পঠায়। চাই দিব।

আৰু প্ৰথম পৰীক্ষাৰ প্ৰথম ঘণ্টাতে উৎপলে এজন ছাত্ৰক বাহিৰ কৰি দিব লগাত
আৰু আবেলি সি নিজেই ল'ৰাটোৰ ঘৰ ওলাইছিলগৈ। ল'ৰাটোক, অভিজায়কক
বুজাইছিল, সি ফেল বুলি ধৰি লৈ আকৌ যেন পঢ়িবলৈ ধৰে। এই এটা কাম কোনো
শিক্ষকে কৰিবলৈ দিব নোৱাৰে। ঘৰ সজা মাহুহে জ্ঞান-জ্ঞানি নিজে থকা ঘৰটোত
সুখে ধৰা খুঁটা লগাব নোৱাৰে। ঘৰখন, সমাজখন, জাতিটো বেলেগ কিবা এটা
আলাসৰ বস্তু নহয়, নহয়। মাহুহেই ঘৰ, সমাজ, জাতি।

আৰু সেইদিনাই সন্ধ্যা বজাৰৰ পৰা ঘূৰি আহোতে একেবাৰে চিনি নোপোৱা
কোনোবাই উৎপলক মাৰিলে। বেয়াকৈয়ে মূৰত লাঠিৰে কোব মাৰিছিল। উৎপল
চফল ডেকা। খেলুৱৈ মাহুহ। শাৰীৰিক সক্ষমতা সুন্দৰ। চকুৰ পচাৰতে আঁতৰি
দিয়াত মাৰটো হাতত পৰিল। হাড় এডাল ভাঙিল।

বন্দনা উৎপলৰ ঘৰলৈ আহিছিল, খোৱা-বোৱাৰ দিহা কৰি দিছিল। কিতাপৰ
বাহিৰে তেনেকৈ বস্তু একো উৎপলৰ নায়েই। পৰিপাটী কৰি দিছিল বন্দনাই। তাই
দেখিছিল এই ঘটনাৰ পিছত উৎপল হঠাৎ ভাবুক, অন্যমনস্ক হৈ পৰিছিল। তাই
ব্যতিব্যস্ত হৈ পৰিছিল।

বন্দনা বুদ্ধিমতী ছোৱালী। তাই বুজিছিল, উৎপল সঁচাই হতাশ হৈছে। ইয়াৰ
এটাই কাৰণ হ'ব পাৰে। অগ্ৰ ক'ৰবাত হতাশ হৈ উৎপলে কৰ্মক্ষেত্ৰত আশ্ৰয়
বিচাৰিছিল। কিন্তু এই ঘটনাটো সি আশা কৰা নাছিল। বিশ্বাসৰ সংকট হৈছে।

শেষত এদিন তাই মনে মনে প্ৰস্তুত হৈ লৈ তাক স্থম্বি পেলাইছিল—এনেকৈতো
নচলে উৎপলদা। এইবাৰ তুমি বিয়া পাতিবই লাগিব। স্বৰ্গাক্ষিৰ খবৰ কি? এই
প্ৰথম তাই উৎপলৰ আগত স্বৰ্গাক্ষিৰ কথা উত্থাপন কৰিলে। দুয়ো দুয়োৰে চকুলৈ
এখন্তেক চাই বৈছিল। অনেক নোকোৱা কথাই হয়তো কোৱা হৈ গৈছিল।

উৎপলে বন্দনাৰ কথাৰ উত্তৰ দিয়া নাছিল। কিন্তু পিছদিনা তাইক এখন চিঠি
পঢ়িবলৈ দিছিল। বন্দনাই চিঠিখন পঢ়িছিল।

তাইৰ অতিপাত খং উঠিছিল। তথাপি স্বৰ্গাক্ষিৰ দৰে এজনী ছোৱালীৰ বাবে

উৎপলে কিয় কষ্ট খাব লাগে। তাই সংকল্প লৈছিল, কিবা এটা কৰিব লাগিব। কিন্তু প্ৰথমতে স্বৰ্ণাক্ষিক এবাৰ লগ পাব লাগিব। আৰু সোনকালেই।

স্বৰ্ণাক্ষিক চিঠিখন আছিল এটা দুৰ্ভাগ্যজনক অশ্লীল ঠাট্টাৰ দৰে। একেখিনি কথাৰে আন ধৰণেও ক'ব পৰা গ'লহেঁতেন। ক'লেহেঁতেন অন্ততঃ এগৰাকী কলেজৰ অধ্যাপিকাই মানুহৰ একান্ত নিভৃত সনাতন আবেগ-অহুভূতি ইত্যাদিক এনেকৈ আক্ৰমণ কৰিবৰ হ'লে মানুহ কোনটো স্তৰলৈ নামি যাব লাগে বন্দনাই ভাবি পাব নেপায়। তাইতো এতিয়াও কাৰোবাৰ হাঁ গচকিবলৈ টান পায়। সংৰক্ষণশীলতা ভাল নহয় মানে একেবাৰে বেয়া জানো।

উৎপলৰ খা-খবৰ হেনো স্বৰ্ণাক্ষিকে অলপ-অচৰপ পাই থাকে। উৎপলৰ আদৰ্শবোৰৰ কথা তাই জানে। আৰু তাৰ জীৱনটো এতিয়া যেনেকুৱা তেনেকুৱাই কিবা এটা হ'ব বুলিও তাই জানিছিল। কিন্তু তাই অবাক হৈছে, কলেজৰ দিনৰ কথা-কাণ্ডবোৰ সি এতিয়াও মনত পুহি ৰখা দেখি। এইটোতো এটা বেমাৰ। সাধুকথাৰ পক্ষীৰাজ ঘোঁৰাক শিশুৱে সপোনত বিচাৰি থাকক আপত্তি নাই। কিন্তু প্ৰাপ্তবয়স্কৰ ক্ষেত্ৰত সেই ঘোঁৰা স্বাভাৱিকভাৱে মাকতী-কনটেচা হৈ যাব লাগে। তাক তাই বিয়া কৰিব বুলি সি কেনেকৈ ভাবিছিল। তাইতো অকলে ৰঞ্জিতৰ লগত দাৰ্জিলিঙলৈ গৈছিল। ক'তা ৰঞ্জিতেতো এনেকৈ ভবা নাই। উৎপলে বায়োলজি পঢ়া নাইনেকি? চিনেমাত আটাইতকৈ বেছি মাৰ-পিট কৰা নায়কৰ ছবি বেডকমত ৰখা হেজাৰজনী ছোৱালীয়ে চাৰিআলিৰ দাদাবোৰকে বিয়া কৰেনেকি? তেনেকৈ তাৰ ওলোটোটোও শূচ। আদৰ্শবান মানুহক প্ৰশংসা কৰাত তাইৰ আপত্তি নাই। কিন্তু জীৱন আৰু আদৰ্শক একোকাৰ কৰাৰ ভুল অন্ততঃ তাই নকৰে। তাই হেনো কাহানিৰাই উৎপলৰ বিয়া হৈ গৈ এতিয়ামানে সীমিত পৰিয়ালৰ আদৰ্শত পৰিণত হ'ল বুলিহে ভাবিছিল। আদৰ্শ, ত্যাগ, দাৰিদ্ৰ্য, সেৱা এইবোৰ লৈ থকা মানুহে বিয়া-বাকুও সাধাৰণতে সোনকালেই কৰে। সেইকাৰণেইতো ভাৰতবৰ্ষৰ আদৰ্শ-যুগত বাল্য-বিবাহো চলোৱা হৈছিল। ইত্যাদি। ইত্যাদি। কলম ৰ'ব খোজা নাছিল। প্ৰতিটো শব্দ খঙত পৰিগৰ্ভিত।

তথাপি বন্দনা গৈছিল। এটা নৈতিক দায়িত্ব, আৰু কি। সকলোৰে ন'হলেও মাষ্টৰ জাতীয় মানুহৰ কাৰো কাৰো থাকে।

—আহ আহ, ভাই। তোলৈকে বাট চাই আছে। চিঠি পালে। বাছত আহিলি? বহি আহ দেই। বহ, মই চৰ্বৎ এগিলাচ দিওঁ। ফ্ৰিজৰ খাবিতো।

স্বৰ্ণাক্ষিকে বন্দনাক বহুৱাইছিল।

ইটো-সিটো কথা, ভাল-বেয়া খা-খবৰ লোৱাৰ পিছত স্বৰ্ণাক্ষিকে কৈছিল—থাকিবিতো আজি?

—নাই। ঘূৰি যাম।

—থাক থাক। অতদিনৰ মূবত মনত পৰিছে। মই আকৌ গাড়ীখনো ৰাখি থৈছো। বোলো, দুইজনীয়ে ক'ববাত ক'ববাত ফুৰিম।

—নাই ভাই, মই যাব লাগিব। ছুটা লোৱা নাই। ৰাখি থৈছ মানে? কাৰ গাড়ীনো? তোৰ নহয়নেকি?

—খেং। তয়ো ভাল। তিনি বছৰ কলেজত কাম কৰি মাকতী ল'ব পাৰিনেকি? জয়ন্তৰ গাড়ী। থৈ গ'ল। তোক চিনাকি কৰি দিম বাক।

—কোন জয়ন্ত?

—আই-টি চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্ট। এনগেজ'ড বুজিছ। ফাণ্ডনত। কাৰ্ড পঠায়। আহিবি।

বন্দনাৰ গৰম লাগিছিল। জনাকীৰ্ণ নগৰত বাট হেৰুওৱা যেন লাগিছিল। ইফালে-সিফালে চাইছিল। স্বৰ্ণাক্ষিয়ে মনত পৰাৰ দৰে ফেনখন চলাই দিছিল।

বন্দনাই যেন ইয়ালৈ কৈলৈ আহিছিল পাহৰি গৈছিল। তাই মনে মনে বহি আছিল।

স্বৰ্ণাক্ষিয়েই কৈছিল—এচ, অ এচটো কি? বিশেষ কথা বুলি লিখিলি যে। কি হৈছেনো! এনিথিং ফাইনান্চিয়েল? মই কিন্তু এতিয়াও তোৰ নিচিনাই মাষ্টৰণীহে—কলেজৰ হ'ষ্টেণ্ড।

এজাক লেতেৰা মাত মাতি কথা পাতি থকা মানুহৰ কাষেদি পাৰ হৈ যাওঁতে যেনে লাগে বন্দনাৰ তেনে লাগিছিল। মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰদূষণৰ কথা কোনোবাই ভাবিছেনে নাই বন্দনাই নেজানে। ই কিন্তু মহামাৰীৰ অবয়ব ইতিমধ্যেই ধাৰণ কৰিছে।

—আছিল এটা কথা। পিছে নহ'লেও হ'ব দে। একো দৰ্কাৰী নহয়।

—তেও ক'চোন, শুনো।

—নেলাগে। তই পাহৰি যা। এনেই তোলৈ মনত পৰি আহিলো বুলি ধৰি ল।

—ক' ভাই। নহ'লে ভাল নেলাগিব। খু-দুৰনি।

—উপলব্ধ কথা অ'।

—অ'। তই ততো এতিয়া সহকৰ্মী। চা, সি বৰ এবচাৰ্ড কথা ভাবিছে। মই চাক্ষু লিখি দিছো। মইতো বিয়াৰ কথা কেতিয়াও ভবাই নাছিলো। টিন, এজ বোম্বাস্কৰ এই বয়সতো সি চিৰিয়াচলি লৈ আছে। কি মানুহ। বুজাই-বঢ়াই তাৰ এখন বিয়া পাতি দিবি। সি আক মই। নাহ্। ইনকমপেটিবল।

—কিন্তু কিয়?

—চা। কলেজত চৌধাৰীৰ কবিতা ভাল পঢ়াও বুলি মোৰ নাম আছে। সেই যে

‘দ্বিঘ্নব লাগলোটা’ হাতত কিন্তু মোৰ পাঁচ-শ টকীয়া ভেনিট বেগ থাকে। জয়ন্তক বিয়া কৰাবলৈ ঠিক কৰাৰ বহুত কাৰণৰ মাজৰ এটা কাৰণ হ’ল ক্লাচলৈ যাবলৈ মাকতী এখন নহ’লে কলেজৰ প্ৰফেচাৰৰ মেমাৰ ঠিক এটাব্লিচড্ নহয়।

স্বৰ্গাক্ষিয়ে ইহিছিল। ইহিটো বন্দনাৰ বৰ লেতেৰা লাগিছিল। যেন তিনিজন যোৱাৰ পিছত চতুৰ্থজনক লৈ মৰা বাৰাঙ্গনাৰ ইহি।

—হ’ব, স্বৰ্গ। মোৰ শুভেচ্ছা থাকিল! যাওঁ।

—এতিয়াই?

—বাছ এতিয়াই আছে।

—একটোমান বহ। ড্ৰাইভাৰটো আহিব। তোক খোৱাই দিব পাৰিম।

—নেলাগে দে। মই কণ্ডাক্টৰক কৈ আহিছো, বাট চাব। চোঠেদ্বিয়াত পেলালে আগলৈ দিগদাৰ। আমি লাইন বাছৰ মানুহ। বন্দেৰ বাটত জয়ন্তৰ মাকতীয়ে বৰ কষ্টও পাব।

উভতি আহোতেও বন্দনাই ওৰে বাট উৎপলৰ কথাই ভাবিছিল। কিন্তু তাই চিন্তাবোৰক এটা নিৰ্দিষ্ট আকাৰ দিব পৰা নাছিল।

যদি এনে হয়?

যদি তাই স্পষ্টকৈ উৎপলক কৈ দিয়ে—এতিয়া নহয়, কলেজত থকা দিনৰ পৰাই তাই উৎপলক ..

—তেজ্জ্ব ইমান দিন কোৱা নাছিল কিয়?

—ভূমি যে স্বৰ্গাক্ষিক...

কিন্তু যদি ফাঁকি বুলি ভাবে। অবস্থাৰ সুযোগ ল’বলৈ যত্ন কৰা বুলি ভাবে। যদি উৎপলে আন কাকো গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে।

তাই বাক দেখিবলৈ....দেখিবলৈ তাই স্বৰ্গাক্ষিকৰ সমান ধুনীয়া নহয়, কিন্তু তাইৰ ৰূপত কোনো প্ৰলেপ নাই। প্ৰযত্ন নাই। আৰু এতিয়া উৎপলৰ চকুৰে নিশ্চয় সঁচা মিছা বাছিব জনা হৈছে।

কিন্তু তাই কি কৰিব। কি কৰা ভাল হ’ব।

উৎপলক তাই উদ্ধাৰ কৰিব খুজিছেনেকি? নাই। তাৰ বাবে উৎপল নিজেই বহুত ওপৰত। আৰু উদ্ধাৰ কৰিবলৈ উৎপলৰ পতন হ’ল কেতিয়া। তাই বাক বৰ স্বাৰ্থপৰ হৈ গৈছেনেকি। নাই। তাইতো স্বৰ্গাক্ষিকৰ পৰা একো কাড়ি ল’ব খোজা নাছিল। বৰং দিবই খুজিছিল।

লাইন-বাছ ‘জোনাকী’ৰ অস্বহীন কোলাহলৰ মাজত হঠাৎ বন্দনা যেন এক শব্দ-হীনতাৰ মাজলৈ গুচি গ’ল। হৃদয়ৰ গভীৰতাৰ পৰা কাণে কাণে তাইক কোনে যেন ক’লে : যদি ভূমি সাগৰত জঁপিয়াই পৰা, সাগৰে তোমাক কেতিয়াও ঘূৰাই নপঠায়। বুকুত স্তম্ভৰাইয়ে ল’ব। বন্দনা, নৈৰ ধৰ্ম এটাই। সাগৰলৈ যোৱা।

বাছৰ পৰা নামি বন্দনাই দেখিলে তাই নেথাকোতে এজাক বৰষুণে বন্দেধন ধুই নিকা কৰি থৈছে। তাই খৰকৈ খোজ ল’লে, যেন তাইৰ বহুদূৰ যাবলৈ আছে, সময় যুৰাযুৰি।

শেষ যুদ্ধ

তেনেকুৱা এটা বিতৰ্কমূলক কথাত সোমাই পৰাৰ ইচ্ছা মোৰ নাছিল। এতিয়াও নাই। তথাপি এপাকতে সোমাই পৰাৰ নিচিনা অৱস্থা এটাৰ সৃষ্টি হৈ গ'ল। অৱশ্যে ভাগ্য ভাল, নিৰাপদ দূৰত্বতে মই আছিলো আৰু এতিয়াও আছো। সিকালে যিয়েই নহওক, মোক একোৰে নোচোৰে বুলি মই জানো। কাৰণ সোঁৱে-বাঁৱে ক'তো এৰাৰ কথাও মই কোৱা নাই। কিন্তু মোৰ মনৰ মাজত যি এটা গ্ৰন্থৰ চোৰ-কাঁইট সোমাল তাৰ পৰা বন্ধা পোৱা বৰ টান।

যুদ্ধখন যে ইতিমধ্যে আৰম্ভ হৈ গ'ল সেই কথা বুজাত মোৰ কোনো অসুবিধা হোৱা নাই। যুদ্ধৰ ফলাফলো কি হ'ব মই নজুনাকৈ থকা নাই। ফলাফলো মোৰ বুদ্ধি-বিবেচনাৰ অন্তৰ্ভূত হ'ব। আধুনিক শক্তি আৱিষ্কাৰ কৰা মানুহজনক নোবেল বঁটা দি বোমাৰ ভয়ত বিজ্ঞানক গালি-গালাজ কৰাৰ দলত মই নাই। তথাপি মনত মই শাস্তি পোৱা নাই। ক'ৰবাত যেন অকণমান আউল লাগি আছে। সাৱধানতাৰে আউল নেভাঙিলে স্তূতা ছিগে। ছিগা স্তূতা নিছিগাৰ দৰে নহয়। বিচৰাণিনি পোৱাটো এটা ভাল কথা। কিন্তু তাৰ বাবে যি দাম দিব লগা হ'ব পাৰে সেইটোহে চিন্তাৰ কথা। খাবলৈ এপইচাও নাৰাখি ঘৰ সজা বুদ্ধিমানৰ কাম নহয়। একেবাৰে উম নোহোৱা হোৱা কষ্টল এখনো পেলাই দিবৰ সত নাযায়। আৰু এয়াটো উমাল এটা জীয়া শৰীৰ পৰিত্যাগ কৰাৰ নিচিনা কথা।

মোৰ ঘৰত বিতৰ্কটোৰ জন্ম হোৱাৰ কথাই নাই। নাৰী চৰিত্ৰ বৰ্জিত সংসাৰ মোৰ। একমাত্ৰ ল'ৰাটো পঢ়িয়ে আছে। সি মানুহ হৈ ওলাই ঘৰ-সংসাৰ কৰালৈ দৰি আছে। তেতিয়ালৈ মোৰ হা-নাবোৰৰ একো দাম নেথাকিবগৈ। এতিয়াই কমিল। এনেও এম এ পঢ়া ছোৱালীজনীয়ে বেলিলৈ নাচাব বুলি মই ক'ব নোৱাৰো। পো-বোৱাৰীয়ে কি কৰে তাত মই মাতিবলৈ নাযাওঁ। এতিয়া অন্ততঃ এনে বিতৰ্ক আমাৰ ঘৰত নোলায়। কিন্তু গ্ৰন্থটো আহিছে ছাৰৰ ফালৰ পৰা। আৰু ছাৰহঁতক বাদ দি থ'ব পৰা বা আওকাণ কৰিব পৰা এটা মন অথবা মনন আমাৰ নহয়। আজিকালি ছাৰহঁতৰ নাম পৰ্যন্ত নজুনাকৈ শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰা বিদ্যার্থী ওলাই আহিব পাৰে। আমাৰ দিনত শিক্ষক অনুকৰণৰ খল আছিল। আজিকালি এই খলী সৰু এটা বাকচত সোমাল। আমাৰ কথা বেলেগ। আমাৰ চেতনাৰ শিৰা-উপশিৰা অলি-গলিত ছাৰহঁতৰ হাতৰ পৰশ আছে, ভৰিৰ খোজ আছে।

ঘটনা বুলিবলৈ তেনেকৈ একো নাই। সামান্য আচলতে আমাৰ জীৱনৰ ঘটনাবোৰ ভাঙৰ বা সৰু হোৱাৰ একো তাৎপৰ্য নাই। সকলো আপেক্ষিক। আচল তাৎপৰ্য থাকে সেইবোৰৰ ক্ৰিয়াশীলতাতহে। মোৰ ল'ৰাটোৱে পৰীক্ষাত কম নম্বৰ পালে বা সি চিগাৰেট খাবলৈ লৈছে বুলি গম পালে মই যিমান ব্যতিব্যস্ত হওঁ কেতিয়াবা সম্বন্ধীয়া কোনোবা মৰিলেও সিমান গাত নালাগে।

দৰকাৰী এটা কামত মহেন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ঘৰলৈ গৈছিলো। মোৰ লগত শিলামিণি মূন্ডনৰ মালিক স্বৰ্ঘ আৰুৱাও গৈছিল। আমাৰ আলোচনী শিলামিণিৰ পৰৱৰ্তী সংখ্যাটো এপষেকৰ ভিতৰত ওলাব লাগে। এটা বিশেষ উপলক্ষ্য আছে। আৰু উপলক্ষ্যৰ লগত সম্বন্ধ থকা প্ৰবন্ধটো আমাৰ নিবন্ধকাৰ মহেন্দ্ৰ বৰুৱাই লিখি দিয়াৰ কথা। কিন্তু তেওঁ পলম কৰিছে। তাগাদা।

দীঘল এটা পদূলিৰ দৰে কেঁচা দীঘল বাটটো। খৰালি এনে বাট উকা হৈ পৰে। আঠ ফুট বহল। দুশ মিটাৰমান দীঘল। মূল পথৰ পৰা এটা গলিৰ দৰে পোনাই সোমাই গৈছে। বাটটো য'ত শেষ হৈছে তাতে মহেন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ঘৰৰ গেটখন। মাজৰছোৱাত বাটৰ দুয়োফালে তিনিঘৰকৈ মানুহ বহিছে। সকলো আচ্যৱন্ত মানুহ। ধুনীয়া ধুনীয়া ছবিৰ দৰে ঘৰ সজাইছে। অটোমটোকাৰি ফুলনি। গাড়ী বাৰাণ্ডা। মাকতী। এমি। ইত্যাদি। কৈ থাকিলে ওৰ নপৰা সাজোন। তাৰো ভিতৰত এটা ঘৰ আটাইতকৈ চকুত পৰা। জাকত-জিলিকা। ছবিৰ মাজৰ ছবি। অনেক ফুল ফুলিছে। জাৰৰ দিন হলেও সম্বন্ধ-পালিত দুবৰিৰ চোতাল। কোমল সেউজীয়া একোণত এজোপা সৰু আমলখিৰ গছ। আমলখিৰ ছাঁ মাটি চাকি নপৰে। তেনে আধা পোহৰ আধা ছাঁত এখন আৰামি চকীত এজন বৃদ্ধ মানুহ বহি আছে। ভৰি দুখন এটা মুঢ়াত তোলা। শুদ্ধ বগা কাপোৰ পৰিহিত। দীঘল দাড়ি আৰু চুলি সমানে পকা। ধৰুৱা বগা। চুলিবোৰ ৰণ্য নহয়। এটা স্তম্ভৰ চিকচিকনি আছে। চকুত ডাঠ চচ্‌মা। মানুহজন এখন কিতাপ পঢ়ি আছে। অস্ত্ৰাখা উচ্ছল এটা পৰিবেশক এজন মানুহৰ প্ৰশান্ত ব্যক্তিত্বই এক গাভীৰ প্ৰদান কৰিছে।

দূৰৰ পৰা চিনিব নোৱাৰিলেও মানুহজনৰ অৱস্থিতিটোৱেই মোৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিছিল। চেহেৰাই পাতিয়ে ঋষি ঋষি লাগিছিল। কিন্তু কথা হ'ল, মোৰ সদাসমুদ্ৰ মনে দৃশ্যটো সহজভাৱে ল'ব পৰা নাছিল। ঘৰখন, চৌহদ। ফুলৰ টাবকেইটা পৰ্বন্ত, সকলোতে এটা পশ্চিম-পশ্চিম ভাব গোন্ধ। দেখিলেই ধৰিব পাৰি এইখন ঘৰৰ ল'ৰাই ইংৰাজী স্কুলত পঢ়িবই। এইখন ঘৰৰ ছোৱালীয়ে পশ্চিমীয়া জুৰ গুণগুণাবই। ড্ৰয়িংৰুমত ডেকা থাকিবই। এইবোৰ। কিন্তু এই মানুহজন। মৰুভূমিতে কেঁচাছ আৰু গোলাপ ফুল দুয়োটাই কিজানি স্বাভাৱিক। ওমৰ আৰু ছেজিৰ খান একে মাটিৰ ফল হয়তো। তথাপি মোৰ অসমুদ্ৰ মন। হাফিজৰ বুস্তানত তেলৰ খেইক কাবাবত হাড়।

মহেন্দ্ৰ বৰুৱাই কথা পতাৰ আগতেই চাহৰ ফৰমাইচ দিবলৈ গ'লৈই। মই পকৰী খাই ভালপাওঁ। শ্ৰীযুতা বৰুৱাই এই সমীকৰণটোত কেতিয়াও ভুল কৰা নাই। মই স্বৰ্ণ আৰম্ভৰাক কিছু জৰুৰীভাৱেই প্ৰশ্ন কৰিলো—উজ্জল ৰঙীন ছবিখন খেলা-বগা চিয়াঁহীৰ টোপালটো ক'ৰ পৰা আহি পৰিল। বৰভোজৰ মজিয়াত সাক্ষাৎ উপবাস।

আৰম্ভৰাই হাঁহিলে।

—তুমি মহেন্দ্ৰৰ ঘৰলৈ আগতেও আহিছা দেখোন দুৱাৰমান? এইটো কাৰ ঘৰ চিনি নেপোৱানে?

—ঘৰটো দেখিছো। চিনি পোৱাৰ প্ৰয়োজনবোধ কৰা নাছিলো। আজিহে ঘৰটোৱে এটা অৰ্থ অথবা আয়তন লাভ কৰা দেখিলো।

—চক্ষিকা হামু চৌধুৰীৰ।

—সেই যে শিলালিপিলৈ লেখালেখি পঠাই থাকে?

—অ' আৰু তুমি যে একো প্ৰকাশ নকৰা। প্ৰচণ্ড খং।

—মামুহজ্ঞান?

—হাচবেণ্ড। কিন্তু কথা হ'ল, তুমি চিনি পোৱা উচিত আছিল।

—কেলৈ?

—কাৰণ তোমাৰ ছাৰ। তুমিতো স্ত্ৰবিধা পালেই তোমাৰ তাহানিৰ ছাৰইতৰ জ্ঞানগানত পঞ্চমুখ। এওঁক চিনি পাবই লাগিছিল। বিখ্যাত শিক্ষক।

—মোৰ ছাৰ? কোন?

—কেৰামত দিন চৌধুৰী, অংকৰ বাঘ।

—কেৰামত ছাৰ! ছাৰতো লগুৱাবাৰীৰ আৰু ছাৰটো কেতিয়াবাই গ'লগৈ। বিশ-বাইশ বছৰ। ফকীৰ ল'লে। কোনোবা বাহিৰৰ মাত্ৰাছাৰ দ্বীন তামিলৰ মোআল্লিম হ'ল। অংক এৰি মেটাফিজিক্সত ধৰিলে।

—সেইবোৰ ঠিকেইতো। এতিয়া ঘৰলৈ আহিছে।

—ঘৰ? এইটো কেনেকৈ ছাৰৰ ঘৰ?

—পুত্ৰৰ। কোনোবা বিভাগৰ ছুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্ট। দেখা নাই কলৈছা।

মহেন্দ্ৰ বৰুৱাৰ প্ৰবন্ধ সাজু হৈয়েই আছিল। তেখেতৰ পকৰীও সাজু হৈয়ে থাকে নেকি জানো। সোনকালেই ওলাই আহিব পৰা হ'লো। ওলাই আহোঁতে আৰম্ভৰাক প্ৰস্তাৱ দিলো, ছাৰক এবাৰ দেখা কৰি যাও। মাত্ৰ এঘাৰ। গুস্তাদ-দৰ্শন তীৰ্থত অৱগাহনৰ দৰে। চৰাৰ আছে। তাতে এতিয়া ছাৰ বেলেগ দৰ্জাৰ মামুহ। ধৰ্ম বস্তুটো এনেই মোৰ বেয়া নালাগে। দৰকাৰী। কিন্তু ধৰ্মত লাগি সকলো ধৰণৰ জাগতিক কৰ্মলৈ একেবাৰে পিঠি দিয়া কথাটো মই বৰ সহজভাৱে ল'বলৈ টান পাওঁ। সেইকাৰণে অনবৰত

ধৰ্মৰ কথা কৈ থকা মানুহৰ পৰা অলপ আঁতৰি থাকো। ধৰ্ম জীৱনৰ অংগ হ'ব লাগে। জীৱনক এলাগী কৰিবৰ বাবেই ধৰ্ম হ'ব নালাগে।

ছাৰক দেখাৰ লগে লগে চিনি পোৱাৰ একো উপায় নাছিল। বাটত ক'ববাত দেখিলে কেতিয়াও চিনি নাপালোহেঁতেন। আমি পঢ়াৰ দিনত ছাৰে সদায় পেণ্ট-হাট পিন্ধি ফিট, ফাট হৈ থাকিছিল। নিভৌ খুৰোৱা মুখ। ওখ-পাখ, কথা কয় বেছ অভিনয় কৰাৰ দৰে। আমিটো আঁৰত দেৱানন্দ বুলিয়ে কৈছিলো। এতিয়া একেবাৰে বুঢ়া হৈ গৈছে থক্ থক্ বগা নাড়িয়ে-চুলিয়ে যেন শেষ বয়সৰ ববীন্দ্রনাথ। চকুত কেটুবেঙ্ক কটা চচ্‌মা। তথাপি হাতত এখন কিতাগ পঢ়ি আছিল। ওচৰত ঠিয় হৈ ভাব হৈছিল যেন ছাৰৰ চাৰিফালেও কিছুমান বিষয়ত বতাহত উপড়ি ফুৰিছে।

—ছাৰ।

ছাৰে লাহে লাহে মূৰ নাড়ি চালে। ডাঠ, ভয় লগা ধৰণে ডাঠ লেন্সৰ মাজেৰে কস্মেক মোৰ মুখলৈ চাই থাকিল। অনেক দেখা, অনেক অভিজ্ঞতাৰ চাৱনি। এনে লাগিল যেন ছাৰে আচলতে মোক চোৱা নাই। মোৰ হাঁটোৰ মাজেদি মোৰ হৃদয় অতীতলৈ চাই গঠিয়াইছে। এজন সঁচা ছাত্ৰৰ মুখৰ ছাঁৰ শব্দটো কি ভয়ংকৰ শক্তিমান সঁচা ছাৰসকলে মাজ বুজ়ে।

—তুমি। তুমি চাদিক। বুঢ়া হ'লা যে। ফুটবল খেলিছিল। দুটো আছিল। ৫২-ৰ মেট্ৰিক। নে '৫৩? তুমিতো অংকত লেটাৰ নাপালা। নিজৰ দোষত। মই বেয়া পাইছিলো। ইহঁত ক'ত? ইহঁত চন্দ্ৰ, সূৰ্য, যোগেশ, ৰমণী, দেৱ, কামিনী, বনিম, বেদ, জগদীশ—মনত আছে। এটা ভাল বেট্‌ছ। লিয়াকৎ ঢুকাল। শুনিছো। ডেকাতে। পিছে কেলৈ আহিলা? লিয়াকৎ ভাল আছিল। মনটো। পঢ়াত সিমান নহয়। তথাপি।

ছাৰে আগৰদৰে কথা কয়। থবকৈ। কথা আগ-পিছ কৰি একোটা শব্দত মাজে মাজে লাগি ধৰে। ঠিক খোনা নহয়। এটা মুদ্ৰা।

মই সামান্য অগ্ৰস্তুত হৈছিলো। মানুহৰ স্বতিশক্তিতে মোৰ অগাধ বিশ্বাস আছে। কিন্তু সেই বুলি। দুহুৰি বছৰৰ আগৰ কথা কালিৰ কথাৰ দৰে ক'ব পাৰি নেকি? অলপতে জগদীশক লগ পাওঁতে মইতো চিনিকে নাপালো। আমাৰ অফিচলৈ এটা কামত আহিছিল। দাঁতবোৰ গ'ল। লগোৱা নাই। সিও মোক চিনি পোৱা নাছিল। মোকে মোৰ কথা স্মৰিছিল।

—মহেন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ওচৰলৈ আহিছিলো। তাতে ছাৰ অহাৰ কথা শুনিলো। এনেই এবাৰ চাওঁ বুলি সোমালো। ছাৰ, এইবাৰ থাকিম বুলিয়েই আহিছে নহয়। থাকক ছাৰ। আপোনালোকৰ নিচিনা মানুহ থাকিলে ঠাইখন গহীন হৈ থাকে। আমিও লাহলাহ এটা পাই থাকো।

—নাই, যাব লাগিব বৃহৎ। মই মোৰ পীৰ চাহেবক কথা দি আহিছো। কাৰ আছে। ল'ৰাবোৰৰ আগত পৰীক্ষা আছে। যাব লাগিব। আৰু ইয়াত একেধাৰে ভাল লগা নাই।

—কেলৈ ছাব ? থাকক। আপোনাৰ ল'ৰাই ইমান ভাল ঘৰ-বাৰী কৰিছে। সুখত বাখিব আপোনাক।

—সুখ ? এইবোৰ কি সুখ ? এইবোৰৰ একো মানেই নাই। আচল সুখ চিনিকে নাপায়। নাই, মোৰ একো ভাল নালাগে। কি আছে। কি হেৰাইছে। ই গৈ জোৰ কৈ লৈ আনিলে। ল'ৰাটো। নাতিটোৰ আকিকাত থাকিব লাগে। আহিলো। নাই একো ভাল লগা নাই। ইহঁতৰ কথাবোৰেই মই জুবজা হ'লো। কি কৰে। কি মেলে। ঘোঁৰাৰ একো খবৰ নাই। নিয়ম নাই। গান, চিনেমা, টকা। ভাল লগা নাই।

—আপোনাৰ গাটো ছাব... ?

নাই একো ভাল নহয়। নহ'লে গলোৱেইহেঁতেন। ডায়েবেটিছ আছে। গ্ৰেণ্টেট্, এনলাৰ্জড। অলপ ভাল পাইছো। যামগৈ। তাত মই ভালৈ থাকো। বৰ নিয়ম। ইয়াত একো নিয়ম নাই।

এজনী মানুহ সোমাই আহিছিল। ছাবক তছলিম কৰিছিল। ছাবে অস্বাস্থ্য প্ৰকাশ কৰিছিল।

—নাপায়, নাপায়। মানুহক চালামহে জনাব লাগে। তুমি বহিমৰ ছোৱালী নহয়নে ? ভালৈ আছা ? কেলৈ আহিলা ?

—কিনো ভাল আতা। ঢুকাল নহয়। টকা পাঁচটা আনিছিলো। ৰোজাত দিব। দোৱা কৰিব।

ছাবে নাই-সুই কৰিছিল। সেইবোৰ কেলৈ ? একেই কথা। ইয়াতে কোনোবা গৰীব মিচাকিনক দিলেই হ'ল। নাইবা মছজিদত। মানুহজনীয়ে নেৰে। শেষত ছাবে টকা কেইটা বাখিলে। মানুহজনী গ'লগৈ।

আমিও মাত লগাই উঠিলো।

ছাবে হাঁহি বিদায় দি ক'লে, 'যোৱা। মনো যামগৈ। আহিলা বৰ ভাল পালো। মনত থকাটো বৰ ডাঙৰ কথা। পিছে নামাজ-জুলাজ পঢ়ানে ? সেইবোৰ নেৰিবা। নহ'লে দুনিয়াখন শুকাই গৈ আছে বুজিছা।

আমি শুচি আহিছিলো।

কিন্তু আচৰিত হ'লো যেতিয়া দেখিলো পিছদিনা পুৱাই ছাব আহি আমাৰ ঘৰত হাজিৰ। প্ৰায় দুমাইল খোজকাঢ়ি আহিছে।

আথে-বেথে বহুৱালো।

—তোমাক আমনি দিবলৈ আহিলো। এটা ভাঙৰ উপকাৰ কৰা ভাই। মইতো যামগৈ। সকলোৰে ভাল হ'ব। তুমি এই উপকাৰ কৰা। মোৰ অম্ববোধ।

—কণ্ডক ছাৰ। আপুনি মোক কেলৈ অম্ববোধ কৰিব লাগিছে। আপুনি মাত্ৰ হকুম কৰক।

—তুমি এখন আলোচনীৰ সম্পাদক ?

—হয় ছাৰ। শিলালিপি।

—অ' শিলালিপি। নামটো ভাল দিছা। কালি আমাৰ ঘৰলৈ সেই কাৰণতে গৈছিলো ?

—ক'ব নোৱাৰো। তুমি মঁচা কৈছাতো ?

তুমি মোৰ ছাত্ৰ। নিশ্চয় মঁচাই ক'বা। পিছে, এওঁ আকৌ কৈছে, এওঁকহে লগ পাবলৈ গৈছিলো। এওঁক চিনি পোৱা। চফিকা হাম্ম চৌধুৰী। লিখে যে।

—জানো। চিনি নাপাওঁ। মই কিন্তু আপোনাৰ ওচৰলৈকে গৈছিলো।

—ভাল, ভাল। তুমি মোক বক্ষা কৰা ভাই।

—কি হৈছে ছাৰ ?

—কি লিখেহে এইবোৰ ? মই পঢ়িছো।

মানে পঢ়ি চাইছো। পুতেকেও তাকে ছপাইছে। আগ-গুৰি নাই। মটিভ নাই। মৰেল নাই, ধৰ্ম নাই। আমাৰ ট্ৰেডিছনটোকে শেষ কৰাৰ কাৰণ। ক'ব নোৱাৰো। লগত আছে মেল-মিটিং। তলো-তলো। কি হ'ব ? আধুনিক মনে অস্বীকাৰ নেকি ? সমাজ, সংস্কৃতি, দায়িত্ব।

—মই বৰ অস্বস্তিত পৰি গৈছিলো।

চফিকা হাম্ম চৌধুৰী সেইসকল লেখক-লেখিকাৰ অম্বতম যি লেখে, মেল-মিটিঙে যুৰে, কিন্তু কিবা বিশেষ জীৱনবোধ বা লক্ষ্য লৈ কিবা কৰা যেন নালাগে। এওঁলোকক সহায়ত্ব নিশ্চয় দেখুৱাব পাৰি। কিন্তু বিশেষ গুৰুত্ব দিব পৰা নাযায়। এওঁলোকক বাদ দি থোৱাতো কোনো যুক্তি নাই। লাগে। বৰগছৰ যেনেকৈ কাম আছে। দূৰবৰো তেনেকৈ কাম আছে। কিন্তু... ছাৰে কৈ আছিল...

—বক্ষা কৰা ভাই। তুমি সম্পাদক মানুহ। সাহিত্যিক মানুহ। তুমি পাৰা যদি এওঁক কৈ দিবা। এওঁ এইবোৰ এৰক। ঘৰখন চাওঁক। নীতি-নিয়ম, ঐতিহ্য। দাম আছে। আমাক গাড়ী লাগেই জানো ? ইমান ধন লাগেনে ? লগতে সাহিত্যও। মই বুজাই ক'ব পৰা নাই। তুমি বুজি পাৰা। ক'বা। মই যাওঁ। যামগৈ। তোমালোক থাকিবা। চাবা।

—ছাৰ, চাহ একাপ।

—নালাগে ডায়েবেটিছ আছে। প্ৰটেষ্ট্ এনলাৰ্জড। যাওঁ। পাৰিলে এইকণ উপকাৰ কৰিবা।

ছাৰ গৈছিলগৈ। মই বুজা-নবুজাৰ মাজত মনে মনে বহি বৈছিলো। কোনো কাৰণ নথকাকৈয়ে মোৰ যেন ভয় ভয় লাগিছিল।

কিৰিলি

আচলতে মই জানিছিলোয়েই কি হয় আৰু সেই দিনাও কি হ'ব। তথাপি এটা অভ্যাস মতেই সময়মতে গৈছিলো। সভাৰ সময় দিছিল দিনৰ এক বজাত। তাৰ মানে দুই আঢ়ৈ বজা মানত সভা আৰম্ভ হ'ব পাৰে। তথাপি মই ঠিক এক বজাতে গৈ পাইছিলোঁগৈ।

আৰু মই আশা কৰা মতেই স্কুল ঘৰখনত কোনো নাছিল। ইফালে সিকালে বিচাৰি চকীদাৰ ল'ৰাটোক লগ পালো। সোধাত সি ক'লে, বোলে সভা এখন হোৱাৰ কথা আছে। প্ৰধান শিক্ষকে তাক আগদিনাই সভাঘৰৰ বেঞ্চ-টেঞ্চবোৰ চিৰ্জিল লগাই থ'বলৈ নিৰ্দেশ দি গৈছে। সিও সেই মতেই সকলো ঠিক কৰি থৈছে। মানুহহে ডেতিয়ালৈকে কোনো নাই অহা। দেৰিকৈ আহেই। কেইজনমানতো আহি পাওঁতে সভা ভাগেগৈয়ে।

মোক সি সভাখলিৰ বেঞ্চতে বহিবলৈ ক'লে। চেহেৰাই-পাতিয়ে মোক সি সভাপতি বিশিষ্ট অতিথি জাতীয় কোনো নহয় বুলিয়ে ছাগৈ ধৰি লৈছে। কেবাখনো চকী থকা সত্ত্বেও নহ'লে মোক বেঞ্চতহে বহিবলৈ ক'ব কৈলৈ ?

আৰম্ভতে কোৱা কথাখিনি আমাৰ বৰ সঁচা কথা যদিও, সেইদিনা ঘটনাবোৰ কিন্তু অলপ বেলেগ ধৰণেৰেহে হৈছিল। যিখন স্কুললৈ মই সেইদিনা গৈছিলো, অনিবাৰ্য কাৰণত উচ্ছোভাসকলে সেইদিনা পুৱাই সভাৰ স্থান এক কিলোমিটাৰমান দূৰৰ আন এখন স্কুললৈ স্থানান্তৰিত কৰিব লগা হৈছিল। সকলোকে জনাইছিলেও। ঘটনাক্ৰমে মোলৈ পঠোৱা খবৰ মইহে সময়মতে নেপালো। হেড্ মাষ্টৰেও খবৰ পাইছিল। পিচে তেওঁ চকীদাৰক জনোৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন বোধ কৰা নাছিল। গতিকেই এই বিভ্ৰম।

এক বাজি পোন্ধৰ মিনিট গ'ল।

কাৰো দেখা দেখি নাই। চকীদাৰ ল'ৰাটোক মাতি সোধিলো।

—তুমি ঠিক জানা, ইয়াত সভা আছিল ?

—হেড্‌ছাৰেতো মোক কালিয়ে কৈছিল। কিবা ৰাইজৰ সভা। স্কুলৰ নহয়। হেড্‌ছাৰ কৰবালৈ যাব লগা আছে। নাহিব। মোক কি কি কৰিব লাগিব কৈ গৈছে।

আৰু খস্কেক বাট চোৱা যাওক বুলি বহিলো। মোৰ অৱস্থা বুজি চকীদাৰ ল'ৰাই ছখন তামোল দি গ'ল। তামোল হেনো বিৰক্তিব মহৌষধ।

বেঞ্চত বহি বহি দুৱাৰেৰে বাটলৈ চাই আছিলো। প্ৰতিজন মানুহ লক্ষ্য কৰিছো।

কোনোবা কিছানি সভালৈ আহেই। দুই এজনে চাই চাই গৈছে। চোৱাৰ কিবা এটা কাৰণ থকা যেন লাগিছে। ধৰিব পৰা নাই। এনেতে দেখিলো বাটেদি হৰেক-মাল এটা গৈছে লাহে লাহে। পুৰণি চাইকেলৰ আগে-পিচে হৰেক মালৰ পৰ্বত প্ৰমাণ বোজাই। অভাৱ-লোভ। একেবাৰে ডেকা ল'ৰা। সোতৰ ষষ্ঠৰ বছৰ বয়স। গাভ সাধাৰণ চাৰ্ট পেণ্ট। ভৰিত হাৱাই চেঙেল। কিন্তু এটা কাৰণত মোৰ মনোযোগ আকৰ্ষিত হ'ল।

মই দেখিলো ল'ৰাটো কিছু দূৰ গৈ আকৌ ঘূৰি আহিল। স্কুলখনলৈ চাই চাই লাহে লাহে আকৌ অহা বাটেদি উভতি গ'ল। কেনিবা যাম বুলি আহিছিল চাংগৈ। এতিয়া মন সলাই আন এফালে যোৱাৰ কথা ভাবিছে। সিহঁতৰতো ঘূৰি ফুৰাই কাম। মাহুহৰ কিবা এটা সৰু বস্ত্ৰ দৰ্কাৰ হোৱা আৰু ঠিক তেতিয়াই তাত গৈ ওলোৱা—এই সংযোগটোৰ সন্ধানই ইহঁতৰ জীৱন। মই এনেয়ে ভাবিলো।

কিন্তু মোক এইবাৰ বাৰুকৈয়ে উৎসুক কৰি ল'ৰাটো আকৌ উভতি আহিল। একেই লাহে লাহে। স্কুললৈ চাই আকৌ পাৰ হৈ গ'ল। অভ্যাসৰ কথা। মই দেখো মানে ওচৰে-পাছৰে চালো। আকৌ ল'ৰাটোৰ ক'ৰবাত এজনী ছোৱালী থাকিব পাৰে। নাই। আকৌ ল'ৰাটোলৈ চালো। দেখিলো ল'ৰাটো ঠিক আগৰ ঠাইৰ পৰা আকৌ ঘূৰি আহিল। তাৰ মানে বেলেগ কিবা কথা আছে আৰু সেয়া স্কুলক লৈ বা মোক লৈ। চকীদাৰ ল'ৰাটো নাই।

এইবাৰ ল'ৰাটো পাৰ হৈ নগ'ল। স্কুলৰ পছলিতে চাইকেলৰ পৰা নামিল। আৰু বৰ লাহে লাহে সোমাই আহিল। তাৰ প্ৰতিটো খোজত যেন অনেক আশা, অথচ নিৰাশ। চাইকেলখন গছ এজোপাত ভেজা দি থিয় কৰাই থলে। এবাৰ বৈ চাইনবোৰ্দখন ভালকৈ পঢ়িলে। তাৰ পিচত পোনে পোনে কোনোবা চিনাকি মাহুহৰ ওচৰলৈ অহাদি মোৰ ওচৰলৈ আহিল। ল'ৰাটো ওখ পাখ। শকত-আৱত নহয় বৰং ক্ষীণেই। চকু-মুখত কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰ চিন। এনে মাহুহৰ স্বাস্থ্য কেনেকুৱা ঘণ্টকৈ ধৰিব নোৱাৰি। মাহুহ দেখিবলৈ ফুলোৱা বেলুনটোৰ দৰেই হলেই স্বাস্থ্যবান বুলি ভৱা ভ্ৰেণীটোত অন্ততঃ মই নাই।

চুচুক চামাককৈ ল'ৰাটো মোৰ ওচৰলৈ আহি ব'ল। আৰু সসঙ্কোচে কলে—এটা কথা আছিল।

মই ভাল আচৰিতেই হৈছিলো। ল'ৰাটোৰ মোৰ লগত কি কথা থাকিব পাৰে তাৰ কোনো ধাৰণা মোৰ মনৰ চুকে কোনেও নাছিল।

কি কথা ?

তথাপি আচৰিত হোৱা যেন নেদেখুৱাই কোমলভাৱেই স্নিগ্ধিলো। কোমল বস্ত্ৰ

সহজে সবকি বাদ। মই আনো এনেকুহা কেবত সান্ধান হ'ব লাগে। সান্ধানৰ মৰণ নাই। সান্ধান হলোও। কিন্তু এটা কথা ভাবি দুখ লাগে। সংসাৰখনতো বিশ্বাসত চলি থাকে। আজি-কালি দেখোন কতো বিশ্বাস নোহোৱা হ'ল। অবিশ্বাসেই যেন খবৰ। অবিশ্বাসতে কুতিয়।

ইয়াত মেট্ৰিক পৰীক্ষাৰ বিজ্ঞান্ট চিটখন চাবলৈ পামনে বাক ?

লোৱা এতিয়া।

কথা ঠিকেই। মাত্ৰ দুদিন আগত মেট্ৰিকৰ ফলাফল ঘোষণা কৰা হৈছে। স্কুলখনত নিশ্চয় বিজ্ঞান্ট চিট থাকিব যদিহে প্ৰধান শিক্ষকে ঘৰলৈ লৈ যোৱা নাই। কিন্তু এটা ফেৰিৱালাক সেই খবৰ কৈলৈ ? আদাৰ বেপাৰীক জাহাজৰ খবৰ ? অৱশ্যে তাৰ কোনোৱা ভাই-বন্ধুৰ খবৰ তাৰ জানিবৰ মন যাব পাৰে। কিন্তু এনেকৈ—মই একো ধৰিব পৰা নাছিলো। প্ৰেমিকা নেকি ? তেতিয়া অৱশ্যে বহুত কথাই আহি যাব। পাছ কৰিলে ভালো পাব পাৰে, সমস্তাও হ'ব পাৰে।

তথাপি শান্তভাৱেই কলো, চোৱা ভাই মই ইয়ালৈ সভা এখনৰ বাবেহে আহিছো। মাহুহ গোট খোৱা নাই কাৰণে বহি বাটহে চাইছো। বিজ্ঞান্ট চিটখন আছে নে নাই মইতো ক'ব নোৱাৰিম।

ঠিক এনেতে দূৰত চকীদাৰ ল'ৰাটোক দেখি হাত বাউল দি মাতিলো। সি অহাত ফেৰিৱালাৰ হৈ মল্ল তাক কথাখিনি বুজাই কালো। চকীদাৰ বেছ কম বয়সীয়া ল'ৰা। ফেৰিৱালাৰ সমানে হ'ব। সি বেছ উৎসাহিত হৈ উঠিল। ছাৰহঁত নেথাকিলে সকলো চকীদাৰেই স্কুলৰ কৰ্ত্তা হৈ যায়, ল'ৰাৰ ওপৰতো, স্কুলৰ ওপৰতো।

আছে, আছে। হেডছাৰৰ ডেৰাজতে আছে। আহ, আহ, মই উলিয়াই দিম।

সিহঁত অফিচ ঘৰলৈ গ'লগৈ।

পিচে খন্তেক পিচতে দুয়ো আহি আকৌ মোৰ ওচৰ পালেহি।

চকীদাৰ ল'ৰাটোৱেই ক'লে—মই এইবোৰ চাব মেলিব নেজানো। এৰোঁ একো নেজানে। আপুনিয়েই পাৰে নেকি চাই দিয়কচোন। এনেই বৈ বৈ আপোনাৰ আৰ্মনিও লাগিছে কিজানি।

ল'ৰাটো চালাক। মোৰ হাঁহি উঠিল।

কিতাপ এখনৰ আকাৰৰ বিজ্ঞান্ট চিটখন লুটিয়াই বগৰাই চালো। বিশেষ অঙ্কবিধা একো নাই। সহজেই চাব পাৰি।

কাৰ বিজ্ঞান্ট ?

মোৰ।

মই ফেৰিৱালা ল'ৰাটোৰ মুখলৈ চালো। সি তলমূৰ কৰিলে। তাৰ নাকৰ পাহীত উদ্ভেজনা। এতিয়া তাক প্ৰথমে দেখাতকৈ ধুনীয়া দেখাইছে। সৰু দেখাইছে।

ভূমি ষেটুক দিছিলো ?

হয় ।

এইবোৰ কৰিও ?

হয় ।

পাৰিলানে ?

বহুত কষ্ট কৰিব লগা হ'ল । তথাপি দিছিলো । মোৰ মাত্ৰ বিধবা আছিল । দেউতা সৰুতেই ঢুকাল । ঘোৱা বছৰ মাও-ঢুকাল মোৰ বৰ আশা আছিল, মই যেন অন্ততঃ মেট্ৰিকটো পাছ কৰো ।

তাৰ যেন বহুত কথা ক'বলৈ আছে । অকণমান স্বকণ্ডা পায়েই সেইবোৰ নিজে নিজে ওলাই আহিছে কিন্তু সি আত্ম সম্বৰণ কৰিলে । বৈ গ'ল । মই তাৰ মুখলৈ চালো ।

এইবাৰ দেখিলো তাৰ মলিন সাজপাৰ, শুকান চেহেৰাৰ মাজতো যেন কিবা এটা জ্বলিঙনি আছে । হয়তো আশাৰ । হয়তো সংকল্পৰ ।

: চেণ্টাৰ কি ?

: মৰিগাওঁ ।

: বোল ক'ড ।

: ৩১২—'ক' ।

: নাহাৰ ।

: ২১৬ ।

মই চালো । ২১৫ আছে । ২১৭-ও আছে । ২১৬ নাই ।

এই এটা খবৰ মাহুহক দিয়া কিমান টান দিব লগা নহ'লে বুজিব নোৱাৰি । তথাপি ক'লো—২১৬ টো নাই দেখোন । ভূমিও এবাৰ চোৱাচোন ।

সি চালো । ভালেমান পৰ চায়ে থাকিল । তাৰ পিচত মাটিত বহি বহিল । আঁঠু দুটাৰ মাজত মূৰটো গুজি দিলে । মই দেখিলো তাৰ পিঠিখন কঁপিছে । সি কান্দিছে ।

বৰ অস্বস্তিকৰ এটা অৱস্থা । তথাপি তাক বুজনি দিবলৈ যত্ন কৰিলো ।—নেকান্দিবা বুজিছা । পাছ-ফেল থাকেই আক । আকোঁ দিবা । তোমাৰ মনৰ জোৰ আছে । কষ্ট কৰিব পাৰা । আকোঁ দিবা । কান্দি কি লাভ ।

সি কান্দিয়ে থাকিল । মইনো আক কি কৰিব পাৰো । কি কৰিব পাৰো ।

—ভূমি দুখ নকৰিবা বুইছা ।

ল'ৰাটোৱে মূৰ তুলি চালো । তাৰ চকু বঙা পৰিছে । গাল দুখন সেমেকা । কিমান সোনকালে মাহুহ মাহুহৰ গুচৰ চাপি যায় । সি অন্তৰৰজাৰে যোক কৈ গ'ল ।

—ইমান খাটিলো। আক মই ফেল কৰিলো। অথচ সিহঁতে পাছ কৰিলে।
২১৫, ২১৭। মোৰ লগতে বহিছিল। কিতাপ ফালি ফালি আনি লিখিছিল। সিহঁতে
পাছ কৰিলে। মই ফেল কৰিলো মাহুহে বাক নেদেখে। ভগবানেও নেদেখেনে ?

মই থৰ লাগি বৈ গৈছিলো। শিক্ষা অগতৰ এখন কিস্তিত ছবি মই যেন চকুৰ
আগত দেখিছিলো। মোৰ ভয় লাগিছিল।

এজন ডেকা ল'ৰা স্কুটাৰেৰে আহি মোৰ ওচৰ পাইছিলহি।

—ছাৰ, সভা তাতহে হ'ব। আপোনাক মাতিছে।

—মই ইয়াত আছো বুলি কেনেকৈ জানিলা ?

—কোনোবাই দেখি গৈ কৈছে, ছাৰ। মোক পঠিয়াই দিছে। আহক ছাৰ।

—তুমি আগবাঢ়া, মোৰ চাইকেল আছে।

মই বোধহয় বন্ধা পৰিছিলো। ন'হলে কিমানি সেই অচিনাকি ল'ৰাটোৰ লগত
ময়ো কান্দিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিব লগা হ'লহেঁতেন।

গোঁ-গোঁ

একুশি বাৰ-তেৰ বছৰীয়া এটা সম্ভৱ অভ্যাস। পুৰণি খজুয়েই অভ্যাস হৈ যায়। এয়াতো বজুৰ কথা। বজু বৰ আপোন হৈ যায়। পিচে নতুন বোম্বাৰীজলীয়েনো এইবোৰ কথা ক'ব পৰা জানিব! বীমা বেথাক ঘোষ দিয়াৰ মন মোৰ নাই। একো কাৰণো নাই। কিন্তু তাইৰ কথা মানি লৈ কিবা এটা কথা মোৰ বাবে টান হ'ব। ন-ছোৱালীৰ কথালৈ কাপলাৰ নকৰাটো কেতিয়াও ভাল কথা হ'ব মোৱাৰে।

বীমা বেথাইনো সেইবোৰ এই বসন্ত কেনেকৈ বুজিব। নিজজাল এখন সংসাৰৰ পথা ওলাই আহিছে। আমাৰখন ঘৰ বিচিত্ৰ। আমনি পাব কাঠৰ চকিত মিন যোৱা মানুহে চোফাত বহিও আহুকাল পায়। তাই খাপ খাবলৈ সময় ল'বই। তাই এতিয়া কথাবোৰ কেনেকৈ ভাবিছে, তাইৰ অৱস্থাত হোৱাহেঁতেন ময়ো তেনেকৈয়ে ভাবিলোহেঁতেন। বৰকৈ হতাশ অথবা বেছিকৈ আশা কৰা মানুহেই দোল-ফঁতীতো বিশ্বাস কৰে। মাকেও কিজানি তাইক দটাই-মটাই কৈ গৈছে। মোকেই তেওঁ দহোহুৰি খাটনি ধৰি প'ল। মানুহটো থাকক। আপত্তি নাই। জীয়া মানুহ এটা জগা কাঠ আঁতৰোৱাদি আঁতৰাই বুজিয়ে আঁতৰাব নোৱাৰি বহু। তথাপি একেৰামান যেন আঁৰ-বেৰ কৰা হয়। সেয়া নিশ্চয়কৈ পাৰি। ওলাওতে সোমোওতে দেখি থকাটো। ঈশ্বৰে নকৰক। একো কবওতো নোৱাৰি। বেয়া এটা হ'বলৈ কত পৰ লাগিছে। তাতে গাত লেঠা থকা ন-ছোৱালীৰ কথা। এনে মানুহৰ মন লাজুকীৰনৰ পাতৰ দৰে বতাহতে জয় পৰা বিধৰ হয়। জয় পৰা মনক লৈয়ে সদায় জয়। দুৰিৰ হেঁচাত হাতী নমৰে, পকুৱালৈ টান।

মই ছুইয়ো কৰিব পৰা নাই। নাতিয়েই হওক নাতিনীয়েই হওক সংসাৰলৈ আহিবলৈ লোৱাটো জালি কোমোৰাটো যেন নিপোটল হৈ আহক। ক'ববাত কিবা অকণমান ঘূৰ লৈ আহিবলৈ হ'লে মই নিজক হমানখিনিৰ পিচত কমা কৰাটো টান হ'ব। হাজাৰ নিজকে আজিৰ মানুহ বুলি ফুলি নেখাকৌ, হাজাৰ যুক্তিৰে এইবোৰ অৰ্থহীন বুলি খণ্ডন নকৰোঁ, চেতনাৰ ভিতৰৰ কোনোবা এখিনিত অবুজন কিবা অকণমান বৈ য়ায়েই। তেল-চিকটি ছুঙচে। বৰমোহা দাগ।

কিন্তু মই কি কৰিব পাৰোঁ ?

আৰু মইনো কেনেকৈ কৰিব পাৰোঁ ?

মইতো একো পাহৰা নাই। পাহৰিয়েই বা কেনেকৈ। নতুন নতুন আহিছোঁ ভেঁতিয়া এইখন খবলৈ। আৰু কি ধৰ। সৰু এখন ঘৰৰ পৰা আহিছোঁ মই। অলপতে মুকু কপে।

মিহিকৈ ক'লেও মাতবোৰ ডাঙৰকৈ ওলোৱা যেন লাগে। ঘৰখনত ইকাল-সিকাল কৰিবলৈ
 নথকাচ। দুৱাৰবোৰ প্ৰাচীৰ। কিবা হয়। কোনো বা কি ভাৱে। ইমানবোৰ চকুত
 ইমান কোডুৰ। নে কোডুহল? এতিয়া এই ঘৰখন নিৰাও-মাও। ৰিঙা। মাহুৰ কম
 বাবে ঘৰখন বেছি ডাঙৰ হৈ গৈছে। কিন্তু তেতিয়া বেনিয়ে চোৱা যায় তেনিয়ে মাহুৰ।
 ননমেই চাৰিজনী। বৰজনাইত। দেওবইত। শাহু-শাহুৰ। আঙাই-বঙাই। থা-থবৰ।
 আহ-বাহ। দিনতো, নিশাও। আপোনাভকৈ আপোনাৰ নিচিনা মাহুৰৰ লেখ বেছি।
 পুৰণি-চহকী মাহুৰৰ ঘৰৰ সেই লক্ষণেই। বোৱাৰীৰ কৰ্তব্য সম্পৰ্কত খোজে-খোজে
 নিয়মান্বলীৰ পৃষ্ঠা। এনে লাগে যেন কাঁইটীয়া হাবিৰ বাটেৰে গৈ থকা হৈছে। কেনি
 ক'ত খোঁচা-বিচ্চা আঁচোৰ ঠিকনা নাই। অতি মৰমেৰে কোৱা কথায়ে চুই যায় ঘনৰ
 কোমলত।

তথাপি সেইবোৰ পাৰিছিলো। কিন্তু একেবাৰেই পৰা নাছিলো গোঁ-গোঁক সৰু
 কৰিব।

প্ৰায় চাৰিফুটমান ওখ। অলপ বেছিকৈয়ে ক'লা, দাঁতবোৰ মুখ জপাই থলেও জকজককৈ
 বাহিবলৈ ওলাই থাকে। আকাৰ সমান নহয় আৰু বৈকাৰেঁককৈ গজা। মাজত ফাঁক।
 এটা চকু টেলেকা। এটা সৰু। চকুৰ ৰং ৰঙা। চুলিবোৰ কুটলা-কুটল। মাহুহটো
 ফেৰেকা। হাত দুখন আঙ্গাঙ্গলম্বিতৰ ঠিক বিপৰীত, কঁকালতে পৰা। মাংস পেৰীবোৰ
 বৰ এক ধৰণৰ। গাত চৰ্বি নাই। কিন্তু এনেই থাকোতেও পেৰীবোৰ টোপোলা বান্ধি
 থকাৰ দৰে থকা। দেখিলে অস্বস্তি লাগে। কিন্তু অস্বস্তি লগাৰ প্ৰধান কাৰণটো হ'ল
 মাহুহটোৰ গোটেই গাত চবকা-চবক বগা বগা দাগ। বৈপৰীত্যৰ গুণত বগা আৰু ক'লা
 দুয়োটা বৰণেই অস্বাভাৱিক ধৰণে বেছি-বেছি যেন লাগে। এই সকলোবোৰৰ ওপৰত
 আৰু এটা কথা হ'ল মাহুহটোৱে কথা ক'ব নোৱাৰে। গোঁ গোঁ ধৰণৰ শব্দ কিছুমান মাত্ৰ
 কৰিব পাৰে। তাকে সি ইমান খৰকৈ আৰু অদ্ভুত ধৰণে কৰে যে শুনি থাকিলে কিবা
 লাগি যায়। আৰু তাৰ সন্মুখত যেয়ে আহি নপৰক তাৰ বিশিষ্ট ভাষাৰে সি অনৰ্গল
 নানান কথা ক'বলৈ লাগি যায়। লগে লগে হাঁহি।

তেতিয়া মই পলাই ফুৰিবলৈ যত্ন কৰিছিলো। মোৰ ভয় লাগিছিল। আৰু ক'ব
 নেপায় যদিও মই ক'বলৈ লাগিব—তালৈ মোৰ ঘিণ লাগিছিল। অথচ সি যেন মোক প্ৰায়
 খেদি ফুৰিছিল। দুৱাৰৰ বাহিৰ হলেই আহি পাব। মোক যেন একো এটা কামেই
 চুবলৈ নিদিব। কৰিব খুজিলেই গোঁ-গোৱাই উঠিব। আং-বিং কৈ নানা কথা কৈ কামটো
 কৰি দিব।

এদিন কিন্তু মই দস্তৰমত কান্দিব লগাত পৰিছিলো। আমাৰ জীয়াৰী-বোৱাৰীৰ
 কিছুমান গোপন কথা থাকে। আজিকালি কমিছে যদিও নাইকিয়া হোৱা নাই। সেইবোৰ

আমাৰ হয়তো অকাৰণ লাজৰ কথা। তথাপি। যেনে, উলত পিন্ধা কাপোৰ কেইগৰ
অলপ লুকাবাই চকুত নপৰা ঠাইত মেলা হয়। কোনো মানুহ ঘাতে সেইকালে খিতাতে
নেযায়। তলেনি বাব লগা হ'লেতো বেয়া কথাই হয়। নতুন ঘৰতো তেনে ঠাই আছিল।
গা-পা ধুই এদিন চৰিয়াত তেনে কাপোৰ দুখনমান লৈ মেলিবলৈ লৈছো। ক'ৰ পৰা যে
গৌ-গোৱাই গৌ-গৌ আহি ওলালহি ক'বই নোৱাৰিলে। আং বিং কৈ বুজালে যে গিল
ঠাইত বেঙা মেলি ওখ ডাঁৰত কাপোৰ মেলাতো মোৰ বাবে বেয়া কথা। আৰু খপিয়াই
চৰিয়াটো লৈ কাপোৰ মেলাত লাগি গ'ল। তাৰ ইংগিতময় ভাষাৰ কথাবোৰ বুজাত মোৰ
একো অহুৰি হোৱা নাছিল। কিন্তু সংস্কাৰবৃত্ত মনত তেতিয়া মোৰ পৃথিৱীৰ লাজ।
গালত নাকত সৰিয়হ ফুটিছে। দৌৰী পলাই আহি বিচনাত পৰি উচুপিছিলো। এওঁ
বহি কিবা লিখা কাম কৰি আছিল। অনেক কুটৰাত কথাবোৰ ক'ব লগা হ'ল। তেওঁৰ
কিন্তু খং উঠাও নেদেখিলে। চিন্তিত হোৱাও নেদেখিলে। বৰং সামান্য আমোদহে
পোৱাৰ দৰে হাঁহি এটা মাৰি ওলাই গ'ল। তেতিয়া কিন্তু মোৰ সঁচাই খং উঠিছিল।

আবেলি এৰে ময়ে বাৰাণ্ডাত বহি আছিলো। মোৰ মন গধুৰ। এৰে নানা পাতল
কথা কৈ মোৰ মন পাতলাব খুজিছিল। দুপৰীয়াৰ কথা যেন মনতে নাই। মতা মানুহৰ
কথা। মাইকী মানুহক সকলো-ছোৱালীৰ দৰে ভুলাব পাৰি বুলি ধৰি লোৱা অভ্যাস।
গৌ-গৌৰ কথা এওঁ এবাৰো উলিউৱা নাছিল। মইতো উলিয়াব নোৱাৰোঁ। অভিমানৰ
কথা। কিন্তু হঠাৎ। গৌ-গৌ কুকুৰ খুজিয়াত আহি আমাৰ ওচৰ পালেহি। আৰু
কথা-বতৰা নাই, মই নো টলকোতেই মোৰ ভৰিৰ ওচৰত ধৰি অনা আধামৰা ডাঙৰ
পকুৱা এটা ধলে। আৰু নিজে ভৰিৰে মাটিত মোহাৰি মোক তেনেকৈ পকুৱাটো
মাৰিবলৈ ইংগিত দিলে। মুখেৰে অনৰ্গল কিবা কৈ আছে। মই চকিতত এবাৰ তাৰ চকুলৈ
চালো। সজীৱ কাকণ্য আগতে মই দেখোনাছিলো।

বহুত সময় আমি মনে মনে বহি আছিলো। অবোধ ভাষাৰে নানা কথা কৈ কৈ গৌ
গৌ গৈছিলগৈ।

তাৰ পিচত লাহে লাহে এওঁ মোক গৌ-গৌৰ কথা কৈছিল। গছৰে তাক নৈৰ ঘাটৰ
পৰা তুলি আনিছিল। কোনোৱা অভাগী মাকে সম্ভৱতঃ নৈত পেলাই দিবলৈ আনিছিল।
কিন্তু মনে নসহাত ঘাটতে এৰি গৈ গ'ল। এৰি থৈ গ'ল মানে বোধহয় নিজেই নৈৰ বুকুত
হেৰাই গ'ল।

গছৰ দেউতাই তাক তুলি-তালি ডাঙৰ-দীঘল কৰিলে। কিন্তু সি কেনেকুৱা এটা
মানুহ হৈ ডাঙৰ হ'ল। নকলে ভুল হ'ব, ঘৰখনেই তাৰ মন, প্ৰাণ, ধ্যান। ঘৰখনৰ একান্ত
ভক্ত। ওবেদিন উপাহ নসলোৱাকৈ যাবতীয় কাম নিয়াৰিকৈ কৰি যায়। হাতখন ভাল।
কামবোৰ ধুৱীয়া হয়। সকলো কথা বুজিও পায়। সামান্য ইংগিতেই যথেষ্ট। আনকি

। প্রয়োজনীয় বস্তাবব পৰা বস্তাও আনি দিব পাৰে। কিন্তু কথা হ'ল, তাক কোনেও সহজভাৱে ল'ব নোৱাৰে। আক, ঘৰৰ মাত্ৰহে, বিশেষকৈ এওঁ বা শাহুহে তাক সামান্য অৱহেলা কৰিলেও সি মনত বৰ দুখ পায়। লুকাই লুকাই কান্দে।

ময়ো সেইদিনা আকৌ এবাৰ কান্দিছিলো। অৱশ্যে দেখাকৈ নহয়। মনৰ ভিতৰতে।

ইন্দ্ৰজালৰ দৰে চকিতত মোৰ গাঁ-গাঁলৈ অকণো ভয় নলগা হৈ গৈছিল। যুগাব সলনি আচৰিত ধৰণৰ এটা মৰম অৱস্থা কৰিছিলো তাৰ প্ৰতি। এতিয়া সি কিবা ভুল কৰিলে আপোন দেওৰ অথবা তাইৰ দৰে তাক খং কৰিব, বকিব পৰা হৈ গৈছিলো। সি থেকথেকাই হাঁহে। বসন্তত সি মোৰ প্ৰায় সমানেই। এওঁতকৈ অলপ সৰু। বীমাৰেখাহেনো ইমানবোৰ কথা কেনেকৈ জানিব তাইক এবাৰ বুজাই ক'ব লাগিব। বীমাৰ স্বামী মোৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ। সৌৰকান্তি আমাৰ বিয়াৰ পাঁচ বছৰত উপজিছিল। মাত্ৰহে জানে সৌৰকান্তি পঢ়া-শুনাত কিমান তীখৰ আছিল। আক তাৰ চেহেৰাটোৰ বাবেইতো তাৰ নাম সৌৰকান্তি ৰখা হৈছিল। এওঁলোকৰ পৰিয়ালটোৱেই ধুনীয়া চেহেৰাৰ মাত্ৰহৰ পৰিয়াল। কিন্তু মাত্ৰহে কয় সৌৰ হেনো অনেক নক্ষত্ৰৰ মাজত স্থব। বীমাৰেখাই সকলো কথা মনোযোগেৰে শুনিছিল। গাত বুজ থকা ছোৱালী। শুনি কথাবোৰ ভাবিছিল।

শাহুহেকে কোৱা কথাবোৰ হয়তো সঁচা, হয়তো নিশ্চয়য়েহে তাই এইবোৰ কথা ভাবিবই নেপায়। এইবোৰ ভুল ধাৰণা বুলি তাই নজনাও নহয়। মাত্ৰহে কয় গৰ্ভৱতীৰ শোৱানি কোঠাত স্থলৰ কেঁচুৱাৰ ছবি আঁৰিলে নৱজাত সন্তান হেনো ধুনীয়া হয়। সঁচা হোৱাহ'লে ঘৰে ঘৰে মাৰ্কি-য়েক্সো বেবী ভৰি গ'লহেঁতেন। গুলাপতে সোমোওতে দেখি থকা মাত্ৰহৰ চেহেৰা-পাতিৰ প্ৰভাৱ সম্ভাৱ্য শাতকৰ ওপৰত পৰা হ'লে আমেৰিকা আফ্ৰিকাত শ্বেতাঙ্গৰ ঘৰত কৃষ্ণাঙ্গ, কৃষ্ণাঙ্গৰ ঘৰত শ্বেতাঙ্গ এটা দৈনন্দিন হ'লহেঁতেন।

তথাপি তাইৰ মনে মনা নাছিল।

সকলোৱেই কয়। বিশেষকৈ তাইৰ মাকে দঢ়াই দঢ়াই কৈ গৈছে অমঙ্গলীয়া। যেনে বস্ত তেনে হাঁহে পৰিব। এনেকুৱা এটা মাত্ৰহ অনবৰত দেখি থকাটো কেতিয়াও ভাল হ'ব নোৱাৰে। জোৱায়েকক নিজেও কৈ গৈছে। বীমাৰেখাকে জোৰ দিবলৈ সঁকিয়াই গৈছে।

বাপেকৰ যি অভিজ্ঞতা সৌৰকান্তিৰ সেয়া নাছিল। নিতান্তই এটা গতানুগতিক সাধাৰণ সৰু গাঁ-গাঁৰ লগত। সৌৰকান্তিয়ে সৰুৰে পৰা বাহিৰে বাহিৰেই থাকি পঢ়া-শুনা কৰিলে। এতিয়াও তাৰ চাকৰিটো নিশাহে ঘৰলৈ অহা বিধৰ। দ্বিতীয়তে সি হ'ল মাজৰ চামৰ মাত্ৰহ। এই চাম মাত্ৰহৰ পাৰম্পৰিক সৰু একোবাৰে নথকাও নহয়, বৰ নিবিড়ো নহয়। ইয়াৰ পিচৰ নতুন চামৰ পাৰম্পৰিক সৰুবোৰত আৱেগৰ পৰিমাণ

নিচেই কম। বা নাই। সৌৰকান্তিৰ চামৰ মাছহে গৌ-গৌক নিৰ্বিকাৰভাৱে চপায়ো
ল'ব পাৰে। দুৰো কৰি দিব পাৰে।

গভিকে বীমাৰেখাই বেছি জোৰ দিব লগা নহ'ল। বেছি একো নভবাকৈয়ে সৌৰকান্তি
সক্ৰিয় হৈ উঠিল। তাতে তাক কণ্ঠতে বীমাৰেখাৰ চকুপানী ওলাইছিল। সেৱা সজ
কৰাৰ সামৰ্থ্য সৌৰকান্তিৰ নাছিল। সাধাৰণতে দেখা যায়, আৱেগহীন মাছহে বিবেচনা-
হীনো হয়। কিয় এনে হয় বুজা কঠিন। কাৰণ যুক্তিবাদী মাছহে আৱেগহীন হ'ব
লাগিছিল। সম্ভৱতঃ আৱেগ বৰ্জন কৰিবলৈ গৈ এওঁলোক আচলতে যুক্তিহীন অস্ত্ৰ কোনো
অদৃষ্ট আৱেগৰ চিকাৰ হৈ পৰে।

মাকৰ কথালৈ অকণো কাণসাৰ নকৰি সৌৰকান্তিয়ে গৌ-গৌৰ কাৰণে সিহঁতৰ
সুৰিণাল চোহদৰ হৃদৰ কোণত একোপা ডাঠ বাঁহ গছৰ সিকালে এটা সৰু জুপুৰি ঘৰ
সজাই দিলে।

গৌ-গৌক নিভুলভাৱে বুজাই দিয়া হ'ল যে এতিয়াৰ পৰা সি তাত থাকিব লাগিব।
আগৰ দৰে চোতালৰ মূৰৰ গুদাম ঘৰত থাকিব নোৱাৰিব। ককাকৰ দিনত সি নিচেই
সৰু আছিল। বৰঘৰৰ মজিয়াত ৰাতি মাটিতে পৰি থাকিছিল। বাপেকৰ দিনত সি
ভেকা। তেতিয়াই তাৰ গুদাম ঘৰত শোৱাৰ ব্যৱস্থা হৈছিল। আৰু এতিয়া বাঁহনিৰ
তল। তাক নিভুলভাৱে এইটোও বুজাই দিয়া হ'ল যে বীমাৰেখা মাতৃ হ'বলৈ ওলাইছে।
এতিয়া তেওঁ তাক দেখি থকাটো বিপজ্জনক। কাৰণ কেঁচুৱাৰ গাত কিবা দোষ থাকিব
পাৰে। সি যেন বীমাৰেখাক নিজৰ চেহেৰাটো দেখুৱাই নেথাকে।

সি সকলো বুজিছিল আৰু তৎক্ষণাত্ বুজিছিল। মুহূৰ্ত্ততে মাছহটো যেন কেঁকুৰি কৌচ
খাই গৈছিল। বৰ দুৰ্বল, বহুত বুঢ়া। আৰু তেতিয়াৰ পৰা মাত কোনেও হুস্তনা হৈ
গৈছিল। সহজে নেদেখা হৈ পৰিছিল। জাঁতৰে-জাঁতৰে বাৰীত দিনৰ দিনটো কাম কৰি
কটায়। দুপৰীয়া সকলোৱে খাই-বই ঘৰখন নিজান হ'লে চোৰৰ দৰে আহি ৰান্ধনি ঘৰৰ
পৰা নিজৰ খোৱাখিনি লৈ যায়। এমাহ মানৰ পিচৰ পৰা সৌৰকান্তিৰ মাকৰ একান্ত
বাধা সত্ত্বেও সি নিজেই ৰান্ধি খোৱা আৰম্ভ কৰি দিলে। বাৰীৰ ইটো সিটো আৰু ভাত।
অকণমান নিমখ।

লাহে লাহে তাৰ অন্তিম ঘৰখনে গ্ৰায় পাহৰি যোৱাৰ দৰে হ'ল। মাকেই যি মাজে
মাজে গৈ ধবৰ লৈ আহে। দিহা দিয়ে। বকে, সাংকেতিক ভাষাৰে। তলমূৰ কৈ থাকে।

দিন হ'ল। বীমাৰেখাক মেডিকেলত ভৰ্তি কৰোৱা হ'ল। পেয়িং কেবিন। মাক
আৰু সৌৰকান্তিও তাতে। ঠাকুৰেই ঘৰ চায়। পুৰণা বিখন্ত মাছহ। মূল ঘৰত তলা।
বধাসময়ত নিৰ্বিয়ে বীমাই সন্তান জন্ম দিলে। হৃন্দৰ দেৱশিশু। কন্দৰ্পকান্তি। স্বাস্থ্যবান।
মাকে আগতেই নামটো ভাবি থৈছিল—কন্দৰ্পকান্তি।

নিৰ্দিষ্ট দিনত কোলাত কেঁচুৱা লৈ বীমাৰেখা সৰ্গোৱৰে ঘৰলৈ আহিল। আগকালৰ ফুলনিখন হুন্দৰকৈ বন-বাত নিবোৱা। অজস্ৰ গোলাপ একেলগে ফুলিছে। যেন হাঁহি হাঁহি কন্দৰ্পকান্তি আৱৰিবলৈ বৈ আছে। মাহুহৰ লানি লাগিছিল। সকলোৱে কেঁচুৱা চাইছে। পাৰ ডঙা আনন্দ।

এবাৰ তাক মাতাচোন।

কাক ?

: তাক।

: অ'।

বীমাৰেখাৰ অহুৰোধত সৌৰকান্তি ভিতৰলৈ গৈ ঠাহুৰটোক ক'লে গোঁ গোঁক এবাৰ মাতি আনিবলৈ।

: মই নেমাতো সকবোপা।

: কেলৈ ?

: ভয় লাগে।

: ভয় ? কেলৈ ?

: আজি এসপ্তাহ সি ওলোৱা নাই। দেখাও নাই। পৰহি গৈছিলো। মোক ধোঁহ মিছে। বেমাৰ নেকি ? ভয় লগা চেহেৰা। একেবাৰে ক্ষীণ। যেনেকৈহে দাঁত নিকটালে।

সৌৰকান্তিয়ে নিজেই তাৰ জুপুৰলৈ খোজ লৈছিল।

: দাদা। দাদা।

দৌৰি সোমাই আহিল সৌৰকান্তিৰ দদায়েকৰ পুতেক ভায়েক পজৰ।

: কি হ'ল ?

: মাহুহে কৈছে গোঁ গোঁ হেনো নৈৰ পাৰত পৰি আছে।

মাক ওলাই আহিছিল। —সৌৰ'ৰ। ময়ো গৈছোঁ।

এতিয়া হাবিয়ে চকা এৰা-পৰা পুৰণি ঘাট। ইয়াৰ পৰাই এদিন ককাকে তাক বুটলি আনিছিল। এতিয়া তাতে পৰি মৰি আছে গোঁ গোঁ।

সি বোধহয় ৰাতিয়ে মৰিছে।

বীমাৰেখাক কথাটো কোনেও কোৱা নাছিল। তথাপি তেওঁ এটা সময়ত নিজেই জানি গৈছিল বাহিৰৰ পৰা অহা ছিগা-ভগা কিছুমান বাক্য শুনি। আক—আক বীমাৰেখাই নীৰৱে কান্দিছিল।

প্ৰসাৰ

বেনেকৈ ভাবি আহিছিল দিনকেইটা ঠিক তেনেকৈয়ে কটাবলৈ পোৱাৰ আশা দেখি
বহমান-চাহাবৰ মনটোত খুচি। গুৱাহাটী মহানগৰীত ঘৰ সজাই থাকিবলৈ লোৱা কুৰি
বছৰেই হ'লহি। ডাঙৰ ল'ৰাটোৰ জন্ম তাতে। আৰু দুই-এবছৰতে বি-এ দিব।
বহুত আশাবে তাতে থাকিবলৈ ঠিক কৰা হৈছিল। আশাবোৰ ফলিয়ালেও কিমানি।
তথাপিও বহমানৰ মনটো কেতিয়াবা হঠাৎ অহা বেদনাত ধক্কাবাই উঠে। বহুত দিনৰ
আগৰ কিছুমান দিনলৈ, এডোখৰ বিশেষ ঠাইলৈ এবাৰ কেইদিনমানৰ কাৰণে হ'লেও গুচি
যাবৰ মন যায়। গুৱাহাটীত বহমানহঁতৰ ঘৰটো মিলন নগৰত। ভনীয়েক এজন
থাকে ভঙাগৰাত। কোনেৰে খা-খবৰ লৈ নেথাকিলে মাহ-দুমাহ একো ক'বই
নোৱাৰি। দেখাসাকাততো বাদেই। আৰু ইহঁতবোৰ। বহমানৰ ল'ৰাটো আৰু
হোৱালীজনী। আৰু ভনীজনীৰ ল'ৰা-ছোৱালী হাল। লগ পালে একেবাৰে বন্ধুৰ দৰে
কথা-বতৰা পাতে। বৰ আনন্দও পায়। কিন্তু বহমানে অহুঙৰ কৰে, কিবা এটা যেন
সিহঁতৰ মাজত নাই। তেওঁলোকৰ নাজিৰাৰ বৰতলৰ বৰগছ জোপাৰ ওলত তাহানি
জলকীয়া বেডেনা চাৰিভাগ লৈ বহা আহিনী বাইক তেওঁৰ আজিও চাবলৈ মন যায়।
মৰিল চাগৈ। কিন্তু মাত কেৰাৰ এতিয়াও তেওঁৰ কাণত বাজে। মাহুহৰ মাততো
প্ৰাণ থাকে। থাকিব লাগে। ইহঁতৰ মাত-কথাত বহমানে প্ৰাণৰ স্বৰ হুস্তনে। মহানগৰী
হ'লেই মৃত-নগৰী হোৱাটো সভ্যতাৰ এটা বৰ কৰুণ অধ্যায়।

শেষত তেওঁ সঁচাকৈয়ে নাজিৰালৈ গুচি আহিছিল। এসপ্তাহৰ ছুটি। লগত
কাকো অনা নাই। তিনিদিন পূৰা ঘৰত থাকিব। এদিন ডিব্ৰুগড়লৈ। এদিন
ষোৰহাটলৈ। তাৰ পিছত আকো যাবগৈ লাগিব,—ডাঙৰ চৰকাৰী বিষয়াৰ অফিচ,
ফাইল, চাপ্ৰাটী, গাড়ী, ফোন, পাৰ্টি, ইণ্টাৰভিউ—অন্ত এখন আত্মাৰ অৱণ্য। জীৱনৰ
অচ্ছন্ন গতি নাই। বেপকৰা নিৰাপত্তা নাই।

আগতীয়াকৈ চিঠি দিছিল।

ঘৰত ভাইটো থাকে। খেতি-বাতি চায়। তাৰ পঢ়া-শুৱা তেনেকৈ নাই বুলিব
পাৰি। এনেও মাহুহটো অলপ হোজা বিধৰ। বহমানে দোকান এখন খুলি দিছিল।
চলাব নোৱাৰিলে। মাজে মাজে টকা-পইচা দিব লগা হয়। ঘৰসংসাৰ কৰিছে।
এটাই ল'ৰা। ল'ৰাটো পঢ়াত বেছ ভাল হৈছে। বহমানেই তাৰ খৰচ-পাতি দিয়ে।
মেট্ৰিকটো ভালকৈ পাছ কৰিলে গুৱাহাটীলৈ যাব লাগিব।

চিঠিত তেওঁ খোলাখুলিকৈ লিখি দিছিল ঘৰত গৈ দুদিনমান শাস্তিত কটাব খুজিছে । একেবাৰে শাস্তিত । কোনো ধৰণৰ কোনো লেঠাত যেন তোমাৰ লগা নহয় । একেবাৰে নিজজাল ছুটি ।

নাৰ্জিৰাৰ ঘৰৰ মাহুহখিনিও সেই মতেই সাজু হৈছিল । তেওঁলোকে বহমানক জানে । তেওঁ বিচৰা মতে কোঠালিটো আজৰাই ৰাখিছিল । অস্ত্ৰ বা-যোগাৰ কৰিছিল । আৰু তেওঁ যে আহিব সেই কথা আগতীয়াকৈ কাকো কোৱা নাছিল । বহমানে ভাল পাইছিল । তেওঁ বিচৰা মতেই প্ৰথম দিনটো বৰ ধুনীয়াকৈ পাৰ হৈ গ'ল । বোৱাৰীজনীয়ে বহমানক জানে । আশ্ৰয় কৰে । বহমানে ভাল পোৱা ইবিধি-সিবিধ বস্ত্ৰ, ঘৰৰ মানহজনক সুখি সুখি, মন দি, বান্ধি-বাঢ়ি থুৱাইছিল ।

কাকো নক'লেও পিছে গম পোৱাই গম পাই গৈছিলেই । নাৰ্জিবানো কিমান কণ ঠাই । দুম্বৰৰ দুজনে জানিলেই একেবাৰে গেজেট । ইজন-সিজনকৈ খবৰ লোৱা মাহুহ অহা আৰম্ভ হৈছিল । নেলাগে নেলাগে বুলিলেও এতিয়া বৰ ভাল লাগিছিল । বহমানৰ । একো যেন হেৰাই যোৱা নাই, সকলো যেন আছেই, এনে লাগিছিল, কিন্তু ..কিন্তু সকলো ভাল লগাৰ আঁৰত এটা যেন সৰু কাঁইটে অনবৰত তেওঁক বিদ্ধি বিদ্ধি আছিল । ঘৰে-বাৰীয়ে কাম-বন কৰি থকা মাহুহে আজুলিত চোৰ-কাঁইট সোমালে হোৱা অৱস্থাটোৰ দৰে অৱস্থা ।

সৰুকণ আহি ওলাইছিল একেবাৰে ৰাতিপুৱাই ।

‘ বাপুৰ এবাৰ আহিবকৈ কবি অ’ সৰুকণ । তোক দেখি তালৈ বৰকৈ মনত পৰিছে । তাহানি সৰুতে সিয়ে ময়ে কমখন অতপালি কৰিছিলো নে । সাংঘাতিক খটাসুৰ আছিল সি ।

সৰুকণ বাপুৰ ভায়েক । বাপুৰ লগৰ বুলিয়েই সৰুৰে পৰাই সৰুকণে বহমানক নিজৰ ককায়েক হেন জ্ঞান কৰে । এবাৰ চাবলৈ লৰি আহিছে ।

তাৰ চকু দুটা সেৱকিছিল ।

ঃ ক’ত আহিব ককাইটি । বাপুকা যোৱা বহাগত ঢুকাল ।

আৰু সেইটোৱেই ইতিহাস ।

দেৰাজত মোমাইটি ঢুকাল ।

লখিমী পেহীটি ঢুকাল ।

অন্ধনী খুড়া ঢুকাল ।

মাৰ্চি বাইনেউ ঢুকাল ।

মাহুহবোৰ প্ৰায় নাই । স্মৃতি আছে । পো-পোৱালি । আনকি সেই ভেঙিয়া নাৰ্জিৰাত তোলপাৰ লগাই থকা, গৰম কৰি থকা, পোন্ধৰ বছৰ বয়সত দুবাৰ পলোৱা, ৰূপেৰে, কথাৰে, কাণ্ডেৰে, সকলোকে নিজৰ নাম ল’বলৈ বাধ্য কৰোৱা বহমানতকৈ নহ

বহুমানৰ সক মাণিকীও ঢুকাল। ল'ৰা-ছোৱালী এটাও এৰি থৈ যাব নোৱাৰিলে। মাণিকীৰ পৰিয়ালটোৱেই শেষ।

মৃত্যু যে কি এটা বস্তু। চাৰিওফালে মাজে মাজে স্বাভাৱিকভাৱে ঢুকন এজন মানুহ মৰি থকা দেখিলে মৃত্যুৰ ক্ষমতা ঠিক উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু ভৰপূৰ এটা স্মৃতি হঠাৎ একেবাৰে বিস্তৃত হৈ যোৱা দেখিলে গম পোৱা যায়, মৃত্যুৱে কেনেকৈ জীৱনক নিজৰ কবলত ৰাখে।

তথাপিও বহুমানে চেষ্টা কৰিছিল-খস্কেকলৈ হ'লেও এদিনলৈও নিজৰ অতীতত এবাৰ বিচৰণ কৰিবলৈ। শৰীৰেৰে নোৱাৰিলেও মনেৰে। মনেৰেহঁতো কৰিব লগা হয় বহুত কাম। ছবি চায়েহঁতো পুৰাব লগা হয় প্ৰাণৰ হেপাহ।

ৰাতিৰ সাজত মাগুৰ মাছৰ তেল চুকহা আছিল।

‘ক’ৰ মাগুৰ অ’ ফল? বৰ সোৱাদ।

ফল বহুমানৰ ভায়েকৰ নাম। দেখাত বহুমানতকৈ বৃঢ়া যেনেহে দেখি। বহুমানৰো ঘৰুৱা নামটো মতিহে। এতিয়া সেইটো নাম হেৰাল। পোছাকী নামেৰেই মানুহে চিনি পায়। ডাঙৰ হ'লে, লেখৰ হ'লে, মানুহ মানুহৰ ঘৰুৱা নামটোৰ সলনি আনুষ্ঠানিক নামেৰে পৰিচিত হ'ল। মৰমৰ ঠাই মৰ্যাদাই লয়। আৰু ডাঙৰ আৰু লেখৰ হ'লে সিও তল পৰি শইকীয়া চলিহা বৰুৱা হৈ পৰে। ডক্টৰ শঙ্কৰদয়াল শৰ্মাক মাকে ব। কি নাম দি মাতিছিল। এতিয়া তেওঁক কোনোবাই মাতেনে সেই মাতেনে। সক হৈ নথকা যে কি দুখৰ।

‘মতিকেকাৰ যে কথা। ক’ৰ সোৱাদ এইবোৰ বজাৰৰ মাছত। আজিকালি বৰশি টোপাই ধৰি অনা ভাজা মাছ খাবলৈ পাবলৈকে নাট।

‘ৰাজু, ওলাবি। তওঁতৰ বৰশি আছে নে নাই? তয়ে ময়ে কাইলৈ ফুট বৰশি বাম।

ৰাজু ভতিজাকটোৰ নাম। ৰাজু বা বাপেক ফলে কিবা ক'বলৈ সুবিধাকে পোৱা নাছিল। বহুমান চাহাবে অনৰ্গল কৈ যাবলৈ আৰম্ভ কৰি দিছিল। অহাৰ পৰাই তেওঁ এনে ধৰণে কথা কৈয়ে আছে। ফুটতযে মাছ। কাঠেয়ে টপ টপাই থাকে। মাগুৰো পায়। আৰু শলঠাৰিটো মান একো একোটা চেঙা। আহ পুৰিলে একো দিবই নেলাগে। দিলে বৰ বেছি এটোপ নেমু।

দহ মিনিট।

ৰাজুৱে বাপকলৈ চাইছিল।

বাপেক ফলে মনে মনে শুনি যাবলৈ ইংগিত দিছিল।

‘পিছদিনাই পুৱাই তেওঁ সঁচাই ওলালেই।

ৰাজুক ভাগিদা দিলে।

‘চাওঁ, বৰশি ক'ত? গুঢ়া আৰু বতিয়া ঠিক লাগিব। আৰু কেঁচু লাগিব। কেঁচুতকৈ সোৱাদ টোপ আৰু নায়েই, অলপ টান মাটিৰ কেঁচু হ'লে ভাল। একেটা।

মাছে খেলিব পাৰে। গোবৰ বা পাঁচা কল গছৰ কেঁচু বৰ কোমল। মুখত দিলেই পিগলি যায়।

ৰাজুৱে ক'লে, বৰশি ববানইতৰ আছে। সি খুজি আনিব। তাৰ আগতে সি আক—

ঃ ব'লচোন, বৰববা। অলপহে বাট। এবাৰ ঠাইবোৰ চাই আহো। মই বৰশি বাব নেজানোৱেই। ববাই কৈছে, তইতি আগে ঠাই চাই আহিবি। ক'ত বাব পাৰ। এনেই লাঠি-বাঁজি লৈ যাব নেলাগে।

ঃ কি ঠাই চাব লাগে। 'আমাৰ ইয়াত বৰ'কাঠৈ চোতাললৈকে উঠি আহে। ধৰ আক পোৰ। য'ত পানী তাতে মাছ। এচলু পানীত এইজনী পুঠি।

তথাপি সিহঁত গৈছিল। বহমান চাহাবে অনবৰত ভোৰভোৰাই আছিল। ফুলটো সদায় খেদ। মিছামিছি সময় নষ্ট। খেও নামাৰি মানুহে জানে নেকি শিলঘৰীয়া নে লাণুকী।

কিন্তু তেওঁ গৈ দেখিছিল, খাকিবলগীয়া ঠাইত ফুটটো নায়েই। তাত এটা প্ৰকাণ্ড ঘৰ। অ'-এন-জি-চিৰ কিবা অফিচ নে গুদাম। সিফালে য'ত বিৰাট তৰাণিখন আছিল, য'ত বাঘ থাকে বুলি সৰুতে মাকে এইফালে আহিবলৈকে নিদিছিল, য'ৰ পৰা তৰা নি পৰা বটিবলৈ বহাগৰ আগে আগে দূৰৰ পৰাও মানুহ আহিছিল, তাত কেওঁ বন এদালো নাই। চাৰিওফালে কাঁটা-তীৰৰ বেৰা। মাজত কিবা-কিবি যন্ত্ৰ-পাতি। জি-জি-এচ নে কি। ৰাজুৱে বুজালে। চাৰিওফালে পাইপ। লোহা-লঙ্কৰ। দুখনমান গাড়ী। বহমানৰ চোকা চকুত ধৰা পৰিল ওচৰে-পাজৰে খালে-ভোঙে ক'তো এটা দৰিকশায়ো কমোৱা নাই। মাইল চেৰেকলৈ কিমানি মাছ আছোক, এটা বিজুলী-পকৱাবো নাম-গোন্ধ নাই। খাকৱা তেলৰ মৃদু-মিঠা গোন্ধ মাথোন। বতাহত মনস্ত মাদকতা জগোৱা তাহানিৰ পথকৱা গোন্ধটো নাই।

মনটো বেয়া লাগিছিল।

কি পাবলৈ গৈ মানুহে কিমান কি যে হেৰুৱাব লগা হয়। তলত সোণৰ টেকেলি আছে বুলি উমান পালে মানুহে সোণাকৰ গছজোপা কাটিবলৈ দেৰি নকৰে। কিন্তু গছজোপা হেৰাই যোৱাৰ দুখকণ অল্পভৰ নকৰে। মানুহ বোধহয় নিৰুপায়। কিন্তু নিৰুপায়নে দৰকাৰতকৈ বহুত বেছি স্বাৰ্থপৰ। আৰু এই স্বাৰ্থও যে কেনেকুৱা এটা স্বাৰ্থ। মন ভাল লগা নাছিল।

ৰাজু বাটতে লগৰ এটাৰ লগত কথা পাতিবলৈ ব'ল।

পৰ্দাখন দাঁড়ি বহা-কোঠাত ভৰি দিয়ে বহমানে দেখিলে, মজিয়াত লেপেতি কাঢ়ি এজনী মানুহ বহি আছে। বুঢ়ী। বুঢ়ীয়েই। ঘপকৈ দেখিলে তিনি কুৰি বছৰীয়া যেন লাগে। মন কৰিলে ধৰিব পাৰি, দুকুৰি পোন্ধৰ, আটাই কুৰিৰ বেছি নহ'ব। সময়ৰ হাতত ঘাৰ খোৱা মানুহ।

বহমানক দেখি য়ি় হ'ল।

: মই কেকাটলকে বাটি চাই আছো। কেকা একেবাবে একেই আছে পাই।

বহমানে চালে। চিনি নেপালে। অকাল বান্ধক্যৰ আটোবৰ আঁৰত পুৰনি চিনি আছিল যদিও হেৰাল।

: চিনি পোৱা নাই ? কেকা ? মই হাচ'না।

: হাচ'না। হাচ'না।

বহমানে মাহুহজনীৰ মুখখনলৈ ভূমি চোৱাদি চালে।

: হাচ'না ? ভূমি হাচ'না। সেই ... ? ইচ। মই চিনিয়েই পোৱা নাই। বহা বহা ৷ মাটিত কেলৈ বহিছা। ইয়াত, চকিও বহাহি।

: হ'ব কেকা। মই ইয়াত বহিছো। কাপোৰে-কানিয়ে বৰ লেতেৰা হৈ আছে।

দুয়ো নানা কথা পাতিছিল। কথা পাতিলেও বহমানৰ মনটো কববাত ঘূৰ অতীতত অনাই বনাই ফুৰিছিল।

অসম্ভৱতো নাছিল। বয়স তেতিয়া কম আছিল। হ'লেও অসম্ভৱতো নাছিল। বাপেক পাঠশালাৰ শিক্ষক। বহমান তুখৰ চোকা ল'ৰা। বাপেকেও ভাল তদাৰক কৰিছিল। কিন্তু খেলা-খুলাত বাধা নিদিছিল। তেতিয়া কঠোৰ শ্রম কৰা বাবেই বহমান এতিয়াও টকটকিয়া, টনটনিয়া। ডাঙৰ চাকৰি, ধন-বিত, উপভোগ, উদ্বিগ্নতা ইত্যাদি স্বপ্নেও সিবোৰৰ লগৰীয়া বেমাৰবোৰে লগ ধৰা নাই।

দৈনিক বজাৰখনৰ গাতে লগা ভলী কটখন। তাতে আবেলি ভলী খেলা হয়। বহমানেও খেলে। নিজামেও খেলে। নিজাম দুখীয়াৰ ঘৰৰ। পঢ়া-শুনাতো গাধা। বজাৰৰ একোণত পিয়াৰ কাইটিৰ চাহৰ হোটেল। একো নাই। খালি চাহ আৰু ভূজিয়া। একোদিন পকৰি। সেইদিনা উছৰ। কাইটি হাঁপানী বোগী। একমাত্ৰ কন্ডা হাচ'নাই সহায় কৰে। মানে কাইটি বহিছে থাকে। তায়েই হোটেল চলায়।

সকলোৱে চুপাত মাৰে। বেচি মাৰে নিজামে। কিন্তু অজান কাৰণত বহমানে নোৱাৰে। মাত্ৰ হাচনাক চাই থাকে। বৰ ধুনীয়া। বৰ ভাল স্বাস্থ্য। হাঁহিটো বৰ মৰম লগা। আৰু ভাগৰ নাই। দুখ হয়তো আছে। বিষাদ নাই। এটা কথা ক'বৰ বহমানৰ সদায় মন গৈছিল।—মোক তোমাৰ নিচিনা এজনী ছোৱালী লাগে। বা তোমাক জীৱনৰ লগ হিচাপে। কোৱা নহ'ল।

হাচ'নাই কিজানি জানিছিল। বৰ ভালকৈ ব্যৱহাৰ কৰিছিল তাৰ লগত। মাত্ৰ কেতিয়াবা ঠাট্টা কৰিছিল—ইমান ভাল ল'ৰা। ভাল মাহুহৰ ল'ৰা। আমাৰ দোকানত যে চাহ খোৱা, মিঠা লাগে জানো ?

সেই হান্না নিজামৰ লগত পলাইছিল। বাপেকটো অলপ দিনৰ পিচতে মৰি থাকিছিল।.....আজি কত বছৰ।

হঠাৎ বহুমান হুঁহিছিল—নিজামৰ কি খবৰ ?

তাই হাঁহিছিল—কেকাই নেজানা। ছ বছৰৰ মূৰাত মৰিল নহয়। হেণ্ডিয়েন
সোমাইছিল। এন্নিভেট-হ'ল।

খন্তেক দুয়ো মনে মনে থাকিল।

: ছোৱালী এজনী। এতিয়া ডাঙৰ হৈছে।

: চলা কেনেকৈ ?

প্ৰশ্নটো হুঁহি কিবা কাৰণত তেওঁৰ ভাল নেলাগিল।

: মাহুহৰ খবৰ কাম-বন কৰি তাইক ডাঙৰ দীঘল কৰিছে।

: পঢ়িছিল ?

—ক'-ও। বিয়া দিব লাগিব।

বহুমান ভাবিলে। এই মাহুহজনকী কিবা ধৰণে সহায় কৰা তেওঁৰ উচিত। তেওঁ
তাইক নিজৰেই কৰি লোৱাৰ কথা ভাবিছিল। পৰা হ'লে কৰিলেওঁইতেন। কিন্তু
নিজৰ সাহস আৰু এক বিশেষ ধৰণৰ স্বাধীনতাৰ অভাৱৰ কাৰণে সেয়া হৈ উঠিল। কিন্তু
তাই ? জানিও, হুমোণ পায়ো আঁতৰি থাকিল। হীনমন্ত্যতাৰ বাবে নে বহুমানৰ
জীৱনৰ উৰ্দ্ধগতিক বাধা নিদিবৰ বাবে। কিমান আৰ্থাত লোকে কিমান ডাঙৰ ত্যাগ
দিনে-নিশাই কৰি খটুক কোনে জানে।

হাচনা।

: কেকা।

: কেলে আহিলা ?

: এনেই কেকা। জুৰি অহা বুলি গ'ম পালো। সৰু দিনবোৰলৈ মনত পৰিল।
ব'ব নোৱাৰিলো। চপলিয়াই আহিছে এবাৰ চাও বুলি। আজিকালি নাজিৰাত নেথাকো
নহয়। বেৱতী কপহুৱা তহে থাকো।

: হাচনা।

: কেকা।

: হাচনা, তোমাক কিবা লাগিব নেকি ? কিবা সহায় ?

: একো নেলাগে কেকা। মোলৈ যে মনত আছে সেয়েই বহুত। যাওঁ কেকা।

হাচনা নব'লেই। গুলাই প'লেই।

বহুমান খব হৈ বহি থাকিল। হাচনাই কান্দিছিল নেকি ? কন্দাতো নাই। তেওঁ
তেওঁৰ মনৰ মাজত এটি কান্দোনৰ স্বৰ তেওঁ কিয় শুনা যেন পাইছে।

নে তেওঁ নিজেই কান্দিছে।